
U V O D N I K

Nataša Kovšca

Ne vemo, kakšna bo prihodnost

3

P O G O V O R

Brane Piano:

„Satira je najbolj učinkovito in neizprosno orodje kritike oblasti.“

7

S P O L I N N A S I L J E

– U V O D V T E M O –

Katja Čičigoj in Jasmina Založnik

Spol in nasilje

21

Elsa Dorlin

Kaj zmore telo

25

Suzanne Sadedin

**Vojna v maternici: krvoločni biološki
boj med materjo
in otrokom postavlja na laž naše
sentimentalne predstave o nosečnosti**

35

Katja Čičigoj

**Spopad z nasilnostjo skrbi: nosečnost
kot bojno polje feminističnih teorij**

42

Nadja Ebner

**Z na žensko osredičeno porodno
obravnavo proti porodniškemu nasilju**

58

Darja Zaviršek

**Nasilje nad ženskami zaradi spola:
#jastudi in drugi upori v
neopatriarhatu**

72

Maja Peharc

Ženske, nasilje, korona

85

Iztok Šori

**O očetih “samohranilcih” in nasilju
spolnih stereotipov**

103

Klara Otorepec

Manifest (o nasilju) – pet poskusov

110

Pia Brezavšček

**Hvala za tako darilo – izbruh iz
družinske karantene**

118

Jedrt Lapuh Maležič

Karantena kot lakmusov papir

123

Dragana Alfirević

Plutôt la Vie!

127

J E Z I K O V N I K O T

Emica Antončič

O industriji dogodkov in srečanj in o komolčenju

131

P O L E M I K A

Odgovor Janezu Vrečku

Miklavž Komelj

135

K U L T U R N A D I A G N O Z A

– G L A S B A –

Igor Baštin

Razsvetljeni absolutizem

143

Katarina Juvančič

Neukročeni krotilci imaginarnih svetov

145

– G L E D A L I Š Č E –

Blaž Gselman

**Avtofikcija in politično zastopstvo
v njej**

148

– R A Z S T A V A –

Kaja Kraner

**Pandemija kot izhodišče za prikaz
globalne sodobnosti**

152

– K N J I G E –

Matic Majcen

Velikopoteznost v majhni steklenički

159

Matic Majcen

Od popolnega filma do popolnega fiaska

167

Andreja Erdlen

**Inovativna literarna obravnava
migracije**

161

Emica Antončič

Od kod vse prihajamo

171

S U M M A R Y

174

Ne vemo, kakšna bo prihodnost

Nataša Kovšca

Spisanjem uvodnika začenjam v dneh, ko se epidemiološka slika v Sloveniji in nekaterih drugih evropskih državah iz dneva v dan slabša. Mediji govorijo o pričakovanem drugem valu epidemije, ki so ga mnogi že spomladi napovedovali za letošnjo jesen, a nas je zajel veliko prej. Z njim pa ponovno prihajajo tudi novi (samo)zaščitni ukrepi v vseh sferah družbenega življenja.

Vsi, ki delujemo na področju kulture, seveda z zaskrbljenostjo pričakujemo, kaj bodo prinesli naslednji tedni in meseci, saj gre, kot vemo, za enega najbolj ranljivih sektorjev, ki je v veliki meri odvisen od žive publike. Vlada je sicer v splošne protikoronske pakete vključila trimesečno finančno podporo kulturnikom, ki so ostali brez dela, a šlo je zgolj za kratkoročni ukrep, dobesedno za pesek v oči. Na specifične, dolgoročne ukrepe na področju kulture – ki bi bili seveda nujno potrebni, tudi če koronakrize ne bi bilo – pa še vedno čakamo, tako kot na rezultate enoletnih razpisov, ki jih Ministrstvo za kulturo zadržuje. Znani naj bi bili namreč šele po rebalansu proračuna, kar bo ne le številnim ustvarjalcem, ampak tudi nekaterim javnim zavodom na področju kulture dodatno otežilo izvedbo enoletnih aktivnosti. Po zadnjih podatkih pa bodo sredstva, ki so že sicer nizka, dodatno okleščena zaradi nerealiziranih projektov. Nič čudnega torej, da se trenja med ministrstvom in delavci v kulturi že od meseca maja nenehno zaostrojujejo, saj je vprašanj in zahtev kulturnikov veliko, odgovorov odgovornih na ministrstvu pa bore malo.

Če vsaj površno sledimo dogajanju na domači kulturni sceni zadnjih desetletij – času, v katerem je prav politika veliko pripomogla k temu, da je danes kulturni resor potisnjen

na rob, takšen odnos pravzaprav sploh ni presenetljiv. Nihče se več ne čudi, če mimoidoči protestnikom pred stavbo Ministrstva za kulturo zavpije, »naj gredo delat«. Pojmovanje umetnikov kot lenuhov in zajedalcev državnega proračuna namreč v domačem prostoru ni nič novega, koronakriza pa nas očitno ne sili k razumevanju drug drugega, ampak le še pogloblja družbena nesoglasja.

Ob popolni prepovedi kulturnega življenja po vsej Evropi se je delovanje številnih javnih ustanov in nevladnih organizacij, ki delujejo v sferi vizualnih umetnosti, preselilo na splet. Kulturne ustanove so množično ponujale digitalno prilagojene vsebine: virtualne ogledе svojih zbirk kulturne dediščine, pripravljale spletne razstave in pogovore (tudi na temo pandemije), ponujale najrazličnejše izobraževalne dejavnosti za odrasle in najmlajše ipd. Opazile pa so tudi izjemno dober obisk spletnih strani, pridobile številne nove uporabnike in sledilce na družbenih omrežjih. Pa vendar, ali lahko virtualni ogled nadomesti realno izkušnjo gledanja likovnih del, ki so pogosto načrtovana za specifične galerijske prostore? Nikakor, še posebej ko gre za tridimenzionalna dela in prostorske postavitve – seveda z izjemo del spletne umetnosti (*netarta*), ki so posebej prilagojena recepciji na računalniškem zaslonu.

Skratka, virtualni ogledi razstav, ki omogočajo delno in nepopolno predstavitev umetniških del, so lahko bili zgolj alternativa in kratkoročna rešitev v času zaprtja kulturnih ustanov in ne smejo postati pravilo. Tudi zato, ker tovrstne spletne ponudbe pri uporabnikih ponovno spodbujajo idejo o brezplačnem dostopu do kulturnih dobrin. Res je sicer, da virtualne predstavitve s kulturnimi vsebinami veliko bolj pritegnejo mladino, vendar še zdaleč niso zamenjava za konkretno občutenje galerijskega prostora in dojemanje umetnin, ki nas lahko premaknejo, ganejo.

Anketa o reševanju posledic pandemije, ki jo je spomladi pripravila Skupnost muzejev Slovenije, je pokazala, da se je večina institucij znašla v težavah predvsem zaradi izpada lastnih prihodkov, ki »za veliko večino muzejev predstavljajo glavni ali celo edini vir sredstev« tako za izplačilo osebnih dohodkov kot tudi izvedbo programov. Muzeji pričakujejo tudi zmanjševanje javnih sredstev, kar naj bi v prihodnosti povzročilo zlasti odpovedi gostovanj v tujini, morda tudi mednarodnih projektov, ogrozilo pa naj bi celo nekatera delovna mesta.

Iz ankete je tudi razvidno, da se institucije zavedajo pomena promocije kulturnega turizma v nacionalnem prostoru, ki bo potrebna, da bodo ponovno privabili obiskovalce in se bo vsaj deloma vzpostavilo prejšnje stanje. V znameniti firenški galeriji Uffizi, ki hrani najiminenitnejšo zbirko italijanskega renesančnega slikarstva na svetu, so se denimo tega problema lotili na nenavaden način. Vodstvo galerije je dalo Chiari Ferragni, eni najuspešnejših modnih blogerk na svetu, sredi julija dovoljenje, da se je za projekt, ki ga pripravlja v sodelovanju z revijo Vogue, fotografirala v galerijskih sobanah, med drugim tudi pred slovito Botticellijevo *Venero*. Po objavi fotografij na družbenih omrežjih pa je tako število spletnih kot tudi fizičnih obiskovalcev galerije skokovito naraslo. Številni kulturniki in mediji so seveda potezo direktorja Eikeja Schmidta ostro obsodili, vendar je z njo dosegel

svoj namen: teden dni po objavi fotografij je galerija ob koncu tedna dosegla vsak dan več kot tri tisoč obiskovalcev, med katerimi je bilo kar 30 odstotkov mladih in otrok, kar je direktorja neizmerno razveselilo.

Firenška zgodba daje misliti, da so kulturne institucije resnično v nezavidljivem položaju, saj je upad obiskovalcev predvsem z drugih kontinentov enormen, in pravzaprav prisiljene v komercializacijo. Še slabše pa se godi samostojnim ustvarjalcem in vsem prekarnim delavcem, ki se jim je obseg dela zmanjšal ne samo v času popolne zaustavitve javnega življenja, ampak se jim bo tudi v prihodnosti, saj so bili številni razstavniki projekti predstavljeni na poznejše obdobje, večina letošnjih večjih prireditev vizualne umetnosti, bienalov, festivalov in sejmov pa je bila odpovedana – z izjemo tistih, ki se odvijajo na prostem, takšnih pa v sferi vizualnih umetnosti ni prav veliko. Vedeti je namreč treba, da je delovanje samostojnih ustvarjalcev pri nas močno vpeto v institucionalne okvire, ne samo zaradi ohranjanja statusa, ampak tudi šibkega domačega umetnostnega trga. In kot je razvidno iz omenjene ankete Skupnosti muzejev Slovenije, so bile nekatere institucije zaradi izpada lastnih prihodkov prisiljene odpovedati prav sodelovanje s samozaposlenimi v kulturi. Ob tem pa se poraja tudi vprašanje, kaj se dogaja v obdobju oteženega prehajanja državnih meja s tistimi ustvarjalci, ki so bili vezani na bivanje in delovanje v mreži rezidenčnih programov – struktur, ki jih je v zadnjem času izdatno podpirala evropska kulturna politika.

Ugotovimo sicer lahko, da se razmere postopoma normalizirajo, saj so razstavišča v poletnih mesecih ponovno vzpostavila tudi fizično delovanje, vendar večinoma brez tradicionalnih odprtij razstav, ki so pomemben segment vizualnih predstavitev, še posebej za ustvarjalce mlajših generacij, za katere je odziv publike in interakcija z obiskovalci velikega pomena – tudi zato, ker smo v zadnjem času priča izginjanju poglobljene refleksije o umetnosti v medijih. In ker dodatnih investicij v kulturo zagotovo ne bo, bo okrevanje kulturnega sektorja, tako institucij kot nevladnih organizacij, v času postkoronske krize dolgotrajno. Predvidevamo namreč lahko, da bo pridobivanje lastnih sredstev na trgu zelo oteženo, zaradi zmanjšane produkcije pa bodo najbolj prizadeti prav posamezniki, samostojni ustvarjalci.

Zamajali so se torej temelji že tako krhkega in nestabilnega kulturnega sistema. Prav kultura pa je v tem trenutku tisti dejavnik, ki lahko največ pripomore k vzpostavitvi normalnega družbenega življenja, saj so socialni stiki bistvenega pomena tudi za dobro javno zdravje.

• Foto: Matic Majcen

Brane Piano:

**„ Satira je najbolj
učinkovito in
neizprosno orodje
kritike oblasti.“**

Pogovarjal se je *Matic Majcen*

Če na širšem celjskem območju obstaja novinarsko ime, ki politike in druge vidne javne osebnosti navdaja z občutkom nelagodja, potem je to zagotovo Brane Piano. Dolgoletni regionalni dopisnik *Dela* je v svojih kolumnah več kot 30 let neumorno seciral dejanja oseb na visokih uradnih položajih ter je bralcem v značilnem humornem slogu dajal vpogled v zakulisje dogodkov, o katerih si je večina medijev drznila poročati zgolj z objektivne razdalje. Piano je svoj odhod v poklicni pokoj letos obeležil z izdajo obsežne knjige *Zgodovina Celja in okolice V.: iz za- beležk tlačanskega kronista o prilikah s knezi 1992–2019*, ki združuje okoli 1.300

avtorskih kolumn, večinoma izvirno objavljenih v *Delu*, dokler se vodstvo tega časopisa leta 2018 ni odločilo ukiniti tovrstno komentiranje dogodkov iz lokalnih okolij. Trenutek za pogovor z večkrat nagrajenim novinarjem, ki se je zdaj preusmeril v pisanje svojega literarnega prvenca, se zdi več kot primeren tako zaradi izida knjige kot tudi zaradi dejstva, da nam njegova več desetletij trajajoča poklicna aktivnost nudi trezen pogled na področje medijev, ki ravno v tem času še naprej doživlja globoko preobrazbo.

Naslov vaše knjige je ambiciozen, a obenem tudi piker. Po eni strani nadaljuje serijo knjig Janka Orožna, ki je izrednega pomena za celjsko področje, po drugi strani pa ima tudi satiričen pridih, saj glede na vaše kritično usmerjene članke sugerira, da je zgodovina tega okolja pogosto tudi zgodovina političnih afer in drugih malverzacij. Zakaj ste se odločili vzpostaviti povezavo z Orožnovimi knjigami?

Že s postmodernizmom je bilo na marsikaterem področju, tudi v književnosti, dovoljeno vse. Eden mojih vzornikov, ki ga vedno znova prebiram ravno zaradi tovrstnega pikrega in hudomušnega sloga pisanja, je Jaroslav Hašek, ki ga večina ljudi pozna po *Dobrem vojaku Švejku* (1923), zelo malo pa jih pozna njegovo delo *Politična in socialna zgodovina stranke zmerne napredka v mejah zakona* (1912/1963), ki je zelo avtobiografsko. Drugi razlog pa je ta, da se, vsaj upam, tudi iz kolumn vidi, da poskušam s humorjem in satiro razbremenjevati resne teme, obenem pa ta humorna pripoved omogoča, da lahko povem mnogo več, kot bi lahko v resnih novinarskih tekstih. Mlajši celjski zgodovinarji so mi razlagali, da se še posebej na Orožnovo tretjo knjigo (*Oris sodobne zgodovine Celja in okolice: 1941–1979*, op. a.) niso mogli dosti zanesti ne pri študiju ne pri domoznanskem preučevanju. Orožen je v svojih starejših letih gradivo na hitro spravljal skupaj in pri tem ni niti preverjal podatkov niti popravljaj napak. S tem naslovom sem zato na nek način tudi sam sebi podal nekakšno relativizacijo resnosti. Tako kot se na Orožnovo tretjo knjigo ni dalo več zanesti, se tudi na mojo ne da. Ne toliko zaradi v njej navedenih dejstev, temveč predvsem zato, ker gre izključno za moj pogled in za moje mnenje. Na nek način gre za personifikacijo interpretacije zgodovine.

Vendar pa vaša knjiga nosi številko 5 v seriji. Kar je seveda zanimivo, ker 4. del sploh ne obstaja.

In kaj vam je pri tovrstnem popisovanju resničnih dogodkov prinesel satirni ton pisanja?

Poleg tega, da mi je ta pristop zelo blizu in da si domišljam, da znam tudi sam pisati na ta način, da je to zabavno tudi za koga drugega, ne samo zame, mislim, da je satira najbolj učinkovito in neizprosno orodje kritike oblasti, družbenih pojavov, politike, nepravilnosti in zavajanj. Oblastniki so ob satiri na svoj račun besni in nemočni obenem. In prav ta pristop mi je omogočil, da sem povedal več, kot bi sicer lahko.

Zgodba Celja v času od leta 1992 naprej je v najopaznejšem delu zgodba o dveh županih: najprej o Jožetu Zimšku, ki je bil na tem položaju do leta 1998, in nato o Bojanu Šrotu, ki je od tedaj na oblasti že 22 let. Kot pišete, je Šrot do tega položaja prišel s premeteno strategijo, ko je med volilno kampanjo s pomočjo velikih plakatov obljubljal, da bo končno rešil problem poplav v mestu in okolici. Na dolgi rok je to res uresničil, a glede njegovega vodenja mesta obstaja ogromno očitkov. Kako se Bojana Šrota spomnite kot mladega kandidata na začetku politične poti?

Tri brate Šrot sem razmeroma dobro poznal, že preden je Bojan vstopil v politiko. Ne bom ravno rekel, da smo bili prijatelji, bili pa smo dobri znanci. O tem krožijo razne zgodbe, ki pravijo, da iz tega izvira moj kritični pristop, češ da naj bi do njega gojil osebne zamere. Tu moram kategorično zanikati, da bi kdajkoli šlo za to. Verjamem pa, da lahko bralec ob branju knjige dobi tak vtis. Taisti bralec lahko vidi tudi, da prejšnjega župana Jožeta Zimška nisem preganjal z nič krajšo šibo. Enako velja za velenjska župana Srečka Meha in Bojana Kontiča in še za marsikaterega drugega regijskega veljaka. Kriterij je bil venomer za vse enak. Z Bojanom Šrotom sem že prej imel poklicno izkušnjo, ob kateri mi je postalo jasno, da bo potrebno zelo pozorno spremljati in ocenjevati njegovo delo. Bil je državni sekretar na ministrstvu za pravosodje. Takrat je skupaj z novinarsko kolegico, danes zelo prodorno in priznana preiskovalno novinarko, ki je bila takrat predstavnica za stike z javnostjo na ministrstvu – ne bom je imenoval – prišel v Celje, kjer sta mi skupaj ponujala neki dokument, ki bi ga bilo po njunih besedah dobro objaviti. Ko sem dokument preverjal, sem uvidel, da je šlo za podtaknjen dokument. Razlog za skepso sem torej imel že na samem začetku. Ko je Šrot leta 1998 prevzel funkcijo župana, sem se z njim dobil na čaju. Rekel sem mu, da imava ne glede na najino poznanstvo vsak svojo službo. Povedal sem mu, da bom prve tri mesece sicer spremljal dogajanje, a o njem ne bom pisal, nato pa bom začel gledati, kaj je začel urejati od tistega, kar bi moral spremeniti že prejšnji župan. Po teh treh mesecih sva šla še enkrat na čaj. Rekel sem mu, da ni v tem

obdobju popravil skoraj ničesar, je pa vsekakor v ospredje postavil svoje interese, zato da bom začel pisati o tem in da upam, da ne bo osebne zamere. Takrat reakcije še ni bilo, a zamere so nato vseeno prišle. Bilo je nemalo pritiskov, posredovanj, osebnih napadov, precej lažnivih čenč o meni. Ampak dobro, sem novinar in moramo znati živeti s tem. Plačan sem za to, da ljudem povem tisto, kar imajo pravico vedeti, ko dajo tisti evro za svoj izvod časopisa. Bojana Šrota sem vedno cenil kot izjemno sposobnega človeka, odvetnika in župana, seveda pa sem se vedno tudi spraševal, v kolikšni meri to svojo sposobnost, inteligenco in razgledanost uporablja v naše dobro ali pa jo uporablja v dobro povsem drugih interesov. Mislim, da je to vprašanje še danes na mestu.

Kako daleč so v praksi šli ti pritiski? Leta 2001 ste, sicer v šali, zapisali, da vam je županov prijatelj obljubil, da vam bo priskrbel varnostnika. Stvari so mestoma torej vendarle morale iti na nož.

Pri tem zapisu gre za zgodbo, ki jo je županov prijatelj, gradbenik, takrat širil po bifejih. Češ, da mi bodo oni sami priskrbeli telesnega stražarja, tako da če bi se mi kaj zgodilo, ne bi obtožili njih. To so sicer dobri štos in so mi všeč. Ogroženega se nisem počutil nikoli. Bila so sicer razna pisma, posredovanja, lažne obtožbe, tudi mojim urednikom in direktorjem v Ljubljani. Še posebej v obdobju, ko je Pivovarna Laško postala večinski, nato pa stoo odstotni lastnik *Dela*. Takrat so angažirali znanega direktorja neke agencije za stike z javnostjo, da je osebno prišel zahtevati, naj me odpustijo. V tistem času sem imel še ne samo pametne, ampak tudi toliko sposobne urednike in direktorje, da so se znali tovrstnim navodilom izogniti brez škode zase. Bil sem tudi predsednik sveta delavcev in predstavnik zaposlenih v nadzornem svetu *Dela*. Ne zgoj zato, da bi se zaščitil, ampak tudi zato, ker sem mislil, da lahko s tem pomagam časopisu in njegovim ljudem. Zadnja leta, ko je *Delo* spremenilo lastnika, so nastopile druge težave. Danes se o nekih ljudeh ali temah preprosto ne sme pisati oziroma to ni zaželeno. Jaz kot novinar takrat nisem imel nikoli tovrstnih omejitev in nanje tudi nisem želel pristajati. Mi je bilo pa jasno, da nima pomena, da neke stvari napišem in potem ne bodo nikoli objavljene. Zadnja tri leta pred upokojitvijo sem bil v tem smislu v svojem poklicu precej nesrečen, obenem pa nisem bil toliko lahkomišeln, da bi tik pred upokojitvijo zamenjal poklic ali šel med svobodne novinarje. Takratni urednik *Dela* – zdaj je že tudi on padel v nemilost – si je zelo želel, da se upokojim. Na nek način sem zgoj iz nagajivosti še za eno leto odložil upokojitev. (*smeh*)

Vaša knjiga zelo natančno oriše dramaturški lok Šrotove vladavine. Po prevzemu županovanja je sledil velik razvojni zagon. Realizirana je bila vrsta projektov, ki so bili bodisi popolnoma novi ali pa je šlo za rešitev problemov, ki so že dolgo časa predstavljali breme mestu. Zgradile so se čistilne naprave, pa Mariborska cesta, izvozi z avtoceste, kinodvorane, nakupovalna središča, nogometni štadion, roketna dvorana, greznice so se umaknile iz občine. Potem pa se je zgodil postopen padec in zadnje desetletje je bila osrednja tema vaših kolumn postopno zaostajanje Celja. Razvojno ga prehiteva Velenje, v turizmu celo mnogo manjša mesta, kot je Žalec. Kulturnega dogajanja in zabav za mlade je manj, odlaša se z urbanističnim načrtom, s sanacijo onesnaženih površin, propadli so nekateri veliki projekti, kot je Tehnopolis, in nenazadnje upada število prebivalstva. Se je po vašem mnenju ta padec v tem času zgodil zaradi gospodarske krize ali lahko vendarle s prstom pokažemo tudi na zgrešene županove poteze?

Gospodarska kriza je prizadela vse. Celotno Slovenijo in vse občine. Predvsem mesta. Zame je bilo presenetljivo, da sem med urejanjem knjige, ko sem znova prebral marsikaj, kar mi je že ušlo iz zavednega spomina, ugotovil, da nisem bil prav nič krivičen. Potrebno je namreč povedati, da je bila večina teh projektov, ki so bili realizirani v času županovanja Bojana Šrota, zasnovanih še pred letom 1998. Čistilne naprave, sodobna Mariborska cesta, tudi regionalni center za ravnanje z odpadki, da ne naštevam naprej. Zato sem med prenovo starega mestnega jedra tako poudarjal, da gre le za nove ploščice in če je to vse, kar bomo dobili v vseh letih te vladavine, je to premalo.

Zgovorno je tudi dejstvo, da je Šrot županovanje enega večjih urbanih središč v državi prevzel kot nekdo, ki prihaja iz Slovenske ljudske stranke. V svojih kolumnah ste večkrat sarkastično komentirali to dejstvo z vidika postopne preobrazbe kulturne ponudbe mesta. Leta 1999 ste zapisali, da Celje postaja „ljudsko kmetijska občina“, potem leta 2014, da je Celje „kmetija s tlakovanim dvoriščem“, pa leta 2011 ste se spraševali, zakaj so Celjanom grofje podelili mestne pravice, če še vedno živijo na vasi. Mislite, da je to županovo ozadje z vidika njegovih potez pomagalo spremeniti kulturno identiteto mesta?

Mislim, da – in lahko, da nimam prav. Celje je še po letu 1991 povečevalo svojo urbano identiteto. Mesto je takrat imelo kulturno alternativo na področju literature, glasbe, slikarstva, ki je bila kasneje prepoznana kot nekakšna vzporednica gibanja OHO. Imeli smo Galerijo sodobne umetnosti, ki jo je razvijala Alenka Domljan, vključno z Likovnim salonom, ki je bil prepoznan celo izven meja Slovenije. V tistem času si nismo mislili, da so bile te stvari pomembne, kasneje pa je to bilo prepoznano kot tako. Potem pa se je na neki

točki Celje začelo spreminjati. Mesto to alternativno sceno sicer v nekem obsegu še vedno spodbuja, tudi s pomočjo občine, ampak tega je danes izredno malo. Uradne institucije se s svojimi zavodi danes ukvarjajo s komercialno ponudbo, ki bi morala biti v celoti prepuščena trgu. Pa četudi gre za harmonikarske festivale. Če so ljudje za to pripravljeni plačati vstopnice, naj bo to prepuščeno privatnim organizatorjem. Mi plačujemo davke za tisto ponudbo, ki ni tržno zanimiva in se ne zmore sama preživeti. S tem ljudem ponujamo neko duhovno hrano, s katero lahko rastejo in napredujejo. Pomenljivo je, da ima dandanes v mestu največjo produkcijo visoke kulturne ustvarjalnosti civilno društvo Hiša kulture Celje. Kar se javnega financiranja tiče, pa to okolje postaja zaprto, nekako na prvo žogo. Imamo koncerte hrvaških dalmatinskih klap, komercialnih popevkarjev, kar je sicer povsem v redu, to ima svoje občinstvo in tudi to je lahko kultura. Vendar pa to sodi v neko drugo okolje. To so moji pomisleki. Po drugi strani pa so mi vseskozi očitali, da naj bom Celjan in naj bom ponosen. Imam otroke, na katere sem ponosen. A svoje otroke sem vzgajal tako, da sem jih včasih povedal tudi kaj takšnega, kar jim ni bilo všeč. In če sem Celjan, tudi o svojem mestu napišem kaj, kar ni v redu, ker bi se to moralo urediti. Celje je po gospodarski moči, dohodku na prebivalca in po številu prebivalcev v četrto stoletja padlo s 3. na 5. mesto v državi. V kratkem se obeta, da ga bosta prehiteli še dve mesti. Govoriti o tem, da smo ponosni na to, kakšno zdravstveno nego imamo in da smo ponosni na športnike, je sicer prav, a to ni dovolj. Potrebno je tudi kaj narediti in od predstavnikov oblasti moramo zahtevati, da se bolj potrudijo v tej smeri.

Še danes bega tudi vez med Bojanom in Boškom Šrotom. Slednji je obsojeni tajkun, prvi pa nedolžni obraz lokalne politike, ki je vedno znova prepričljivo izvoljen na županski sedež. Od daleč je ta družinska vez, ki vleče vidne niti v politiki in gospodarstvu, videti kot preslikava premise kakšnega kriminalnega filma na temo korupcije.

Sam nimam tako črno-belega mnenja o njiju. Družina je družina, bratje so bratje. To velja spoštovati. Tega, da je nekdo nekemu brat, ne moreš nikomur očitati. Tudi o Bošku Šrotu ne gre soditi na ta način. Potrebno se je postaviti nazaj v tisti čas in v tisto okolje, ko so v tej mladi državi izvajali privatizacijo gospodarstva in je bilo možno vse. Tisto, zaradi česar je bil Boško Šrot obsojen, je bil takrat povsem razširjen pojav v gospodarstvu. Še zdaleč ni bil edini direktor, ki je poskušal lastninsko prevzeti svoje lastno podjetje. Tega je bilo ogromno. To so počeli, ker je bilo to pač omogočeno. Ljudje, ki so bili dovolj sposobni in ambiciozni, so se tega lotili, čeprav je pa po drugi strani res, da mnogi menedžerji zavestno niso šli v to, ker se držijo neke povsem druge

etike. Ne samo poslovne, tudi človeške. Mislim, da je bilo v tej zgodbi bolj tragično to, da je politika to ne samo dopuščala, temveč tudi potihem vzpodbujala, nato pa je bilo potrebno ljudstvu pokazati nekaj primerov v smislu, kako država na tem področju dela red – govorim o kaznovanju Bineta Kordeža, Ivana Zidarja itn. Če bi uporabili isto merilo, bi morali zapreti vsaj 500, če ne 1.000 slovenskih menedžerjev. Zato tega, kar je počel Boško Šrot, ne jemljem kot zlobno dejanje. Je pa res, da je zaradi sebe in svojega brata klicaril na *Delo* in jim naročil, da me morajo odpustiti. (*smeh*) Te gospode sicer cenim, spoštujem njihovo podjetnost, a če sem malo sarkastičen, gre resno podvomiti v njihove sposobnosti, če v vseh teh letih enega novinarja niso znali spraviti ob službo.

V zadnjem času duhove buri naslednji izmed Šrotovih projektov, ki ga omenite v samem zaključku knjige, namreč tibetanska brv med Starim gradom in Miklavškim hribom. Ko bralec pride do konca knjige, je tudi Neceljanom jasno, da gre še za enega v vrsti paradoksalnih projektov, ki nastaja pod pobudo neke oblasti, ki je leta zapostavljala turizem in ni zmogla urediti mnogo nujnejših projektov za zdravje prebivalstva, zdaj pa želi na en mah popraviti vse zamujeno. Se vam to zdi dobra poteza ali gre le še za en način za polnjenje žepov lokalnih politikov in gospodarstvenikov?

Dosti poslušam mnenja ljudi in moram reči, da so Celjani glede visečega mosta precej razdeljeni. Nekateri so nad njim navdušeni in mislijo, da bo to nekaj pomenilo, drugi pa zamisel kategorično zavračajo. Jaz se ne bi opredelil ne za eno ne za drugo stran. Že sami ste ponudili odgovor, ki je obenem tudi moj. Celje ima mnogo nujnejše potrebe po projektih, ki bi omogočili razvoj, a nima koncepta tega razvoja. Tudi če bi ga prepustili zasebnikom, bi počasi prišli do tega. Celje potrebuje urbanistični načrt, neko dolgoročno vizijo. Mesto ne potrebuje visokotelečnih besed, teh smo imeli dovolj. Imeli smo Tehnopolis, načrt za visokotehnološko središče in univerzo. Nazadnje se je izkazalo, na kar sem ves čas opozarjal in so me tudi kolegi novinarji čudno gledali, da je bil to samo izgovor za to, da se je počrpalo nepovratna sredstva iz Bruslja in Ljubljane, potem pa se je vse skupaj spustilo v stečaj. Ampak resen namen in sposobni ljudje lahko ustvarijo tudi kaj drugega. Tudi jaz sem ponosen na slavno celjsko preteklost. Tudi jaz vidim, da to, kar je Pokrajinski muzej uredil v Spodnjem gradu, v Knežjem dvorcu – razstave o Celjskih in *Mesto pod mestom* –, to so izvrstne stvari. Ampak od tu naprej je potrebno to znati marketinško tržiti in dopolnjevati z drugimi vsebinami. Mislim, da neki viseči most tudi lahko odigra to vlogo. Če lahko spomeniško varstvo s krajinarji to odobri, bo nenazadnje tudi res postavljen. Še prej pa moramo imeti

neko podlago in neke druge vsebine. Danes je problem, da niti nimamo dovolj raznolikih restavracij, da bi te ljudi, ki se bodo z avtobusi pripeljali do višjega mostu, peljali na kosilo. Turistična infrastruktura ne obstaja v dovoljšnji meri. In vsakomur, ki kritizira te razmere, očitati, da nima rad svojega mesta, je bedasto.

Zakaj v mestu, ki vedno bolj caplja za svojimi konkurenti, tako malo ljudi zmore čut za kritiko in upor? Leta 2014 ste zapisali: „Tu nihče ne protestira, vsi so tiho zadovoljni z ljubo oblastjo in svojimi direktorji, še kadar plač ne dobijo in če ugotovijo, da jim kakšen delodajalski knez vrsto let ni plačeval prispevkov, se tlačani iz previdnosti raje ne hudujejo.“ Od kod tako malo zavedanja, da lahko ljudje zahtevajo boljšo oblast in boljše okolje za življenje?

Mislím, da to ni značilno samo za Celje. To je človeška narava. Sam pravim, da dokler bosta politika in kapital ljudem dajala določene plače, pokojnine in socialne transferje, dokler velika večina ljudi ne bo lačna in bo imela pozimi kje spati na toplem, do takrat se ljudje ne bodo uprli v dovolj velikem številu. In kapital in politika se tega zelo dobro zavedata.

Celje je mesto, ki niti nima svojega kritičnega medija. Pravzaprav je, ravno nasprotno, bila ravno občina tista, ki je uspešno posegala na medijsko področje, bodisi z lastnim tiskanim glasilom bodisi s poskusi polastitve lokalne TV Celje. Kako je možno, da je stanje na tem področju tako slabo?

Niti malo ne podcenjujem dela in kakovosti dela kolegov pri regionalnih in občinskih medijih. Večinoma gre za izvrstne novinarje in novinarke, ki pa vendarle imajo neke omejitve, ki jih jaz nisem imel. *Novi tednik* in Radio Celje sta bila vrsto let v večinski lasti družine Šrot. TV Celje je odvisna od naklonjenosti občine, da o lastnikih sploh ne razlagam. Česa drugega pa že skorajda ni. Tu je še tednik *Celjan*, katerega izdajatelj je v Slovenskih Konjicah, vendar pa je v Celju odvisen od malih oglaševalcev. Recimo od frizerskih salonov, kamor lahko zaide kakšna gospa, ki je poročena s kom z občine in ji ni všeč, da so kdaj napisali kaj o njenem možu, zato tega raje ne počnejo več, ker potem ta salon ne bo več plačal oglasa. Pred osamosvojitvijo je bilo nekaj poskusov v smeri kritičnih medijev. Izhajal je majhen časopis *Argument*. Zasebni, zelo kritičen. Tu je bil sedež nacionalnega tednika *Nova doba*, kjer sem bil pogodbeno zaposlen kot urednik. Ampak ti mediji so usahnilí, ker so bile povezave med politikó in oglaševalci tako močne, da so ostajali brez finančnega pokritja. Neodvisno novinarstvo na lokalni ravni se je moralo samoomejiti. Sicer še vedno obstajajo teme, ki se odpirajo, a mediji morajo vedno

• Foto: Matic Majcen

bolj upoštevati, da ne smejo drezati v ljudi, od katerih so odvisni. Če to prenesem na nacionalno raven, se danes isto dogaja tam.

Vaš položaj regionalnega dopisnika pri največjem dnevnem časopisu v državi je bil torej neke vrste idealen položaj, s katerim ste se izognili lokalnim pritiskom, obenem pa je vašemu pisanju to vseskozi dajalo odmevnost, ki je v lokalnih medijih ne bi dosegli.

Prepričan sem, da smo novinarji dolžni dajati tudi lokalne informacije in tudi mnenja o teh informacijah. Iz življenja v lokalnih okoljih in iz tega, kako ljudje tam živijo, kaj počnejo, kaj jih zanima, kako komunicirajo, kam hodijo, nastajajo neki trendi, ki so pokazatelji, kako se bo družba spreminjala in kakšne bodo potrebe ljudi na ravni množic, narodov, držav. To definira razvoj. Spomnil bi na ameriškega avtorja Johna Naisbitta, ki je izdal dve knjigi *Megatrendi*. V ZDA je s svojo ekipo spremljal točno tovrstna dogajanja v majhnih okoljih – s pomočjo lokalnih časopisov, od črne kronike do oglasov – in je iz tega sestavljal določene napovedi družbenega razvoja. Naisbitt je v sedemdesetih letih denimo napovedal, da bodo ljudje v osemdesetih in devetdesetih letih imeli doma računalnike. Takrat so se mu vsi smejali, a se je to uresničilo. Ko nimamo več tovrstnih informacij iz mikrookolij, niti politika več ne zaznava, kakšne bodo jutri potrebe, v kaj bi se veljalo usmerjati, da bodo ljudje zadovoljni in da bodo izpolnjena pričakovanja. Ta stik se izgublja. Nikoli nisem imel občutka, da bi bil kot novinar manj vreden samo zato, ker sem poročal o dogajanju v Celju in vseh krajih te regije. To se mi je vedno zdelo izredno pomembno. Tudi *Delo*, takratni uredniki in uprave, so razumeli pomen spremljanja življenja izven prestolnice. V *Delu* smo se regionalni novinarji dnevno izmenjevali pri komentiranju določene regije – Primorske, Dolenjske, Koroške, Celjske itd. *Delo* takrat ni bilo odvisno od občine, temveč od regionalnih bralcev in je zato časopis lahko povedal mnogo več. Te svoje kolege izjemno cenim zaradi dela, ki smo ga skupaj opravili. Kasneje smo si delili skepso do novega uredništva in urednika, ki se mu to ni več zdelo zanimivo ali pomembno. *Delo* žal danes nima več toliko dopisnikov niti toliko avtorjev, ki bi pisali podobne kolumne kot jaz. Seveda je to deloma mogoče pripisati upadanju naklad in oglaševalcev v časopisih. Število strani se je moralo krčiti. Manjšalo se je število osebja. *Delo* je še vedno največji slovenski dnevnik. Ampak v preteklosti je bil še mnogo večji.

V vseh teh letih pisanja ste pisali o vrsti različnih področij, o marsikaterem ste se morali poučiti in informirati na novo. Niste pokrivali samo politike, gospodarstva, sodstva, temveč včasih tudi kakšno povsem nepričakovano področje. A paradoksalno se, kot ste zapisali v knjigi, najmanj spoznate prav na celjski rokomet, ki je pravzaprav zastavonoša tega mesta ne samo po preostali državi, temveč tudi v tujini.

Kot novinar sem 41 let res pisal o vseh mogočih področjih, razen o športu. Za športne strani časopisov sem morda napisal en članek, pa še to samo zato, ker takrat ni bilo nikogar drugega na samem dogodku, meni pa se je zdel vreden poročanja. Imam pa tudi majhno travmo na tem področju. (*smeh*) Na študiju novinarstva mi je legendarni profesor Južnič že ob prvem srečanju v njegovi pisarni rekel: „Vi, kolega, boste pa športni novinar.“ Kot devetnajstletnik sem se temu uprl, takrat sva se tudi skregala in zaradi tega sem nato imel hude težave. A naj se razumemo. Tudi sam sem ljubitelj športa. Sicer ne hodim na tekme, zelo rad pa spremljam različne športe. Rokomet sem vedno doživljal kot grobo, pogosto tudi umazano igro. Takšna je njegova narava. Brez tega se vrhunskega rokometista ne da igrati in to popolnoma razumem. Ampak za razliko od košarke, kjer vsakršen dotik šteje kot osebna napaka, lahko tu nasprotnika vržeš na tla in če sodnik tega ne vidi, ni nobenih posledic. Sam še pripadam tisti generaciji, ko se rokometistev še ni kupovalo in so v klubu igrali zgolj celjski igralci. Vedno me je zelo motilo, da so te mlade fante trenerji dobesedno učili tovrstne agresije, ki ni ostajala samo na igrišču, ampak je nato zašla tudi v kakšen celjski lokal. Zato dosežke celjskega rokometista spoštujem, a kot šport mi nikoli ni bil blizu. Vedno sem govoril, da je potrebno mlade športnike vzgajati drugače, da napredujejo tudi kot osebnosti, ne pa da postanejo agresivni ljudje, ki se jih vsi bojijo.

Danes živimo v času, ko je veliko število medijev na robu propada. Vi ste se na neki način v pravem trenutku odločili za pokoj. Kako zdaj z varne razdalje gledate na to ideološko zaostreno obračunavanje v medijih, ki briše ves vmesni prostor, vključno s stroko in nepristransko kritiko?

Če se nekoliko pošalim: moja žena je rekla, da sem imel v življenju dvakrat srečo. Prvič, ko sem spoznal njo, in drugič, da sem se upokojil, še preden so vsi časopisi propadli. V strokovnih krogih sem še aktiven, tako da imam stik z dnevno prakso in problemi medijev. Ne mislim, da bodo vsi časopisi propadli. Absolutno menim, da bodo obstali. V kakšnem obsegu in za kakšno ceno, tega ne vem. Bolj se bojim ravno tega, kar se dogaja v zadnjih mesecih – poskusov podrejanja medijskega področja, tudi tistega privatnega, ne samo nacionalne hiše. Lastniki medijev, uredniki in novinarji se razmeram venomer prilaga-

jamo. Zaenkrat je še slišati dovolj neodvisnih in kritičnih glasov, a vprašanje je, kako dolgo. S spremembo oblasti se lahko seveda vse skupaj tudi spremeni. A tukaj nisem preveč optimističen. Potrebno je spomniti, da ko je pred več kot 10 leti nastal novi zakon o RTV, še prej zakon o medijih, je takratna opozicijska politika skupaj s strokovnimi združenji protestirala in jima nasprotovala, predvsem zakonu o RTV. A ko so na oblast nato prišli drugi politiki, zakona nihče ni spreminjal. Zakon, kakršen je, ustreza vsaki politiki na oblasti. Tudi če jim bo sedaj uspelo uveljaviti ta novi medijski trojček, sem prepričan, da tudi politična opcija drugačne barve tega zakona ne bo spreminjala, ker ji bo ustrezal. Glede tega sem kar črnogled.

Izginja pa seveda tudi satira.

Tudi to se dogaja že vrsto let. Ne samo kritika in satira, tudi slovenski avtorski strip, ki ga, kolikor vem, goji le še *Mladina*. Tudi *Delo* je še pred nekaj leti objavljalo ne samo avtorske kolumne, temveč tudi humoreske. Tega več ni. *Pavliha* je že zdavnaj pokopan. Društvo celjskih novinarjev zdaj pokriva celo Savinjsko regijo. Vsako leto izdajamo časopis *Pipec* in mislim, da je poleg *Totega lista*, ki ga ima *Večer*, to še edina nacionalna satira, ki v Sloveniji obstaja v časopisni obliki. Zanimivo je pa to, da so odzivi tako na *Pipec* kot na *Toti list* izjemno dobri. Ljudje še vedno izjemno radi berejo in se smejiijo na svoj račun ali na račun politikov.

Spol in nasilje

Katja Čičigoj in Jasmina Založnik

Kritika nasilja je v središču teoretskih premislekov in praktičnih prizadevanj feminizma, četudi se glede njegove obravnave krešejo nasprotujoča si stališča. Feministične avtorice spolno zaznamovano nasilje povezujejo z osebnimi odnosi (predvsem intimnimi partnerskimi in družinskimi odnosi oziroma odnosi, vzpostavljenimi v skupnem gospodinjstvu); z nasiljem v javni sferi (kazenski zakonik, sprejete oblike vedenja pri reševanju konfliktov; državne in meddržavne vojne itn.) in poudarjajo povezavo teh oblik nasilja s patriarhalnim sistemom oziroma z obliko stratifikacije družbe, ki izhaja iz spolno zaznamovane neenakosti. Spolno zaznamovano nasilje je s feministične perspektive treba razumeti kot strukturni pojav, o katerem ni mogoče premišljevati brez razumevanja mehanizmov proizvodnje spolnih neenakosti. Prav to je podlaga feministične politizacije nasilja, ki poudarek prenaša z viktimizacije posameznikov na tiste družbene in kulturne mehanizme, ki proizvajajo nasilje. Če denimo medijsko poročanje partnersko nasilje včasih rado pretvarja v senzacionalistične tragične osebne zgodbe in ga razlaga z osebnimi okoliščinami vpletenih, feministična teoretizacija nasilja poudarja mizogine in seksistične družbene strukture, ki nasilje omogočajo, spodbujajo, le-

gitimirajo in normalizirajo. Namesto o »uboju iz strasti« tako denimo govorimo o femicidu, tj. strukturnemu pojavu, ki temelji na institucionalizirani mizoginiji; namesto o ekسالaciji domačih konfliktov pa o sistemskem nasilju nad ženskami kot enem od mehanizmov njihovega discipliniranja in podrejanja. Čeprav so posameznice, ki sicer akterke, ji nasilja, ki zanj lahko nosijo odgovornost, pa s feministične perspektive ni mogoče spregledati, da spolno zaznamovano nasilje utrjuje in legitimirajo družbene norme in institucionalni načini delovanja.

Feministične obravnave nasilja tudi kanijo pokazati, da so določene nasilne prakse posledica spolno zaznamovanih neenakosti, čeprav na prvi pogled to nemara ni tako očitno. Med omenjene prakse lahko prištejemo denimo načine proizvodnje znanstvene vednosti oziroma razlikovanje med področji, ki veljajo za vredna znanstvene obravnave in nadaljnega razvoja, in tistimi, ki se ne zdijo vredna pozornosti; seksizem v institucionalni obravnavi (medicinska obravnava nosečnosti, policijska in zakonska obravnava skrbništva ipd.), medijsko in politično konstrukcijo rasiziranih drugih kot imanentno nasilnih itn.

Četudi teme nasilja v tem tematskem sklopu nisva izčrpali, sva akutno pozornost feminizma do nasilja poskušali zajeti s prispevki, ki temo razprejo v različnih oblikah in kontekstih. Sklop tako razširja problematiko nasilja, kot se to običajno razume v ožjem pomenu, to je kot problematiko spolnega in domačega nasilja nad ženskami (česar v številki sicer ne spregledamo); poskuša namreč zajeti še druge vidike spolno zaznamovanega nasilja in premisliti druge povezave med nasiljem in spolom (obporodno nasilje, nasilje oblasti, nasilnost spolno zaznamovanih stereotipov). Tematski sklop torej združuje raznolike perspektive na temo spola in nasilja, kar pomeni, da se šele kot celota razpre v svoji širini ter vabi bralko, da k možnemu nadaljnjemu premisleku.

S tematsko številko, o kateri sva začeli razmišljati že dolgo pred njenim nastankom, sva se želeli odzvati na vznik in odmevnost številnih iniciativ, protestnih in drugih političnih akcij po svetu, ki so se oz. se še na različne načine zoperstavljajo različnim oblikam spolno zaznamovanega nasilja (gibanji #MeToo in #jztudi; akcije proti spolnemu nasilju na kampusih v ZDA in Veliki Britaniji, protesti #NiUnaMenos v Južni Ameriki in Španiji proti femicidu, protesti katoliških nun proti spolnim zlorabam v instituciji RKC, kurdsko žensko gibanje itd.).

Med vabilom avtoricam, jem in urejanjem sklopa pa je Slovenijo in svet zajela pandemija koronavirusa (Covid-19). Ukrepi za zajezitev širjenja virusa so najbolj prizadeli ženske in druge ranljive skupine: med drugim so tudi otežili dostopnost mehanizmov podpore žrtvam nasilja, z dodatnim domačim delom, skrbjo za otroke in bolne so močno obremenili predvsem ženske, hkrati pa so bile prav ženske, ki v večjem obsegu opravljajo skrbstvena in trgovska dela, tudi bolj izpostavljene tveganju okužbe. Ukrepi so tiste ljudi, ki imajo »srečo«, da imajo stalno prebivališče, kar je v času progresivne prekarizacije življenja vse kaj drugega kot samoumevno, prikovali na skupno gospodinjstvo in osnovno družinsko celico; ta pa za mnoge ženske in otroke žrtve nasilja, kot tudi za nekatere istospolno usmerjene, spolno nebinarne in transosebe, ki v svoji primarni družinski celici niso deležne podpore in razumevanja, predstavljajo vse kaj drugega kot varne oaze ljube-

zni in vzajemne skrbi. V določenem obdobju so bili tudi odpovedani vsi »nenujni« zdravstveni pregledi in posegi, kar je ogrozilo reproduktivno zdravje številnih žensk (ki denimo niso imele dostopa do splava ali niso bile deležne primerne obporodne oskrbe), kot tudi transspolnih oseb (ki niso imele dostopa do medicinskih tehnologij potrditve spola) po svetu. Pandemija je tako še bolj izpostavila oblike spolno zaznamovanih neenakosti in družbenega nasilja, ki so jim izpostavljene ženske in druge spolne manjšine. To je bil povod za odločitev, da tematiko obogatimo tudi s prispevki (strokovnimi in bolj esejističnimi besedili) o vplivih epidemije na pravice žensk in drugih spolnih manjšin in na doživljanje izrednega stanja ob razglasitvi epidemije (ob tem naj omeniva, da je zaradi višje sile žal umanjkal naročeni zapis o doživljanju koronakrize v transspolni skupnosti).

V zadnjem obdobju je bila na udaru tudi Istanbulska konvencija, ki jo je od leta 2014 do danes podpisala velika večina evropskih držav kot tudi Evropska unija kot celota, 34 držav pa jo je tudi ratificiralo. Četudi strokovna poročila in mediji svarijo pred porastom nasilja nad ženskami, otroki in drugimi marginaliziranimi skupinami v času pandemije korona virusa in omejevalnih ukrepov, ki so jih vlade sprožile za zajezitev širjenja virusa, v nekaterih državah z razmahom konzervativnih vlad vztrajajo predlogi po umiku iz omenjene konvencije. V tem času so javnost razburile predvsem vesti s Poljskega, ko je pravosodni minister Zbigniew Ziobro napovedal umik države iz konvencije, kar je sprožilo organizirane proteste (#WomensStrike) proti predlogu vlade. Poljska je tako postala »zgled« številnim drugim državam, ki konvencije še niso ratificirale (Bolgarija, Slovaška, Madžarska, Ukrajina), oziroma tistim, ki zbirajo podpise v podporo umiku iz konvencije (Hrvaška). Tudi slovenska vlada je bila eksplicitno pozvana k umiku iz konvencije. Glede na omenjeno dogajanje je še kako pomembno, da sodelujemo pri izpostavljanju strukturne narave spolno zaznamovanega nasilja in se neomajno borimo za ohranjanje in izboljšanje mehanizmov za njegovo preprečevanje in pomoč žrtvam.

Pri tem ne smemo pozabiti, da žrtve nasilja niso samo ženske. Oblastveni mehanizmi vzpostavljajo različne oblike stratifikacij, poleg spolno zaznamovanih neenakosti, na njihovi podlagi pa diskurzivno konstruirajo določene osebe kot monstrozne nasilneže, druge pa kot tiste, ki se lahko legitimno branijo in jih je tudi vredno braniti. Te oblastvene demarkacije pogosto potekajo po rasni in etnični liniji. V tematski številki sva se tako želeli vsaj posredno pokloniti množičnemu gibanju proti rasno zaznamovanemu policijskemu nasilju v ZDA (Black Lives Matter). To nasilje namreč ideološko podpira diskurzivna konstrukcija temnopoltih moških kot »po naravi« nasilnih »divjakov«, konstrukcija, ki ima dolgo zgodovino in se vleče vsaj od časa suženjstva, kot v delu *Women, Race and Class* piše Angela Davis. Tematski sklop tako odpira vprašanje samoobrambe in nasilja oblasti, ki ju s feministične perspektive obravnava besedilo filozofinje Else Dorlin v prevodu Mihe Mareka. Drugo prevedeno besedilo, članek evolucijske biologinje Suzanne Sadedin (v prevodu istega prevajalca) prevrne romantizirano patriarhalno podobo nosečnosti kot po naravi harmoničnega sobivanja in paradigmatkega primera ljubeče skrbi. Bralcu pokaže, da je človeško gestacijo (tj. nosečnost) z evolucijskega vidika mogoče razumeti kot krvoločni boj. Besedilo Katje Čičigoj to razumevanje gestacije postavi v kontekst

feminističnih obravnav nosečnosti in pokaže na emancipatorni potencial, ki ga lahko ima v kontekstu feminističnih bojev za reproduktivno in skrbstveno pravičnost, ter na filozofske implikacije, ki jih lahko nosi za razumevanje skrbi kot ene od temeljnih razsežnosti človeške eksistence.

Sledijo izvirna, za to številko napisana besedila, ki poglobljeno obravnavajo štiri možne oblike spolno zaznamovanega nasilja: medicinsko nasilje, spolno nasilje, domače nasilje in institucionalizirano in ponotranjeno nasilnost spolnih stereotipov. Besedilo Nadje Ebner se tako osredotoča na (ob)porodno nasilje v Sloveniji in predlaga smernice za bolj humano obporodno obravnavo, pri čemer si pomaga s primerjavo z obporodno skrbjo na Novi Zelandiji. Darja Zaviršek v svojem prispevku analizira družbenopolitične posebnosti slovenskega gibanja #jaztudi. Zgodbe preživelk prispevajo k oblikovanju kolektivnega spomina in védenja o spolnem nasilju. Nasilje nad ženskami v ožjem pomenu besede obravnava Maja Peharc, ki izpostavi načine, na katere so ukrepi za zaježitev virusa poslabšali »pandemijo« nasilja nad ženskami. Občo škodljivost stereotipov, vezanih na spol, izpostavi Iztok Šori, ki se osredotoča na obravnavo očetov samohranilcev ter izpostavi nasilje institucij in ponotranjenih družbenih pričakovanj, ki se dogaja nad očeti v imenu romantizacije materinstva.

Tretji del tematske številke prinaša esejistične refleksije o življenju in dogajanju v času pandemije, v obdobju najostrejših ukrepov, ki so življenja večine omejili na stike znotraj skupnih gospodinjstev. Manifest o nasilju Klare Otorepec se na igriv način loti spektakelsko organiziranih protivladnih protestov, ki so izbruhnili ob nastopu desnosedinske vlade, ki je sovpadel z razglasitvijo epidemije. Obremenitev staršev, zlasti pa žensk, v času ustavitve javnega življenja, vključno s šolami in vrtci, ter v času vzpostavitve dela na domu, izpostavi Pia Brezavšček, ki na laž postavi idealizirane diskurze o podarjenem času doma. Jedrt Lapuh Maležič govori o prekarnosti in o fantazijah o ponovnem družinskem življenju, ki jih je v času protikoronskih ukrepov lahko živela kljub ločitvi od partnerke. Tematsko številko zaključuje prispevek Dragane Alfirević, ki poskuša odpreti vprašanje novih etičnih perspektiv in spodbuja k vadbi brezpogojnega sprejemanja različnosti tudi v osnovni celici, na katero je bilo v zadnjih nekaj mesecih reduciranih mnogo ljudi.

Ker je obravnavana tema za marsikoga lahko boleča, je toliko pomembnejše, da se ji poglobljeno posvetimo. Le z opozarjanjem na razširjenost spolno zaznamovanega nasilja tudi na področjih, kjer tega morda ne bi pričakovali, ter na nezadostnost obstoječih mehanizmov za njegovo preprečevanje in za podporo žrtvam, lahko prispevamo k izboljšanju teh mehanizmov. To je še toliko pomembnejše v času, ko se tudi že sprejete pravne podlage za preprečevanje nasilja in zaščito žrtev postavljajo pod vprašaj. Upava, da bo tematska številka prispevala k vidnosti problematike spolno zaznamovanega nasilja, da bo razprla nove perspektive za razumevanje te problematike tudi onkraj najožjih ustaljenih okvirjev, ter da bo spodbudila k iskanju radikalnejših pristopov, nemara celo k zamišljanju skupne prihodnosti, v kateri nihče ne bi bil deležen nasilja na podlagi arbitrarne osebne okoliščine, kot je spol, spolna identiteta ali spolna usmerjenost.

Kaj zmore telo*

*Elsa Dorlin***

»Sodišče na Gvadelupu je s sodbo z 11. brumaira leta XI [2. novembra 1802] obsodilo Milleta de la Girardièra, da bo izpostavljen na trgu Pointe-à-Pitre v železni kletki, dokler ne umre. Kletka, ki se uporablja pri tem mučenju, je visoka osem čevljev.*** V njej zaprti trpin sedi okobal nad rezilom; njegove noge so vpete v nekakšna stremena, tako da mora napenjati podkolenje, da ga rezilo ne rani. Na dosegu rok mu na mizi pustijo živež in pijačo, nad katerima pa noč in dan bdi stražar, ki mu preprečuje, da bi se ju dotaknil. Ko žrtvi začnejo pojemati moči, pade na rezilo, ki mu zada globoke in mučne rane. Nesrečnik, ki ga podžge bolečina, se dvigne in spet pade na ostro rezilo, ki mu še naprej povzroča grozovite rane. To mučenje traja tri ali štiri dni.«¹

* Besedilo je Uvod v knjigo z naslovom *Braniti se: filozofija nasilja* (*Se défendre: une philosophie de la violence*, Pariz: La Découverte, 2017). Zahvaljujemo se avtorici in založbi za dovoljenje za objavo prevoda. (op. ur.)

** Elsa Dorlin je profesorica socialne in politične filozofije na Univerzi Pariz 8. (op. ur.)

*** Dobrih 240 cm. (op. prev.)

1 Joseph Elzéar Moréas, *Précis historique de la traite des Noirs et de l'esclavage colonial*, Pariz: Firmin Didot, 1828, str. 252–252.

V tem tipu dispozitiva obsojenec umre, ker se je upiral; ker je obupano poskušal utesi smrti. Njegovo mučenje je tako strahotno zato, ker se vsak njegov telesni gib, s katerim se hoče zaščititi pred bolečino, spremeni v muko; in morda prav to bistveno opredeljuje tovrstne uničevalne postopke: da iz najmanjšega ohranitvenega refleksa napravijo korak v najbolj nevzdržno trpljenje. Tu ne nameravam razpravljati o izvornosti tovrstnega mučenja, nad katerim moderni kolonialni sistem vsekakor nima monopola. Ta prizor, kakor tudi retorični postopek, ki hoče obnoviti njegovo strahotnost, prihaja v resonanco z neko drugo pripovedjo mučenja: namreč Damiensovega, kakor je to opisano na začetku *Nadzorovanja in kaznovanja*.² Vendar sta mučenja popolnoma različni. V Damiensovem primeru trpljenje, ki ga zadajajo njegovemu telesu, kakor pokaže Michel Foucault, ne meri toliko na njegovo individualnost, pač pa na voljo Suverena, ki jo obnavlja v njeni vsemogočnosti, ter na podjarmljeno skupnost, ki jo je Damiensov zločin prizadel. Pohabljanje s kleščami in škarijami, žganje s staljenim svincem, vrelin oljem, voskom, končno raztelesenje s konji ... Skozi celotni okrutni scenarij je Damiens privezan: nihče ne predpostavlja, da »zmore« karkoli storiti. Drugače rečeno, njegova moč – naj bo še tako neznatna – nikoli ni upoštevana, in sicer natanko zato, ker ne šteje. Damiensovo telo je popolnoma izničeno, ne obstaja več, razen kot del gledališča, v katerem se odigrava kohezija maščevalne skupnosti, ki ritualizira suverenost svojega kralja. Tako se razkazuje popolna odsotnost moči, da bi se bolje izrazilo veličastje absolutne suverene oblasti.

Pri mučenju z železno kletko je občinstvo še vedno prisotno. Vendar se pri javni izpostavitvi kaznovančeve kalvarije pripravlja nekaj drugega. Zdi se, da uporabljena tehnika meri na subjektovo zmožnost (re)akcije, a le da bi jo lažje nadvladala. Tako nastavljen represivni dispozitiv razkazuje in podžiga obsojenčeve telesne reakcije oziroma življenjske reflekse, obenem pa jih vzpostavlja kot tisto, od koder hkrati izhajata subjektova moč in šibkost. Represivna avtoriteta za to, da bi se pred njim afirmirala, nima nobene potrebe, da bi ga predstavljala kot absolutno nemočnega. Nasprotno, bolj ko se v njegovih ponavljajočih se, obupanih naporih za preživetje uprizarja njegova subjektivna moč, bolj represivna avtoriteta vlada nad to močjo, četudi umaknjena za pasivnega, marionetnega rablja. To smrtonosno vladanje nad telesom se uresničuje s takšno varčnostjo pri sredstvih, da je celo videti, kakor da se mučeni usmrčuje sam. Vse je zamišljeno tako, da se bo fizično upiral rezilu, ki mu grozi s smrtnim pohabljenjem: mora se držati pokonci na stremenih, zaprt v svojo kletko. Tako dispozitiv napeljuje k domnevi, da je njegovo preživetje odvisno od njegove sile (mišične in fizične, a tudi »duševne«): če noče še bolj trpeti, če noče umreti, se mora sam ohranjati pri življenju. Hkrati pa ima ta mučilna tehnologija za edini cilj, da ga pokonča, toda po načelu: *bolj ko se bo branil, bolj bo trpel*. Živež, razpostavljen okrog njega, je del krute igre, ki priča, da mučenje stavi na učinkovitost življenjskih gibanj in jih hoče popolnoma obvladati, le da bi jih lažje izničilo. Podobno kot se bo zaradi izčrpanosti zgrudil na rezilo, ga bo ugonobila neznosna potreba po hrani in pijači. Poleg tega bodo kot prva

2 Michel Foucault, *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*, prev. Drago Braco Rotar, Ljubljana: Krtina, 2004.

točka na njegovem telesu nedvomno prizadete genitalije. Kakor da je delo ospoljenega koderanja, ki ga izvaja oblast, zaključeno: spolni organ je, še bolj kot katerikoli drug del telesa, postal poslednji kraj, kjer se skriva subjektova moč delovanja. Braniti njega pomeni *braniti sebe*. Prizadeti ga kot prvega pa pomeni zlomiti to, po čemer je bil subjekt – ne toliko pravni, pač pa *zmožni* subjekt – postavljen.

Ta dispozitiv usmrčevanja predpostavlja, da tisti, ki mu je podvržen, *zmore nekaj storiti*, in tako ima za tarčo, podžiga, spodbuja prav ta njegov zadnji zalet moči tik pred zlomom, da ga bo tako bolje interpeliral v njegovi *ne*-učinkovitosti, ga pretvoril v nemoč. Ta tehnologija oblasti proizvede *subjekt*, katerega moč delovanja »podžge«, da bi se je lepše polastila v vsej njeni heteronomiji: tako je ta moč delovanja, četudi je scela usmerjena v obrambo življenja, reducirana na mehanizem smrti v službi kolonialnega kazenskega stroja. Tu vidimo, kako si dispozitiv dominacije prizadeva preganjati gibanje samega *življenja*, kako meri na tisto najbolj mišično v tem zaletu. Najmanjša gesta, namenjena obrambi in zaščiti, najmanjši gib obvarovanja in samoohranitve se znajdeti v službi izničanja telesa. Ta oblast, ki se izvaja tako, da cilja na *subjektovo moč*, moč, ki se izraža v zalehtih v obrambo lastnega življenja in samega sebe, torej vzpostavlja samoobrambo kot sam izraz telesnega življenja, kot tisto, kar tvori subjekt, »kar tvori življenje«. ³

Od železne kletke do določenih modernih in sodobnih tehnik mučenja⁴ je vsekakor mogoče razpoznati isti ustroj, primerljiv tip tehnik oblasti, ki bi jih lahko povzeli z naslednjo maksimo: »Bolj ko se braniš, bolj trpiš in bolj zagotovo umreš.« V določenih okoliščinah in za določena telesa braniti se pomeni umreti od izčrpanja samega sebe: tepsti pomeni brez haska otepati se, pomeni *biti tepen_a*. Ta mehanika *pogubnega* delovanja ima implikacije, ki zadevajo politične mitologije (Kako se bodo iztekli naši upori?), reprezentacije sveta in tudi reprezentacije sebe (Kaj sploh lahko storim, če me vse, česar se lotim za svojo rešitev, vodi v pogubo?). In tako se verjetno kot temeljno pokaže živo izkustvo, ne toliko izkustvo lastne moči, temveč izkustvo dvoma, tesnobe in strahu, ki jih spočnejno napake, meje in protiučinki te moči; kajti to izkustvo se ne nanaša več toliko na zunanjo nevarnost, grožnjo ali sovražnika, naj bodo ti še tako strašni, temveč je zrcalni učinek lastne akcije/reakcije, sebe samega. Izvirnost tega tipa tehnik je torej prav v tem neizprosнем naporu prisiljenega vključevanja smrtonosne dimenzije *subjektove moči*, kar se konča z njeno ukinitvijo, ki je edini način, kako se obdržati pri življenju. Zdaj ta moč, ko afirmira gibanje obrambe samega sebe, hkrati postane grožnja, obljuba smrti.

V tej varčnosti pri sredstvih, zaradi katere obsojenec ali, splošneje, nasilju izpostavljeno telo postane lastni rabelj, se na negativen način zarisujejo poteze modernega subjekta. Ta je bil resda opredeljen z zmožnostjo braniti samega sebe, k čemur se bomo še

3 Judith Butler, *Ce qui fait une vie. Essai sur la violence, la guerre et le deuil*, Pariz: Zones éditions, 2010 (izvirnik: *Fra-mes of War: When is Life Grievable?* London/New York: Verso, 2009.)

4 Glej uvod v Grégoire Chamayou, *KUBARK. Le Manuel secret de manipulation mentale et de torture psychologique de la CIA*, Pariz: Zones éditions, 2012.

vrnili, toda ta zmožnost samoobrambe je postala tudi merilo za razlikovanje med tistimi, ki so popolnoma subjekti, in drugimi, namreč tistimi, katerih zmožnost samoobrambe je treba zmanjšati in izničiti, jo zavesti in ji odreči legitimnost – tistimi, ki so »ob obrambi lastnega telesa«⁵ izpostavljeni_e tveganju smrti, da bi jim bolj vbili v glavo, da so nezmožni_e braniti se, da so radikalno *nemočni_e*.

Tu prav moč delovanja, veliko bolj kot telo samo, očitno postane tista stvar, ki jo oblast vzame za tarčo in hkrati priklicuje. To *obrambno vladanje* izčrpava, ohranja, neguje, podžiga in ubija, in to po kompleksni mehaniki. Nekateri brani, druge pa pušča brez obrambe, in to po skrbno stopnjevani lestvici. Tu biti *brez obrambe* ne pomeni, da »ne moreš več izvajati oblasti«, temveč da izkusiš moč delovanja, ki ni več polarizirano gibanje.⁶ Ni večje smrtne nevarnosti od tovrstne situacije, ko se naša moč delovanja sprevrne v avtoimunski refleksi. Tedaj ne gre več zgolj za to, da bi se delovanje manjšin neposredno ovi-ralo, kakor pri suvereni represiji, niti za to, da bi se jih pustilo preprosto umreti, brez obrambe, kakor znotraj biooblasti. Tu gre za to, da se določene subjekte *napelje, da se izni-čijo kot subjekti*, da se podžge njihovo moč delovanja, le da bi se jih lažje potisnilo v po-gubo, jih vadilo v njej. Gre za to, da se proizvede bitja, ki si toliko bolj škodujejo, kolikor bolj se branijo.

Los Angeles, 3. marec 1991. Rodneyja Kinga, mladega afroameriškega taksista, sta-rega 26 let, ustavijo tri policijska vozila in helikopter, ki so ga zaradi prekoračenja hitro-stne omejitve zasledovali po avtocesti. Ko noče stopiti iz vozila, mu grozijo s strelnim orožjem, ki mu ga uperijo v obraz. Nekaj sekund zatem se pokori in nazadnje leže na tla; takrat ga elektrizirajo z električnim paralizatorjem, ko se hoče dvigniti in se zaščititi pred udarci policista, pa ga surovo pretepejo s pendrekom, da dobi na desetine udarcev po obrazu in telesu. Pustijo ga zvezanega in nezavestnega, z na več mestih zlomljenima loba-njo in čeljustjo, odprtimi ranami po ustih in obrazu ter zlomljenim gležnjem; čez nekaj mi-nut prispe rešilec in ga odpelje v bolnišnico.

Prizor linčanja Rodneyja Kinga je mogoče popisati na sekundo natančno zaradi ama-terskega videa, ki ga je posnela priča, George Holliday.⁷ Ta je iz svojega stanovanja s pogle-dom na avtocesto tistega večera ujel prizor, ki bi ga lahko označili kot arhiv sodobne domi-nacije. Istega večera so video predvajali na televizijskih postajah in kmalu je obšel svet. Leto kasneje se je začel sodni proces proti štirim policistom, najbolj neposredno vplete-

⁵ Fr. *à leur corps défendant*, dobesedno »ob obrambi lastnega telesa«. Izraz *à son corps défendant* v utečenem, prenese-nem in ošibljenem pomenu označuje, da nekaj storiš proti svoji volji ali nerad. Avtorica pa se tu igra z izvornim zgodovin-skim pomenom, ki se nanaša prav na samoobrambo oziroma silobran. Prim. »A son corps défendant«, *linternaute.fr*, <http://www.linternaute.fr/expression/langue-francaise/5960/a-son-corps-defendant/>, zadnji dostop 4. 9. 2020. (op. prev.)

⁶ Georges Canguilhem definira življenje kot »zelo daleč od take indiferentnosti do pogojev, ki so mu dani«, kar strogo rečeno definira pojem polarnosti: *življenje je polarnost* ali *življenje je polarizirana dejavnost*. Glej *Normalno in patološko*, prev. Vojo Likar, Ljubljana: Založba ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1987, str. 90.

⁷ Video je dolg 9 minut in 20 sekund; na voljo je tule: <https://www.youtube.com/watch?v=sb1WYwIpUtY> (zadnji do-stop julija 2017).

nim v tepež Rodneyja Kinga (skupaj jih je bilo na kraju aretacije več kot dvajset), pod obtožbo »prekomerne uporabe sile«, in sicer pred ljudsko poroto, iz katere so odvetniki obrambe izločili vse Afroameričane (vključevala je deset belcev, enega Latinoameričana in enega Sinoameričana). Porota je po skoraj dveh mesecih sojenja policiste oprostila. Ob naznanitvi sodbe so izbruhnili sloviti »losangeleški nemiri«:⁸ šest dni urbanih vstaj, med katerimi so se protestniki spopadli s silami reda (policijo in vojsko). V teh spopadih, pravicah prizorih državljanske vojne, je bilo ubitih 53 in ranjenih več kot 2.000 protestnikov.

Onkraj sodbe, ki je oprala policiste,⁹ sta poučna tudi potek razprav in navedba razlogov, ki so poroto pripeljali do tega, da je vse štiri obtožence spoznala za nedolžne. Obrambna linija njihovih odvetnikov je bila prepričati porotnike, da so bili policisti v nevarnosti. Po njihovem so se ti čutili napadene in so se le branili pred »velikanom« (Rodney King je meril več kot meter devetdeset), ki je celo s tal udrihal po njih in se je zdel pod vplivom droge, zaradi katere naj bi bil »neobčutljiv na udarce«. Nekaj mesecev kasneje je Rodney King med drugim sojenjem izjavil, da je »samo poskušal ostati živ«.¹⁰ Prav ta obrat odgovornosti je tu glavni zastavek. Med prvim procesom so odvetniki policistov predstavili in izkoristili en sam velik dokaz: video Georgea Hollidayja. Isti posnetek, ki ga je javnost gledala kot očiten primer policijskega nasilja, so oni izkoristili za sugeriranje nasprotnega, namreč da je Rodney King policiste »ogrožal«. V sodni dvorani so video, ki so si ga ogledali porotniki in komentirali odvetniki sil reda, videli kot prizor silobrana,¹¹ ki priča o »ranljivosti« policistov. Kako razumeti takšno razliko v interpretaciji? Kako lahko iste podoče vodijo v dve radikalno različni verziji dogodkov in dve žrtvi, in sicer glede na to, ali jih gleda belski porotnik v sodni dvorani ali *običajni* gledalec?¹²

To vprašanje zastavi Judith Butler v besedilu, napisanem komaj nekaj dni po razsodbi. V njem ne pritegne pozornosti na razhajanje interpretacij pri presojanju, »kdo je žrtev«, temveč na pogoje, pod katerimi določeni načini gledanja pripravijo posameznice_ike k sodbi, da je Rodney King žrtev linčanja *ali* da so policisti žrtve napada. S fanonovskega gledišča, na katerega se sklicuje, J. Butler meni, da primeren predmet za kritično analizo

8 Leta 1965 so izbruhnile vstaje v Wattsu [soseska v južnem Los Angelesu]. Glej Mike Davis, *Dead Cities*, London: Verso, 2006, deloma prevedeno v *Les Héros de l'enfer*, Pariz: Textuel, 2007, z uvodom Daniela Bensäida.

9 V drugem sojenju, ki se je odvilo med februarjem in aprilom 1993 na ravni Zveznega sodišča zaradi kršitve državljanških pravic Rodneyja Kinga, sta bila dva od policistov, vpletenih v linčanje na noč 3. marca 1991, obsojena na 32 mesecev nepogojne zaporne kazni (druga dva so ponovno oprostili). Med tem sojenjem so sodniki prepoznali, da naj bi policisti med prvimi minutami poziva delovali v zakonitem okviru svoje funkcije, in podali mnenje, da so bili njihovi prvi udarci zaradi Kingove upornosti upravičeni: obsodili pa so jih za »nepotrebne« udarce.

10 Glej Seth Mydans, *New York Times*, 10. marec 1993.

11 [Fr. *légitime défense*, dobesedno »legitimna obramba«; pojasnilo francoskega termina s primeri: <https://www.service-public.fr/particuliers/vosdroits/F1766> (zadnji dostop 27. 8. 2020). V slovenski pravni terminologiji temu ustreza termin *silobran*: »ravnanje, s katerim oseba sebe ali koga drugega brani pred protipravnim napadom druge osebe, zaradi česar ni kaznivo, čeprav izpolnjuje znake kaznivega dejanja« (*Pravni terminološki slovar, Fran.si*, <https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarji/pravni/iskalniki?iztocnica=silobr%C3%A1n#v>, zadnji dostop 25. 8. 2020.)]

12 Ta izraz uporabljam namenoma, kajti George Holliday je belec, treba pa bi bilo tudi podrobno analizirati mobilizacijo narodnega in mednarodnega »mnenja« o aferi Rodneyja Kinga. Tu pa me zanima performativna dimenzija rasne identitete, ki jo med drugim proizvedeta sodna dvorana in časovnost sojenja.

ni logika nasprotnih mnenj, temveč okvir razumljivosti zaznav, ki nikoli niso neposredne. Videa ne smemo pojmovati kot grobega podatka, ki je snov za interpretacije, temveč kot manifestacijo »rasno zasičenega polja vidnosti«. ¹³ Drugače rečeno, rasna shematizacija zaznav hkrati določi proizvodnjo zaznanega ter to, kaj pomeni zaznavati: »Kako razložiti ta preobrat geste in namere z rasno shematizacijo vidnega polja? Gre tu za specifično prevrednotenje delovanja (*agency*), lastno rasiziranemu epistemu? In ali možnost takega preobrata ne sproža pomisleka, da je to, kar je 'videno', vselej že deloma vezano na to, kar določen rasistični epistem proizvede kot vidno?« ¹⁴ Preiskati je torej treba prav ta proces: proces, s katerim se zaznave družbeno konstruirajo, tako da jih proizvajajo neki korpus, ki še naprej dela silo vsakemu mogočemu spoznavnemu dejanju. ¹⁵

Tudi če njegova drža izraža stisko, tudi če izraža ranljivost, v Rodneyju Kingu še naprej vidijo telo napadalca, s čimer se hrani »fantazma napadalnosti belskega rasista«. ¹⁶ V sodni dvorani, v očeh belskih porotnikov, se Rodney King lahko kaže *zgolj* kot »akter nasilja«. Podobno so moške, nekdanje sužnje ali potomce sužnjev, ki so bili krivično obtoženi spolnega napada, skozi celotno segregacijsko obdobje lovili po ulicah, jih vlekli iz zaporniških celic in domov, jih mučili in usmrčevali. Podobno danes mladostnike in mlade odrasle afroameriškega oziroma afriškega porekla kar na ulici pretepajo in morijo. Zaznava Rodneyja Kinga kot napadalskega telesa je hkrati pogoj in trajni učinek projekcije »belske paranoje«. ¹⁷

Podobe nikoli ne govorijo same zase, še zlasti ne v svetu, kjer je reprezentacija nasilja ena od najbolj cenjenih snovi vizualne kulture. ¹⁸ Na samem začetku Hollidayjevega videa je videti Rodneyja Kinga pokonci, kako se približuje policistu, ki ga hoče udariti, z rokami pred seboj: to zaščitno kretnjo so dosledno videli kot grozečo držo, ki že predstavlja tipičen napad. Kakor razlagata Kimberlé Crenshaw in Gary Peller, so odvetniki policistov, da bi iz videa *naredili* dokaz, film razdelili v sosledje negibnih posnetkov, ki ločeni drug od

13 Judith Butler, »Endangered/Endangering: schematic racism and white paranoia«, v Robert Gooding-Williams (ur.), *Reading Rodney King/Reading Urban Uprising*, New York/London: Routledge, 1993, str. 15–22; str. 15.

14 *Prav tam.*, str. 16.

15 Kot ponazoritev: v študiji, objavljeni v *Journal of Health and Social Behavior* iz leta 2005, skušata avtorici na podlagi klinične raziskave dokazati, da Afroameričani občutijo več jeze kot belci in da so manj sposobni uravnnavati svoja čustva na »družbeno sprejemljiv« način. Glej J. Beth Mabry in K. Jill Kiecolt, »Anger in Black and White: Race, Alienation, and Anger«, *Journal of Health and Social Behavior*, letn. 46, št. 1, 2005, str. 85–101. Takšne objave se vpisujejo v širšo produkcijo rasistične vednosti, ki se nenehno obnavlja – na primer v psihopatologiji, psihologiji in psihosociologiji. Zahvaljujem se Paulu Preciadu, da me je opozoril na ta vir.

16 Judith Butler, »Endangered/Endangering: schematic racism and white paranoia«, *op. cit.*, str. 20.

17 *Prav tam.*, str. 16.

18 Dejansko je v sodnem dispozitivu ontološki status dokaza stvar narativne konstrukcije, in to še toliko bolj, ko gre za vizualen dokaz, ki velja za posnetek dejstva. Vendar dokaz nikoli ni neposredno dojetje resnice, temveč manifestacija tega, kar je zaznano kot vidno in izrekljivo, torej tega, kar lahko legitimno tvori dokaz. Sodna sfera tako ponuja posebno bogato raziskovalno polje za dojetje te sociohistorično opredeljene gnoseološke konstrukcije (shematizacije) zaznave, ki je nekašna hermenevtika, katere naloga ni toliko scela konstruirati dokaze, temveč odločiti, kaj je, sodno gledano, »objektiven« dokaz. Ta proces pa je zakrit tudi zaradi pretenzije, da bi odločali *zgolj* o »goli resnici« *dejevstev*. O tem glej članek Kimberlé Crenshaw in Gary Peller, »Reel Time/Real Justice«, v Robert Gooding-Williams, *Reading Rodney King, Reading Uprising*, *op. cit.*, str. 56–70.

drugega omogočajo nešteto interpretacij. Z množenjem nasprotujočih si pripovedi o prizoru, zdaj razdrobljenem in ločenem od družbenega konteksta, v katerem in zaradi katerega se je zgodil, je odvetnikom policije uspelo zabrisati, »razkrojiti«¹⁹ smisel, ki ga ima sekvence v celoti. In medtem ko je za del državljanov (črncev, a tudi belcev), video predstavljal uničujoč dokaz policijskega nasilja, so v sodni dvorani odvetniki lahko trdili, da v njem ni nobenega dokaznega elementa prekomerne uporabe sile. Policisti naj bi uporabili »primerno« mero nasilja. Trenutek, ko je policijsko nasilje na višku, pri 81. sekundi posnetka, je tako postal prizor silobrana v soočenju z blaznežem.

Zaznava policijskega nasilja ni odvisna le od okvira razumljivosti, izhajajočega iz preteklosti; kajti ta okvir nenehno aktualizirajo materialne in diskurzivne tehnike oblasti, ki med drugim razdružujejo zaznave dogodkov od družbenih in političnih bojov, ki dogodke ravno pričvrščujejo v zgodovino ter tvorijo druge okvire pojmovanja in razumljivosti živete stvarnosti.

Rodney King se je branil pred policijskim nasiljem in prav zato je postal nebranjiv. Drugače rečeno, bolj ko se je branil, bolj so ga topli in bolj so ga zaznavali kot napadalca. Ko se pomen napada in obrambe, agresije in zaščite sprevrne, in to v okviru, ki omogoča strukturno fiksiranje njunih ciljev in legitimnih akterjev, ne glede na učinkovitost njihovih gest, se ta dejanja preobrazijo v antropološke lastnosti, zmožne določiti barvno črto, ki diskriminira tako nastala telesa in družbene skupine. Ta delitvena črta nikoli zgolj ne opredeljuje grozečih/napadalnih teles in teles, ki se branijo, temveč ločuje tiste, ki so akterji (akterji lastne obrambe), od tistih, ki izražajo moč delovanja v povsem negativni obliki, saj so lahko zgolj akterji »čistega« nasilja. Tako je Rodney King, kakor vsak afro-ameriški moški, ki ga interpelira rasistična policija, priznan kot akter, a izključno kot akter nasilja, kot nasilni subjekt, izključujoč vsako drugo področje delovanja. Odgovornost za nasilje je vselej pripisana črnskim moškim: oni so njegov vzrok in učinek, njegov začetek in konec.²⁰ S tega vidika je bilo Kingove zaščitne reflekse, raztresene kretnje, s katerimi se je hotel ohraniti pri življenju (otepanje z rokami, opotekanje, poskusi vstajanja, klečanje), mogoče opredeliti kot znak njegovega »popolnega nadzora« in kot izraz »nevarne namere«, ²¹ kakor da je eno in edino prostovoljno dejanje črnškega telesa lahko zgolj nasilje, ²² vsaka legitimna obramba pa mu je dejansko prepovedana. S tem, da se diskvalificirano in diskvalificirajoče nasilno delovanje oziroma negativno moč delovanja pripiše izključno določenim družbenim skupinam, ki so vzpostavljene kot »tvegane« skupine, pa se tudi prepereči, da bi bilo policijsko nasilje mogoče zaznavati kot napad. Ker telesa, ki so bila na-

19 Kimberlé Crenshaw in Gary Peller, »Reel Time/Real Justice«, *op. cit.*, str. 61. Avtorja govorita o narativni tehniki »razkrojitve«.

20 Judith Butler, »Endangered/Endangering: schematic racism and white paranoia«, *op. cit.*, str. 20.

21 Te izraze so uporabili policisti med zaslišanjem ob prvem sojenju.

22 »Da nasilje pripišemo tistemu, ki mu je nasilje prizadejano, je del samega mehanizma, ki nasilje ponovi in ki naredi, da 'videnje' porote postane sokrivo za policijsko nasilje.« (Judith Butler, »Endangered/Endangering: schematic racism and white paranoia«, *op. cit.*, str. 20.)

pravljena manjšinska, predstavljajo grožnjo, ker predstavljajo vir nevarnosti, ker so akterji vsakršnega mogočega nasilja, zato nasilja, ki se nenehno izvaja nad njimi, začeni z nasiljem policije in države, nikoli ni mogoče ugledati kot grobo nasilje, kar dejansko je: pač pa je vselej drugotno, zaščitno, obrambno – je reakcija, vselej že legitimiran odgovor.

Na primeru mučenja z železno kletko smo na eni strani pokazali, kako določena tehnologija oblasti s tem, ko meri na moč delovanja telesa, preobrazi to moč v nemoč (bolj ko se otepaš, da bi ubežal trpljenju, bolj si povzročiš rane), na drugi strani pa, kako samoobramba subjekta, ki hoče preživeti, na zahrbtnen način postane prav tisto, kar ga zanika. Samoobramba za uporno telo tako postane nekaj dokončno neuresničljivega. V primeru Rodneyja Kinga pa se pojavi še en element. Tu ne gre več le za moč delovanja: v igri je tudi interpelacija – moralna in politična opredelitev – to je, priznanje »subjektov pravice«, ali bolje, subjektov, ki imajo ali nimajo pravice do samoobrambe. Kinga ni mogoče zaznati kot telo, ki se brani, temveč je *a priori* ugledan kot akter nasilja. Sama možnost braniti samega sebe je izključni privilegij dominantne manjšine. V primeru linčanja Rodneyja Kinga država, ki deluje s pomočjo oboroženih rok svojih predstavnikov, ni zaznana kot nasilna, temveč velja, da reagira na nasilje, da *se brani pred nasiljem*. Nasprotno pa za Rodneyja Kinga, a tudi za vsa druga telesa, ki so žrtve retorike silobrana, s tega gledišča velja, da bolj ko se branijo, bolj postajajo *nebranjivi*.

Millet de la Girardiére bi se lahko branil, a ko bi se branil, bi ostal brez obrambe. Rodney King se je branil, toda ko se je branil, je postal nebranjiv. Ti dve logiki podjarmljenja, ki se stekata k isti pogubni subjektivaciji, želim zajeti v tej knjigi, in to v soočenju s tehnologijo oblasti, ki bolj kot kdajkoli izkorišča to obrambno logiko za zagotavljanje lastne ohranitve.

Na tej podlagi lahko poskusimo orisati določen dispozitiv oblasti, ki ga bom imenovala »obrambni dispozitiv«. Kako ta deluje? Tako, da meri na gibanje, ki izhaja iz sile, zaleta, polariziranega gibanja samoobrambe, in pri nekaterih ljudeh markira njegovo pot ter spodbuja njegovo razvitje v okviru, ki ga legitimira, pri drugih pa, nasprotno, preprečuje njegovo uresničevanje ali celo njegovo možnost, tako da ta zalet postane nesposoben, omahljiv ali pa nevaren, grozeč tako za druge kot zase.

Ta dvorezen dispozitiv zarisuje razmejitveno črto med subjekti, ki so vredni, da se branijo in da so branjeni, na eni strani, in telesi, ki so k obrambnim taktikam prisiljena, na drugi. Tem ranljivim in nasilju izpostavljenim telesom pripadajo le še subjektivnosti brez zaščite. Te se drži v šahu znotraj nasilja in skozenj, tako da živijo ali preživijo le toliko, kolikor se jim uspe opremiti z obrambnimi taktikami. Te podrejene prakse imenujem samoobramba v strogem smislu, ki je v nasprotju s pravnim pojmom silobrana. Za razliko od tega samoobramba, paradoksalno, nima subjekta – se pravi, subjekt, ki se brani, ne obstaja pred samim gibanjem, s katerim se upre nasilju, katerega tarča je postal. Če jo razumemo v tem smislu, lahko samoobrambo umestimo na področje, ki ga bom imenovala »borilne etike sebstva«.

Če ta dispozitiv izsledimo na točkah, kjer se prvič pojavi, v kolonialni situaciji, lahko preiščemo procese, s katerimi države monopolistično zajamejo nasilje, namreč takrat, ko

zase zahtevajo legitimno rabo fizične sile. Lahko postavimo hipotezo, da tu ne gre za težnjo k monopolu, temveč za imperialno ekonomijo nasilja, ki paradoksalno brani prav posameznike, ki so vselej že priznani kot tisti, ki se lahko legitimno branijo sami. Ta ekonomija vzdržuje legitimno pravico določenih subjektov do rabe fizične sile, jim podeli moč ohranitve in jurisdikcije (jemanja pravice v lastne roke), jim prizna dovoljenje za ubijanje.

Toda zastavek tu ni zgolj razlikovanje, četudi temeljno, med »branjenimi subjekti« in »subjekti brez obrambe«, med subjekti, ki imajo legitimno pravico do obrambe, in subjekti, ki te pravice nimajo (in ki prav s tem postanejo nebranjivi). Obstaja še neki finejši prag. Kajti dodati je treba, da to vladanje telesom poteka na ravni mišice. Ta večina vladanja ima za predmet živčni impulz, mišično krčenje, napetost kinetičnega telesa, izločanje hormonskih tekočin; deluje na tisto, kar jo vzdraži ali inhibira, kar jo pusti delovati ali se ji zoperstavi, kar jo zadrži ali izzove, kar ji da gotovost ali jo spravi v trepet, kar jo pripravi, da udari ali ne udari.

Če bi izhajali iz mišice, ne pa iz zakona, bi se nedvomno premestil način, na katerega so v politični misli problematizirali nasilje. Ta knjiga se osredotoča na trenutke prehoda k obrambnemu nasilju, na trenutke, za katere se mi je zdelo, da jih ni mogoče narediti razumljive, če jih podvržemo politični in moralni analizi, osredinjeni na vprašanja »legitimnosti«. V vsakem od teh trenutkov prehod k obrambnemu nasilju nima drugega zastavka kot življenje: da te ne pobijejo takoj. O fizičnem nasilju tu razmišljam kot o življenjski nujnosti, kot o praksi upora.

Zgodovina samoobrambe je polarizirana avantura, pri kateri se nenehno zoperstavljata dva antagonistična izraza obrambe »samega sebe«. Na eni strani je dominantna pravno-politična tradicija silobrana, ki se členi na množstvo praks oblasti; tem so lastne različne oblike nasilnosti, ki jih bomo tu privedli na dan. Na drugi strani pa je skrita zgodovina »borilnih etik sebstva«, ki prečijo politična gibanja in sodobna protivedenja,²³ tako da osupljivo kontinuirano utelešajo obrambni upor, ki jim daje moč.

Tu nameravam premeriti konstelacijsko zgodovino samoobrambe. Pri zarisovanju te poti nisem brskala med najbolj ilustrativnimi primeri, temveč sem raziskala spomin na boje, katerih pglavitni arhiv so telesa dominiranih: sinkretična znanja in kulture samoobrambe sužnje, samoobrambne prakse feministk, bojne tehnike, ki so jih v Vzhodni Evropi izgotovile judovske organizacije v obrambo pred pogromi ...

Z odpiranjem tega arhiva, ki vsebuje še veliko drugih pripovedi, nimam namena pisati zgodovinskega dela, temveč se ukvarjati z genealogijo. Na tem nadvse temnem nebu se konstelacija iskri od odmevov, nagovorov, testamentov, citatnih odnosov, ki na subtilen in subjektiven način povezujejo te različne svetle točke. Velika besedila, ki tvorijo osnovo filozofije Stranke črnih panterjev za samoobrambo (Black Panther Party for Self-Defense), se poklanjajo vstajnikom cam varšavskega geta; samoobrambne kvirovske patrolje so v

23 [Fr. *contre-conduite*, termin Michela Foucaulta.]

citatnem odnosu z gibanji črnske samoobrambe; džiuđžicu, ki ga prakticirajo internacionalistične anarhistične angleške sufražetke, je tem deloma dostopen zaradi imperialne politike, ki je zajela znanja in veščine koloniziranih, jih torej razorožila.

Izhodišče, s katerega sem poslušala, gledala, brala ta arhiv, sta tvorili moja lastna zgodovina in moje telesno izkustvo. Moja teoretična in politična omika mi je v dediščino zapustila utemeljitveno idejo, po kateri se razmerja oblasti ne morejo nikoli popolnoma *in situ* omejiti na že kolektivna soočenja, temveč se dotikajo živetih izkustev dominacije v intimi spalnice, na ovinku vhoda v metro, za navidezno spokojnostjo družinskega snidenja ... Drugače rečeno, za nekatere ljudi vprašanje obrambe ne izgine, ko se neha trenutek najbolj markirane politične mobilizacije, temveč je to del nekega nepretrgano živetega izkustva, neke fenomenologije nasilja. Ta feministični pristop v ustroju teh razmerij oblasti zajame to, kar tradicionalno velja za predpolitično ali zunajpolitično. Izvedba te premestitve torej pomeni, da ne nameravam delati na ravni vzpostavljenih političnih subjektov, temveč na ravni politizacije subjektivitet: v vsakdanu, v intimi afektov besa, ki jih zapi-ramo vase, v samoti živetih izkustev nasilja, proti kateremu nenehno izvajamo samo-obrambo, ki ne nosi te oznake. Kaj nasilje iz dneva v dan dela našim življenjem, našim telesom in našim mišicam? In kaj zmorejo ti hkrati storiti in ne storiti v nasilju in z njim?

Iz francoščine prevedel Miha Marek

Prevod je objavljen s podporo programa Eurozine Translations Pool, ki ga sofinancira program Evropske unije Ustvarjalna Evropa.

Vojna v maternici: krvoločni biološki boj med materjo in otrokom postavlja na laž naše sentimentalne predstave o nosečnosti*

*Suzanne Sadedin***

* Članek je bil prvotno objavljen v spletnem časopisu *aeon*, 4. 8. 2014. Dostopno na: <https://aeon.co/essays/why-pregnancy-is-a-biological-war-between-mother-and-baby>, zadnji dostop 31. 8. 2020. (op. ur.)

** Suzanne Sadedin je evolucijska biologinja, ki je delala na Univerzi Monash, Univerzi v Tennesseeju, Harvardski univerzi in na KU Leuven. (op. ur.)

Je kaj bolj ganljivega od pogleda na mater, ki pestuje svojega otroka? Je kakšna lepša podoba ljubezni, intimnosti in brezmejnega razdajanja? Z razlogom je Marija z otrokom postala eden velikih svetovnih religioznih simbolov.

Za vtis, kako je ta duh materinske velikodušnosti mogoče ponesti do njegove logične skrajnosti, se je treba samo ozreti na avstralsko vrsto pajka *Diaea ergandros*, pri katerem se mati vse poletje redi z insekti, da ji nato mladi, ko pride zima, lahko sesajo kri iz nožnih sklepov. Bolj ko oni pijejo, bolj ona slabi, dokler je mladiči ne preplavijo, ji vbrizgajo strup in jo pohrustajo kot vsak drug plen.

Morda si mislite, da takšne neusmiljenosti med sesalskimi potomci ne najdemo. Pa se motite. Naši potomci niso nič manj neusmiljeni od vrste *Diaea ergandros* – le naše matere so manj radodarne. Sesalska mati se močno trudi svojim otrokom preprečiti, da bi si vzeli več od tega, kar je pripravljena ponuditi. Otroci se odzovejo z manipulacijo, izsiljevanjem in silo. Njihova krvoločnost je najočitnejša prav v maternici.

To dejstvo se ne sklada najbolje z nekaterimi trdoživimi kulturnimi predstavami o materinstvu. Še danes pogosto slišimo zdravnike govoriti o maternični sluznici kot o »optimalnem okolju« za nego zarodka.¹ Toda fiziologija je na ta romantični nazor že dolgo nazaj vrgla senco dvoma.

Celice človeškega endometrija² so poravnane v strnjene vrste in po notranji površini maternice tvorijo utrdbi podobno steno. Ta bariera je natrpana s smrtonosnimi imunskimi celicami. Že leta 1903 so raziskovalci opazovali, kako zarodki »vdirajo« in si »prebavljajo« pot v maternično sluznico. Leta 1914 je R. W. Johnstone območje ugnezdenja³ opisal kot »bojno črto, kjer poteka spopad med materinskimi celicami in vdirajočim trofodermom«.⁴ To naj bi bilo bojišče, »posejano z /.../ mrtvimi z obeh strani«.

Ko so znanstveniki skušali izvesti gestacijo⁵ miši zunaj maternice, so pričakovali, da bodo zarodki shirali, ko bodo prikrajšani za površino, ki se je evolucijsko razvila prav zato, da jih neguje. Zaprepadeni so bili, ko so odkrili, da je namesto tega zarodek, ko so ga vsadili v mišje možgane, testis ali oko, pobesnel. Posteljice⁶ celice so podivjale skozi okolna tkiva in v lovu na arterije, s katerimi bi si potešile žejo po hranilih, pomorile vse, kar jim je prišlo na pot. Ni naključje, da se je za številne od genov, ki so dejavni v embrionalnem razvoju, pokazalo, da so vpleteni tudi v razvoj raka. Nosečnost je veliko bolj podobna vojni, kakor smo pripravljene priznati.

A če gre za boj, kako se je začel? Izvorno jabolko spora je tole: vi in vaši najbližji sorodniki niste genetsko identični. Po naravi stvari zato tekmujete med seboj. In ker živite v istem okolju, so vaši najbližji sorodniki dejansko vaši najbolj neposredni tekmeci.

1 Tudi embrij; pri človeku: organizem do konca osmega tedna materničnega razvoja. (op. prev.)

2 Tudi maternična sluznica. (op. prev.)

3 Tudi implantacija, nidacija; ugnezdenje oplojenega jajčeca v maternično sluznico (endometrij). (op. prev.)

4 Trofoderm, ime za zunanjo plast blastociste, mladega zarodka sesalcev. (op. prev.)

5 Gestacija: pri živalih brejest, pri človeku nosečnost. (op. prev.)

6 Posteljica, tudi placenta. (op. prev.)

V sedemdesetih letih 20. stoletja si je Robert Trivers v nizu vplivnih člankov prvi drznil raziskati zlovešče implikacije tega dejstva. V naslednjem desetletju je izredni diplomski študent David Haig premišljeval o Triversovih idejah, ko se mu je posvetilo, da negovalno vedenje sesalskih mater ponuja posebno izvrstno priložnost za izkoriščanje.

Haig je dojel, da je vaši materi v genetskem interesu, da v enaki meri poskrbi za vse svoje otroke. Toda vaš oče z njo morda ne bo imel nobenega otroka več. Tako njeni drugi otroci postanejo vaši neposredni tekmeči, hkrati pa geni vašega očeta s tem dobijo razlog, da skušajo ogoljufati sistem. Očetov genom se bo torej razvil tako, da vašo mater zmanipulira, da več virov priskrbi vam. Nasprotno pa bodo njeni geni manevrirali, da vam priskrbijo manj virov. Položaj postane kot vlečenje vrvi. Nekateri geni se utišajo, drugi pa kot protiutež postanejo dejavnejši.

Ta uvid je Haiga vodil v utemeljitev teorije genomskega vtisnjenja,⁷ ki pojasnjuje, kako se določeni geni izražajo različno glede na to, ali izhajajo od očeta ali od matere. S pomočjo te teorije lahko vidimo, kako se konflikti med genetskimi interesi staršev odigrajo znotraj genomov njihovega potomstva.

Ker oba starševska genoma drug drugega potiskata v povečevanje proizvodnje močnih hormonov, je lahko, če enemu genu spodleti, rezultat katastrofalen za oba, mater in otroka. Razvoj lahko poteka normalno le, dokler sta oba starševska genotipa ustrezno uravnotežena med seboj. Podobno kot pri vlečenju vrvi: če ena stran spusti svoj konec vrvi, se prevrtneta obe. To je eden od razlogov, da se sesalci ne morejo razmnoževati ne- spolno in da jih je tako težko klonirati: sesalski razvoj terja zapleteno koordinacijo genomov, očetovskega in materinskega. En sam napačen korak lahko vse poruši.

Pajku *Diaea ergandros*, tej materi vseh mater, seveda ni treba skrbeti za nič od tega. Ker bo imela en sam zarod, ji svojega potomstva ni treba brzdati. Toda večina sesalskih mater se razplodi več kot enkrat, pogosto z različnimi samci. Že samo to dejstvo zadostuje, da bosta očetovski in materinski genom delovala drug proti drugemu. Tragične posledice te skrite vojne je mogoče opazovati skozi celotni razred Mammalia. A ena vrsta vojno stopnjuje do resnično šokantne krvoločnosti.

Vaša.

Pri večini sesalcev kljub omenjenemu osnovnemu konfliktu življenje med nosečnostjo teče tako rekoč normalno. Ti sesalci bežijo pred plenilci, lovijo plen, gradijo domovanja in branijo teritorije – vse v času gestacije. Celo porod je dokaj varen: med rojevanjem se morda nekoliko pačijo ali potijo, a kaj hujšega se običajno ne zgodi. Z nekaterimi izjemami. Pri hijenah, na primer, matere rojevajo skozi nepraktično, penisu podobno strukturo, tako da jih okrog 18 odstotkov umre med prvim porodom. A tudi zanje je sama nosečnost redko nevarna.

⁷ Angl. *genomic imprinting*, epigenetski način dedovanja, neodvisen od klasičnega mendelskega dedovanja. Pri mendelskem dedovanju se deduje zaporedje DNK, torej genetski zapis, pri epigenetskem dedovanju pa se dedujejo zunanje modifikacije DNK, neodvisne od genetskega zapisa (npr. metilacija molekule DNK). (op. prev.)

Toda pri prvakah⁸ je drugače. Zarodki prvakov se včasih lahko ugnezdi v jajcevod namesto v maternico. Ko se to zgodi, srdito kopljejo do najbogatejšega vira hranil, ki ga lahko najdejo; to se pogosto konča krvavo. Med hominidi⁹ pa je vse skupaj videti še bolj tvegano. Pri njih se začenja pojavljati nemara najusodnejša komplikacija nosečnosti: preeklampsija,¹⁰ skrivnostna bolezen, za katero sta značilna visok krvni tlak in izločanje proteinov v urinu. Preeklampsija je vzrok za okrog 12 odstotkov smrti pri človeških materah po svetu. A tu se naše težave šele začinjajo.

Seznam reproduktivnih tegob, ki prizadenejo našo vrsto, bi lahko začeli z abrupcijo posteljice, hiperemizo nosečnic, gestacijskim diabetesom, holestazo, spontanim splavom – in seznam je še dolg. Skupno okrog 15 odstotkov žensk ob vsaki nosečnosti utrpi smrtno nevarne komplikacije. Med lovci nabiralci več kot 40 odstotkov žensk brez zdravniške pomoči ne doseže menopavze. Celó ob pomoči moderne medicine nosečnost vsak dan še vedno usmrti okrog 800 žensk po svetu.

Tu smo torej pred uganke. Osnovni genetski konflikt, zaradi katerega je maternica takšno bojišče, je prisoten pri nešteti vrstah: da izbruhne vojna, je potrebno le, da imajo matere potomstvo večkrat, z različnimi očeti. Toda to je v naravi dokaj običajna reproduktivna ureditev in videli smo, da drugim sesalcem ne dela toliko težav. Kako to, da imamo ljudje takšno smolo? In ali ima to kaj opraviti z našo drugo izredno lastnostjo – našim brezprimernim možganskim razvojem?

Pri večini sesalcev materina kri ostaja varno izolirana od plodu.¹¹ Svoja hranila posreduje plodu skozi filter, ki ga nadzoruje mati. Mati je despotinja, ki daje le to, kar hoče, zaradi česar je med nosečnostjo večinoma nedotakljiva za očetovsko manipulacijo.

Pri prvakah in miših je drugače. Tu celice iz vdirajoče posteljice prebavijo svojo pot skozi površino endometrija, prodrejo v materine arterije, preplavijo njihovo notranjost in jih preoblikujejo, da ustrezajo plodu. V stanju brez nosečnosti so te arterije majcane žilice, ki se vijejo v globinah maternične stene. Vdirajoče posteljčne celice jih paralizirajo, da se ne morejo skrčiti, nato pa jih načrpajo z rastnimi hormoni, kar jim za desetkrat poveča širino, da zajamejo več materine krvi. Te plóдове celice so tako invazivne, da njihove kolonije pogosto ostanejo v materi do konca njenega življenja, saj migrirajo v njena jetra, možgane in druge organe. To je nekaj, kar o materinstvu le redko slišite: da ženske spremeni v genetske himere.

Morda je ta velikanska oskrba s krvjo razlog, da imajo prvaki pet do desetkrat večje možgane od povprečnega sesalca. Z metaboličnega vidika so možgani skrajno potraten organ, hkrati pa se večina njihove rasti zgodi pred rojstvom. Kako drugače naj bi plod vzdrževal takšno razsipnost?

8 Tudi: primati (red Primates). (op. prev.)

9 Angl. *great apes*, družina Hominidae, ki vsebuje osem vrst v štirih rodovih: orangutan (tri vrste), gorila (dve vrsti), šimpanz (dve vrsti), človek (ena vrsta). (op. prev.)

10 Tudi nosečnostna toksemija, preeklamptična toksemija. (op. prev.)

11 Tudi fetus; pri človeku: organizem od devetega tedna materničnega razvoja do rojstva. (op. prev.)

Ker je nosečnost tako invaziven pojav, morda ni presenetljivo, da se je maternica prvakov evolucijsko razvila tako, da se ji le nerada zaveže. Sesalci, pri katerih posteljica ne predre maternične stene, lahko na katerikoli stopnji nosečnosti preprosto splavijo ali resorbirajo nezaželen plod. Pri prvakih pa vsak tak maneuver prinaša tveganje krvavitve, saj se posteljica odtrga od materinega povečanega in paraliziranega arterijskega sistema. Prav zato so, na kratko, spontani splavi tako nevarni.

To je tudi razlog, da si prvaki tako prizadevajo preizkusiti svoje zarodke, preden jim dopustijo ugnezdenje. Strnjene celice endometrija zarodek zazidajo ven, medtem pa se odvije intimen hormonski dialog. Ta razgovor je, s Haigovimi besedami, »službeni razgovor«. Če zarodku ne uspe prepričati matere, da je popolnoma normalen, zdrav individuum, ga ta po hitrem postopku izloči.

Kako zarodek prepriča svojo mater, da je zdrav? Tako, da odkrito pokaže svojo klenost in voljo do življenja, se pravi tako, da si na vso moč prizadeva, da bi se ugnezdil. In kako mati preizkuša zarodek? Tako da njegovo nalogo neverjetno oteži. Kakor se je posteljica evolucijsko razvila v agresivno in invazivno, se je endometrij razvil v žilavega in sovražnega. Pri človeku ima to za posledico, da polovica vseh nosečnosti spodleti, večina v stadiju ugnezdenja, torej tako zgodaj, da mati lahko sploh ne ve, da je bila noseča.

Embrionalni razvoj postane preizkus moči. To vodi v še eno posebnost reproduktivnega sistema prvakov – menstruacijo. To imamo iz preprostega razloga, da se zarodka, ki se bori za preživetje, ni tako lahko znebiti. Tkiva endometrija so delno izolirana od materinega krvnega obtoka, tako da materin cirkulacijski sistem ščitijo pred vdorom posteljice, ki se je mati še ni odločila sprejeti. Toda to pomeni, da njeni lastni hormonski signali s težavo dosežejo notranjost maternice. Kaj torej stori mati, da ne bi tvegala razkroja endometrijskega tkiva in naraščajočega konflikta z zarodkom? Po vsaki ovulaciji preprosto odvrže celotni endometrij. Tako mora celo najagresivnejši zarodek imeti njeno privolitev, preden se lahko udobno namesti. Brez nenehnega dejavnega hormonskega signaliziranja zdravega zarodka se celotni sistem samouniči. Na ta način se konča okrog 30 odstotkov nosečnosti.

Kot sem dejala, mati le težko spravi hormonske signale v maternico. Toda zarodek, ko se enkrat ugnezdi, pridobi poln dostop do njenih tkiv. Ta asimetrija pomeni dvoje. Prvič, mati ne more več nadzirati dobave hranil, ki jih nudi plodu – če noče zmanjšati dobave hranil za lastna tkiva. Je ta neovirani dostop do materinske krvi ključ, ki pojasnjuje izredni možganski razvoj, ki smo mu priča pri mladih prvakih? Fascinantno je, da se dejansko zdi, da intenzivnost vdora sovpada z možganskim razvojem. Pri hominidih, torej prvakih z največjimi možgani, po vsem videzu pride do globljega in obsežnejšega vdora v materinske arterije kakor pri drugih prvakih. Pri človeku – hominidu z največjimi možgani od vseh – posteljice celice vdrejo v materinski krvni obtok celo prej kot pri drugih hominidih, s čimer plodu med zgodnjim razvojem omogočijo brezprimeren dostop do kisika in hranil. Tu si je evolucija privoščila majhno ironijo: kajti brez kognitivnih in družabnih zmožnosti, ki jih imamo zaradi svojih velikih možganov, bi nas še veliko več pomrlo pod bremenami našega surovega reproduktivnega cikla. Lahko si zamišljamo, kako bi se

ti lastnosti utegnili razviti skupaj. Toda povezava ostaja spekulativna. Maternice se redko fosilizirajo, zato so podrobnosti posteljicne evolucije za nas izgubljene.

Druga pomembna posledica plodovega neposrednega dostopa do materinskih hranil je, da ta lahko izloča lastne hormone v materin krvni obtok in tako manipulira z njo. Kar tudi počne. Mati gre seveda v protinapad z lastnimi manipulacijami. Toda položaj je močno neuravnotežen: medtem ko plod svobodno sprošča svoje proizvode v materino kri, mati do plodove cirkulacije nima takšnega dostopa. Ven jo zapirajo posteljicne membrane, zato je v svojih odzivih omejena na obrambno reguliranje hormonov znotraj lastnega telesa.

Z nadaljevanjem nosečnosti plod stopnjuje svojo proizvodnjo hormonov in pošilja signale, namenjenemu povečanju materinega krvnega sladkorja in krvnega tlaka, torej lastne oskrbe s hranili. Natančneje, plod zviša proizvodnjo hormona, ki spodbudi materine možgane k izločanju kortizola, primarnega stresnega hormona. Kortizol zavre njen imunski sistem, tako da ta neha napadati plod. Še pomembnejše pa je, da poveča njen krvni tlak, tako da se mimo posteljice črpa več krvi, plodu pa je zato na voljo več hranil.

Mati teh plodovih manipulacij ne sprejme križem rok. Tako že preventivno zmanjša svojo raven krvnega sladkorja. Poleg tega izloči protein, ki se veže na plodov hormon in ga onesposobi. Zato plod svojo proizvodnjo še poveča. Ko doseže osmi mesec, plod predvideva porabi 25 odstotkov svojega dnevnega privzema proteinov za proizvodnjo teh materi namenjenih hormonskih sporočil. In kako mati odgovarja? Tako da poveča lastno hormonsko proizvodnjo in proti zarodkovim¹² hormonom udari nazaj z lastnimi, ki zmanjšujejo njen krvni tlak in sladkor. Skozi vse to manipuliranje in vzajemne povračilne ukrepe plod na koncu večino časa prejema ravno pravšnjo količino krvi in ravno pravšnjo količino sladkorja, tako da se rodi debel in zdrav. To je živ primer Haigovega vlečenja vrvi med genomoma matere in očeta. Dokler se vsaka stran drži kupčije, ni nikomur hudega.

Toda kaj se zgodi, ko gre kaj narobe? Od začetka tega tisočletja nas je projekt človeškega genoma oskrbel z bogastvom podatkov, ki pa nam povečini ostajajo nerazumljivi. A vendar so raziskovalci, ko so iskali znake genomskega vtisnjenja – torej gene, ki se izražajo drugače glede na to, ali se dedujejo po očetu ali po materi –, lahko določili genetske vzroke številnih nosečnostnih in otroških bolezni. Pokazali so, da genomsko vtisnjenje ter boj med materjo in plodom v njegovem ozadju pojasnjujeta gestacijski diabetes, Prader-Willijev sindrom, Angelmanov sindrom, otroško debelost in več rakov. Raziskovalci sumijo, da je to morda tudi osnova uničujočih psihiatričnih stanj, kot so shizofrenija, bipolarna motnja in avtizem. Leta 2000 je Ian Morrison s kolegi sestavil podatkovno zbirko več kot 40 vtisnjenih genov. Ta številka se je do leta 2005 podvojila; do leta 2010 se je spet skoraj podvojila. Identifikacija genetskih mehanizmov sama po sebi še ne prinese zdravila za te kompleksne bolezni, vendar je bistven korak do njega.

Preeklampsija, morda najskrivnostnejša nosečnostna bolezen, se izkaže za posebno dober primer tega, kako se začenjajo sestavljati evulcijska, genetska in medicinska slika. Pred več kot dvema desetletjema je Haig predlagal razlago, da je bolezen posledica komunikijskega zloma med materjo in plodom. Leta 1998 je Jenny Graves to idejo razširila in predlagala, da jo je mogoče pojasniti s spodletelim vtisnjenjem na po materi dedovanem genu. Šele v zadnjih nekaj letih pa smo sestavili sliko celotnega procesa.

Zamislite si torej plod, ki koplje proti materinemu krvnemu obtoku. Če vse drugo ostane enako, bo zaradi širitve arterij ob zgodnji nosečnosti materin krvni tlak padel. Plodovi hormoni se temu učinku zoperstavijo, tako da njen krvni tlak dvignejo.

Pri širitvi materinskih arterij med zgodnjo nosečnostjo je udeleženih več hormonov. Če te kemične snovi zaidejo iz ravnotežja, se arterijam lahko ne uspe razširiti, tako da plod prikrajšajo za kisik. Če se to zgodi, se plod včasih zateče k skrajnejšim ukrepom: izloči toksine, ki poškodujejo in zožijo materine žile ter tako zvišajo krvni tlak. S tem nastane tveganje za poškodbo ledvic in jeter, pa tudi za možgansko kap: kar so simptomi preeklampsije.

Leta 2009 so raziskovalci pokazali, da je z boleznijo tesno povezan gen H19, ki se deduje po materi. Natanko tako, kot je predvidela Jenny Graves. Za H19 je znano, da je ključen za zgodnjo rast posteljice. Sumijo, da so vpletene tudi spremembe pri več drugih po materi in nekaterih po očetu dedovanih genih. Odkriti je treba še veliko, a ta zgodba kaže, kako s pomočjo evulcijske teorije končno začenjamo razvozlavati mračno, zapleteno zmešnjavo človeškega razvoja.

Naši velikanski možgani in naša travmatična gestacija se zdita dvoje globoko povezanih stvari; če drugega ne, sta eni in druga izredni lastnosti človeške vrste. So stara ljudstva uganila to povezavo, ko so ustvarjala svoje mitologije? Morda je bila zgodba o Evi, kaznovani z bridkostmi nosečnosti, potem ko je »jedla od sadu drevesa spoznanja«,¹³ nekoč le intuitivna razlaga za okrutnost, s katero se je narava odločila udariti našo vrsto. Kakorkoli že, če hočemo nevarnost in trpljenje ob nosečnosti zmanjšati, edina pot iz tega pelje – skozi. Potrebujemo več in še več znanja.

Iz angleščine prevedel Miha Marek

Prevod je objavljen s podporo programa Eurozine Translations Pool, ki ga sofinancira program Evropske unije Ustvarjalna Evropa.

13 Gl. *Biblija*, Prva Mojzesova knjiga 2,15–3,16. (op. prev.)

Spopad z nasilnostjo skrbi: nosečnost kot bojno polje feminističnih teorij

Katja Čičigoj

Razumevanje gestacije kot krvavega boja med plodom in nosečo osebo v delu Suzanne Sadedin vzporejam z interpretacijami nosečnosti v zgodovini feministične filozofije. Opozorim na filozofske posledice tega razumevanja za mišljenje o skrbi kot inherentno asimetričnem polju, ki pa je neločljivo zvezano z razvojem razuma kot socialne, relacijske zmožnosti. To predstavlja izziv, ki se mu egalitarna feministična politizacija reproduktivnega dela ne more izogniti.

Še vedno je potrebno poiskati način artikulacije gestacijskega dela, ki bi obenem pripoznal njegovo nasilnost in s tem pripoznanjem naredil nekaj progresivnega.

(Sophie Lewis, *Cyborg uterine geography* 2018, 304)

V svoji odmevni knjigi *Full Surrogacy Now* (2019) kritična teoretičarka in geografinja Sophie Lewis povzame razumevanje nosečnosti kot boja, izraženo v članku Suzanne Sadedine *Vojna v maternici*. Ob tem pripomni:

Ni čudno, da so se filozofi spraševali, če so ljudje,¹ ki opravljajo gestacijo, osebe. Zdi se nemogoče, da bi družba dopustila, da se tako grozljive stvari redno dogajajo entitetam, ki jim je podeljen pravni status. Glede na biološki ustroj hemohorialne posteljice² bi dejstvo, da nas tako veliko z »delujočimi«³ maternicami hodi naokoli v stanju možne vsaditve – brez tabletko, brez materničnega vložka – lahko povsem upravičeno imeli za naravnost neverjetno.

(Sophie Lewis, *Full Surrogacy Now* 2019, 136)

Aristotel, denimo, je ženske imel za »ponesrečene«⁴ moške; zaradi njihovih reproduktivnih zmožnosti jih je imel za bližje živalskemu svetu, za manj racionalne in zato manj sposobne življenja v skladu s človeškim bistvom, s tem, kar ljudi ločuje od živali in predstavlja njihovo vrlino: življenje razuma in političnega udejstvovanja (o tem glej denimo Grimshaw, *Philosophy and Feminist Thinking* 1986, 38–42). Seznam seksizmov v zgodovini filozofije je nedvomno predolg, da bi ga na tem mestu obnavljali; takih popisov in podrobnih kritičnih obravnav je naposled veliko (o tem glej denimo Grimshaw, *Philosophy and Feminist Thinking* 1986 ter Lloyd, *The Man of Reason* 1984). Bolj zanimivo je nemara dejstvo, da so tudi številne filozofinje in feministke v gestaciji in z zmožnostjo gestacije povezanih telesnih procesih (menstruaciji, menopavzi, rojevanju, dojenju ...) videle oviro za polno udejanjenje človeških zmožnosti, za vzpostavitev avtonomne subjektivnosti, za uresničitev posamezničnih projektov, za enakopravno sodelovanje v družbi. Nekatere za zgodovino feminizma ključne, kanonske avtorice so nosečnost imele za naravnost monstrozno. Njihovo razumevanje nosečnosti pravzaprav v marsičem spominja na deromanziran, deidealiziran opis gestacije, ki ga ponuja omenjeni članek Suzanne Sadedin. Da bi torej razumeli možni pomen tega razumevanja gestacije za sodobno feministično misel, bom v nadaljevanju na kratko nakazala razumevanje nosečnosti in drugih z njo povezanih

1 Ang. »gestators«, kar je neprevedljiv, spolno nevtralen izraz. Ob zavedanju, da so lahko noseče tudi osebe, ki se ne identificirajo kot ženske, skušam v nadaljevanju uporabljati čim bolj spolno nevtralno izrazje. Kjer se temu ni mogoče izogniti, uporabljam žensko obliko brez predpostavke, da se ti procesi nanašajo izključno na tiste, ki se opredeljujejo kot ženske. Po drugi strani pa je prav predpostavka o zmožnosti gestacije za mnoge feministične teoretičarke, ki jih tu obravnavam, ključna komponenta zgodovinskega zatiranja žensk. Dejstvo, da vizija reproduktivne pravičnosti, za katero se tu zavzemam, vključuje brezpogojno podporo pri množtvu oblik gestacije in reproduktivnega in skrbstvenega dela oseb vseh spolov in spolnih identifikacij, ne izključuje pripoznanja dejstva, da so prav ženske tiste, ki še vedno opravljajo največ reproduktivnega dela na svetu in da so pogosto sistemsko zatirane tako, da so nanj ideološko in materialno zreducirane.

2 Placenta ali posteljica, pri kateri je materina kri v neposrednem stiku z najbolj zunanjo plodovo ovojnico. Tako vrsto placente najdemo pri človeški vrsti in pri nekaterih vrstah glodalcev, npr. miših.

telesnih procesov pri določenih feminističnih avtoricah ter orisala silovito zavračanje, ki so ga te obravnave telesnosti izzvale pri mlajši generaciji feministk. Ta je zmožnost gestacije razumela kot vir ženske moči, posebnih vrednot in sposobnosti; kot specifično ženski užitek, ki naj bi s svojimi telesnimi procesi izven nadzora posameznice inherentno spodkopaval patriarhalni red.

Ni mogoče zanikati, da je doživljanj nosečnosti domala toliko kot oseb, ki nosečnost doživljajo (denimo kot blagoslov, prekletstvo, spodrseljaj, vdor tujka, strašljivo preizkušnjo, veselo pričakovanje, težko dosežen cilj, če naštejemo le nekaj možnih) – in članek Suzanne Sadedin ne predpostavlja ničesar določenega o tem, kako naj bi osebe doživljale, vrednotile in osmišljale nosečnost. Članek govori o fizioloških procesih z evolucijsko podlago, ne o namerah, dejanjih, vrednotenjih ali doživljanjih ploda ali osebe, ki ga nosi. Ob tem naj opomnim, da Suzanne Sadedin za oznako osebe, ki opravlja gestacijo, resda uporablja besedo »mati«; a čeprav njen članek tu pa tam igrivo okrca kulturne predstave in mite o materinstvu, se je potrebno zavedati, da je materinstvo, o katerem govori, strogo biološki, ne družbeni pojem. Ko govori o »materah«, njihovi »radodarnosti« ali »krutosti«, s tem vselej misli preprosto neposrednega genskega prednika (biološko) ženskega spola (podobno seveda velja za besedo »oče«), in ne osebe, ki za morebitnega otroka po rojstvu nemara skrbijo. Čeprav torej Sadedin uporablja izraz »mati«, gre pri tem za biološki pojem, zaradi česar razumevanje gestacije v tem članku v ničemer ne predpostavlja, da mora biti izid vsake gestacije (družbeno) materinstvo; prav tako ne izključuje možnosti, da lahko gestacijo opravljajo tudi osebe, ki se ne opredeljujejo kot matere.

Prek premisleka specifične interpretacije človeške gestacije, ki jo poda Sadedin, bom v nadaljevanju v dialogu z obravnavo te teme v zgodovini feministične misli 20. stoletja opozorila na pasti normalizacije in normativizacije točno določenih (hegemonih) oblik nosečnosti in njihovih (ideološko zapovedanih) izidov, do katerih utegne pripeljati romantizacija nosečnosti v določenih strujah feminizma. Opis Suzanne Sadedin je seveda točno določena oblika *naracije* gestacije, ki temelji na točno določeni *perspektivi* v teoretski biologiji (taki, ki biološke procese razlaga s perspektive prenosa posameznih genov). Kljub temu pa bom v zadnjem delu tega besedila poskusila pokazati, kaj lahko razumevanje maternice kot bojnega polja in gestacije kot krvave bitke med plodom in osebo, ki ga nosi, kot ga ponuja Suzanne Sadedin, prinese feminističnemu razumevanju družbene in biološke reprodukcije in kako nam lahko pomaga izogniti se morebiti nasilnim ideološkim zapovedim točno določenih oblik biološke reprodukcije, ki jih zgoraj omenjene romantizacije nosečnosti v feministični misli utegnejo (nehote) podpirati. Zanimale me bodo torej zlasti možnosti feministične politizacije gestacije, ki jih prinaša članek Suzanne Sadedin. Ta nemara ponuja priložnost za ponovni premislek avtoric, katerih neolepšano videnje družbenih in telesnih procesov, vezanih na biološko reprodukcijo, je dolgo veljalo za »mizogino«. V sklepu bom tudi pokazala, kakšne filozofske implikacije ima lahko obravnavano razumevanje gestacije za pojmovanje narave skrbi in skrbstvenega dela v širšem smislu kot inherentnih vidikov človeške družbene eksistence, in zastavila nekaj vprašanj o možnostih emancipatorne politizacije tega področja.

Feministična »mizoginija« in »ženski užitki«

V *Drugem spolu* (1949) je Simone de Beauvoir nosečnost s fiziološkega vidika opisala kot »delo, ki za žensko ne pomeni kakšne individualne koristi, nasprotno, od nje zahteva velike žrtve«; psihološko pa kot »globoko odtujitev«, ki izraža »odpor organizma proti vrsti, ki se ga polašča«, torej »konflikt med osebkom in vrsto« (1999, 58–59). V *Dialektiki spola* (1970) je Shulamith Firestone odobravajoče navajala poglede francoske avtorice in jim pristavila nekaj retoričnih domislic in teoretskih uvidov: nosečnost je imela za naravnost »barbarsko«, v dialogu med prijateljico in »šolo velikega izkustva«, ki jo skuša prepričati, da je nosečnost »zanimiva« izkušnja, vredna doživetja že zaradi izkušnje same, pravi, da je prijateljica porod opisala na sledeč način: »kakor da bi srala bučo« (2019, 238–239). Monstruoznost, ki jo avtorici pripisujeta nosečnosti, je konceptualna: monstrum je nekaj brezobličnega, kar zbuja grozo; v spomin priključuje podobo poznanih bitij, po drugi strani pa s svojimi lastnostmi na pretiran, nedoumljiv način od teh podob odstopa in s tem zbuja grozo in nelagodje. Ko se nanaša na nekaj človeškega, monstruoznost ogroža meje, ki zarišujejo okvire sprejemljive človeškosti (telesno nedotakljivost, individualnost, relativno stabilnost in nespremenljivost). Britanska filozofinja Christine Battersby tako piše, da sama zmožnost gestacije (»telesno stanje možne vsaditve«, kot bi rekla S. Lewis, *Full Surrogacy Now* 2019, 136) konceptualno zabrisuje jasne in nepropustne meje med subjektom in objektom, med jazom in drugim; s tem, ko pomeni vznik drugosti v subjektu samem, poruši meje telesne nedotakljivosti; to pa subjekte, ki to zmožnost imajo ali ki se jim ta zmožnost pripisuje, kulturno zaznamuje kot monstruozne (Battersby, *The Phenomenal Woman* 1998, 11–14).

Druga, v primerjavi z Beauvoir in Firestone nekoliko kasnejša struja feministk, pa je tovrstno kulturno vrednotenje zmožnosti gestacije – slednjo so povezovale s tem, kar je ženskam najbolj lastno – manifestativno postavila pod vprašaj. Simone de Beauvoir so tako očitale, da njeno razumevanje omejevalne, naporne, potujujoče narave nosečnosti in z zmožnostjo nosečnosti povezanih telesnih procesov (od pubertete in menstruacije do menopavze) temeljita na androcentričnih predpostavkah: da za normo človeškosti in etične, eksistencialne samorealizacije jemlje subjekte moškega spola (glej denimo Kristeva 1986; o tem tudi Battersby, *The Phenomenal Woman* 1998, 35–37). Beauvoir moške subjekte (sledječ Heglu) karakterizira kot tisti del človeške vrste, ki, zgodovinsko in kulturno gledano, življenje jemlje (v vojnah, spopadih, kaznovanjih ...), ne pa daje; ki lahko svobodno presega gole danosti življenja in njegove reprodukcije z realizacijo svojih (političnih, filozofskih, umetniških, poslovnih, osebnih ...) projektov; ženskam pa, po spletu nesrečnih biološko-zgodovinskih okoliščin, pripade vloga tistih, ki življenje dajejo in ohranjajo – vloga, ki ji zgodovinsko pritiče manj družbenega prestiža, življenju nujna, a povečini prezrta, podporna vloga (Beauvoir, *Drugi spol* 1999, 95–98). Švedska filozofinja in zgodovinarica idej Eva Lundgren-Gothlin trdi, da se tovrstni androcentrični vrednostni sistem, ki preseganje življenjskih in naravnih danosti postavlja nad njihovo ohranjanje

(zgodovinsko naloženo ženskam kot del njihove »narave«), vleče prek filozofskih virov, ki so oplajali pisanje Simone de Beauvoir (Hegla, Marxa, Sartra). Ta podedovani vrednostni sistem naj bi se vpisal v njeno razumevanje zgodovinsko podrejenega statusa žensk kot, naposled, posledice kulturno-eksistencialno simbolne interpretacije njihove biološke zmožnosti gestacije (glej Lundgren-Gothlin, *Sex and Existence* 1996).

V skladu s tovrstnim razumevanjem so številne avtorice drugega vala feminizma v Franciji – te so skozi njegovo anglosaško apropiacijo in popularizacijo, povečini slepo za številne druge feministične struje, postale sinonim za »francoski feminizem« *par excellence* – »eksistencialističnim feministkam«, kot so označevale Simone de Beauvoir, očitale slavljenje domnevno androcentričnega avtonomnega subjekta kot (eksistencialne, etične) norme človeškosti, v primerjavi s katero se procesi gestacije, nad katerimi oseba, ki je noseča, nima zavestnega nadzora, seveda izkažejo za »deviantne« in »monstruozne«. T. i. »francoske feministke« so v nasprotju s tem prav ta značaj gestacije slavile: Julia Kristeva je v tem območju zlitosti nosečnice in otroka onkraj družbe in onkraj jezika videla obliko notranje deviacije od patriarhalnega simbolnega reda, ki se izraža v jeziku, v simbolnem (Kristeva, *Women's Time* 1986, 187–213); Hélène Cixous je v svoji retoriki fluidnosti prav tako slavila »užitke« gestacije in ženske telesnosti nasploh (*Smeh meduze*, 2005); Luce Irigaray je domnevno nerazvitost fizikalne vede o tekočinah – agregatnemu stanju, v katerem snov nima samolastne oblike in meja – pripisovala androcentričnemu značaju moderne znanosti itn. (Irigaray, *Mechanics of Fluids* 1985, 106–118). Po razmahu seksualne revolucije je tudi v ospredje teoretskih premislekov prišlo vprašanje ženskega spolnega, pa tudi reprodukcijskega užitka, in manj (vsaj v tej struji feminizma) kritika institucionalnih, strukturnih, družbenih mehanizmov zatiranja po spolu. V luči prevladujočega (teoretičnega, političnega) slavljenja užitka je seveda strožji egalitarni feminizem Simone de Beauvoir, temelječ na deontološki morali, ki je spolno zaznamovane odnose odkrito presojala s stališča »svobode«, ne »sreče« ali zadovoljstva posameznic, seveda deloval staromodno, vse preveč asketsko, omejujoče, dolgočasno, kot o zavračajoči percepciji predhodnice v zgoraj omenjenem delu francoskega feminizma drugega vala piše filozofinja Michèle le Dœuff (*Operative Philosophy*, 144–153).

Prav v obdobju družbenih vrenj je medtem mlada študentka slikarstva v Chicagu in pionirka feminističnega aktivizma v New Yorku Shulamith Firestone navdušeno brala *Drugi spol*, ki ga je imela za knjigo, ki je od vseh prišla najbliže razumevanju spolno zaznamovanih razmerij (Firestone, *Dialektika spola* 2019, 18–19); prav z naslanjanjem na to delo Simone de Beauvoir je razvila svojo močno antinaturalistično razumevanje človeške narave kot tudi ostro obsodbo sistemske redukcije žensk na biološko reprodukcijo. Po Firestone je mezdnno delo, na katero so v kapitalizmu reducirani delavci, tlaka; prav to pa je tudi reproduktivno delo, na katero je reducirana večina žensk. Poleg tega pa materialni pogoji, v katerih poteka biološka reprodukcija, in spolna delitev dela postavljajo ženske v položaj ekonomske in eksistencialne odvisnosti od moških. Firestone se je v svojem revolucionarnem manifestu *Dialektika spola* zavzemala za odpravo obeh oblik odtujenega dela. Radikalna sprememba družbe (»revolucija«) bi omogočila razvoj tehnologije in

njeno emancipatorno rabo: avtomatizacija proizvodnje bi omogočila odpravo najbolj težkih, repetitivnih, nekreativnih oblik dela, avtomatizacija reprodukcije pa bi slednjo odvojila od teles, zmožnih gestacije, in tem prinesla dejansko, materialno konkretizirano svobodo odločitve o načinih in oblikah organizacije biološke reprodukcije. To bi omogočilo tudi radikalno reorganizacijo družbe: razpust nuklearne družine kot norme skupnostnega življenja in oblikovanje širših skupnosti na podlagi osebnih afinitet ter kolektivizacijo preostanka reproduktivnega dela, vključno s skrbjo za otroke (ki bi jim tovrstna ureditev prinesla mnogo več avtonomije kot nuklearna družina) (Firestone, *Dialektika spola* 2019, 231–289).

Že v času svojega pisanja je bila Shulamith Firestone s svojo vizijo unikum; kmalu po njenem umiku iz feminističnega aktivizma pa je obveljala za »norico«, ki je zagovarjala »znanstvenofantastično« idejo »umetnih maternic« in absolutne spolne svobode (tudi za otroke). Začetni zagon radikalnega feminizma je namreč, kot o tem piše zgodovinarica Alice Echols v knjigi *Daring to be Bad*, po razširitvi ženskega gibanja razvođenel v t. i. »kulturni feminizem«, ki je imel mnogo manj vezi z radikalnimi krili nove levice. Kulturni feminizem se ni toliko zavzemal za revolucijo – ekonomsko in spolno – ter radikalno emancipacijo žensk in vseh ostalih delavcev, pač pa se je osredotočal na opolnomočenje posameznic, na iskanje njihove notranje »ženske moči« in gradnjo alternativnih vrednot in življenjskih slogov (Echols, *Daring to be bad* 1989, 200–202). Del tega je bilo tudi močno afirmativno ovrednotenje nosečnosti in vseh telesnih procesov, vezanih na zmožnost nosečnosti. Kot zapiše Echols, pa je to osredotočanje na opolnomočenje in užitek posameznic, na oblikovanje novih vrednot in življenjskih slogov, obenem pomenilo depolitizacijo in počasni konec drugega vala feminističnega gibanja v ZDA (*ibid.*).

Teoretska politologinja Linda Zerilli, ko piše o Simone de Beauvoir – a sorodno bi, kot bomo videli, lahko rekli tudi za Shulamith Firestone – opozarja, da je obsodba starejše avtorice pri mlajši generaciji francoskih feministk pogosto temeljila na napačnem razumevanju njenega dela, na izkrivljenem branju njenih filozofskih predpostavk in političnih intenc. Teoretizacija gestacije in drugih s to zmožnostjo povezanih procesov pri Beauvoir naj ne bi temeljila na idealizaciji androcentričnega modela avtonomne subjektivnosti, ki ima (domnevno, idealno) vselej nadzor nad lastnim telesom, ki (domnevno, idealno) nikoli ne izkusi vdora drugega in tujega, ki (domnevno, idealno) vselej ostaja sebi enaka, koherentna, od drugih jasno razmejena. Nasprotno, njena teoretizacija gestacije naj bi pokazala, da je tovrstna avtonomna subjektivnost zgolj patriarhalna fantazma, ki temelji na sovraštvu do ženskega telesa iz strahu pred naravnimi življenjskimi procesi (rojstva, boleznin in smrti), ki naj bi jih telo, zmožno porajanja življenja, kulturno simboliziralo (Zerilli, *A Process Without a Subject* 1992, 130–131). Onkraj te interpretacije je za potrebe naše problematike pomembnejša primerjava feminističnih implikacij, ki jih sledeč Zerilli nosi kritično razumevanje gestacije pri Beauvoir v nasprotju s slavljenjem gestacije pri Kristevi. Kot piše Zerilli, slavljenje nerazločljivosti subjekta in objekta, povečevanje onkraj-simbolne potopitve v materialnost življenja, ki naj bi jo predstavljala gestacija po Kristevi, obsodi tiste, ki gestacijo opravljajo, na predsimbolne molčeče entitete, entitete onkraj

družbe in jezika; obsodi jih prav na nemožnost delovanja in zavestnega vplivanja na reproduktivne procese, ki jim jo pripisuje. Nasprotno pa je Simone de Beauvoir močno retorično polemizirala z romantizirano, idealizirano in naturalizirano podobo nosečnosti in rojevanja kot »ženskega poslanstva«, dela iz »naravne« skrbnosti in »ljubezni« v patriarhalnih kulturah; onkrajsimbolno potopitev v imanenco življenja je razkrila kot operacijo zatiranja in vzpostavitve spolno zaznamovane hierarhije, po kateri je enim (moškimi) dodeljena vloga (relativno) svobodnih subjektov, ki s svojimi projekti presegajo danosti reprodukcije življenja in s tem osmišljajo lastno eksistenco, drugim (ženskam) pa je družbeno zapovedana vloga vzdrževalk življenja. Možnosti za razrešitev te situacije Beauvoir ni videla v afirmaciji potopitve v življenjske procese kot domnevno inherentno feministične notranje subverzije patriarhalnega simbolnega reda, temveč v (kolektivnem) prevzemu avtonomije nad procesi reprodukcije, s (političnim) delovanjem znotraj simbolnega in družbenega polja, ne s slavljenjem izključitve iz njega (Zerilli, *A Process Without a Subject* 1992, 132). Drugače povedano: če romantizacija biološke reprodukcije utegne podpirati njeno ideološko naturalizacijo, pa teorija, ki kritično razkriva pogubne učinke ujetosti in potujitve, ki jih lahko proizvede sistematična redukcija tistih, zmožnih gestacije, na opravljanje reproduktivnega dela, daje orodja za boj proti tovrstni patriarhalni redukciji. Ne gre torej za to, da bi Beauvoir gestacijo izenačila z manjvrednostjo žensk kot tako ali da bi v gestaciji videla izključni vzrok, nemara kar kronski razlog podreditve žensk; ženske so v patriarhalnih kulturah podrejene (tudi) s tem, ko je njihova družbena vloga zreducirana na gestacijo, s posledično spolno delitvijo dela pa na reproduktivno delo v širšem smislu. To pa ne pomeni, da niso zamisljive drugačne družbene okoliščine, v katerih bi bilo mogoče gestacijo opravljati drugače, v katerih ta ne bi bila več povod za zatiranje. Kot Beauvoir večkrat zapiše, se je zavzemala za *dejansko svobodno* materinstvo, tj. za resnično (ne le pravnoformalno, temveč tudi iz ekonomskega, družbenega, kulturnega vidika) svobodno izbiro ali, če sploh, nositi, donositi in rojevati, in če da – koliko, kako in kdaj ter naposled tudi v prid komu nositi in rojevati. Taka izbira je lahko kolikor mogoče »svobodna« seveda zgolj tedaj, ko so vse možnosti dejansko, tj. v ekonomskem, družbenem, kulturnem, kot tudi pravnem in administrativnem smislu, enakovredne, ko uživajo enak družbeni ugled in enako institucionalno in materialno podporo – torej vse možnosti poleg gestacije in njenega kulturno pričakovanega izida v družbeno zapovedano obliko skrbnega materinstva v okviru heteroseksualnega partnerstva ali zakonske zveze.

Sorodno bi lahko rekli, da se je Shulamith Firestone s svojo iskrivo prozo zavzemala za napredek v razvoju tehnologije in korenite družbene spremembe, ki bi prinesle materialne pogoje za odpravo nujnosti, družbenega pričakovanja, pogosto tudi vsiljevanja biološke reprodukcije in reproduktivnega dela ženskam, s tem pa bi te spremembe materialno omogočile, da bi vse možnosti v zvezi z opravljanjem ali neopravljanjem gestacije bile dejansko, materialno in ideloško izenačene, enako vrednotene in podprte in torej kolikor mogoče dejansko »svobodne«.

Naravna »nasilnost« in družbeno nasilje

Sorodno sklene Sophie Lewis glede feminističnega nauka naracije o gestaciji v članku Suzanne Sadedin:

Zgrešili smo bistvo, če iz osupljive zgodbe S. Sadedin sklepamo, da je prostovoljno opravljanje gestacije tako iracionalno, da je »napačno«, ali da lahko za to krivimo plode, ali da ljudje, ki opravljajo gestacijo, niso izjemno »telesno radodarni« kljub (ali nemara prav zaradi) mejam, ki jih narekujejo tej radodarnosti. To ni nedialektična »antinosečniška« intervencija; je argument za razširitev problema, ne pa zgolj za ostajanje pri njem. Vztrajanje pri nasilju gestacije, namesto da to nasilje preprosto izključimo iz naših oblik naklonjenosti, ni potrebno zato, ker bi bilo to nasilje naravno, temveč prav zato, ker ni potrebe, da bi tako ostalo. Z opažanjem, da se takrat, ko smo noseče, trudimo postaviti sprejemljive meje naši lastni kolonizaciji, da smo prisiljene k absurdno težkemu delu preprečevanja tistemu, ki ima koristi od našega dela, da bi vzel več od tega, kar smo pripravljene dati, argument tako nakazuje, da je to podobno drugim delovnim razmerjem in da je vse kaj drugega kot v redu.

(Sophie Lewis, *Full Surrogacy Now* 2019, 139)

Iz razumevanja maternice kot bojnega polja in gestacije kot boja, torej po Sophie Lewis ne sledi nujno zavračanje biološke reprodukcije; sledi lahko tudi premislek, kako bi ta »delovna razmerja« spremenili, kako bi nasilje, vpisano vanje, najbolje omejili ali celo odpravili. Iz moralne filozofije Davida Huma se lahko spomnimo, da iz opisa dejanskosti težko po nujnosti izpeljemo kakšno moralno najstvo. Za odgovor na to, kaj v smislu delovanja sledi iz razumevanja gestacije, ki ga podaja Suzanne Sadedin, je potrebno poznati vsaj še cilje, ki si jih zadamo, in vrednote, ki jih imamo. In vendar določene vrste dejstev, določene oblike razumevanja dejstev, določene oblike naracije o dejstvih, omogočajo določene vrste odzivov in otežujejo druge. Zato Sophie Lewis ustrezno ugotavlja:

Sadedin prepušča drugim nalogo premisleka o možnih afirmativnih politikah, ki se lahko naslanjajo na njene trditve. 'Kako to, da imamo ljudje tako smolo?' je osrednje evolucijsko vprašanje za S. Sadedin. 'Kaj bomo storile_i glede tega?' je vprašanje, ki bi ga lahko obravnavali v kritičnih družbenih vedah in humanistiki.

(Lewis, *Cyberg Uterine Geographies* 2018, 304)

Uvid v nasilno naravo gestacijskih procesov pri človeški živali, v številne nevarnosti, ki so jim osebe, ki nosijo plode, izpostavljene, če kaj, torej, omogoča zastavljanje tega vprašanja: »Kaj bomo glede tega naredile_i?« Za razliko od romantiziranega slavljenja užitka predaje neosebne procesu porajanja življenja, ki je zaznamovalo številne feministične tokove do danes in ki utegne tvegati spodbujanje heteronormativne patriarhalne naturalizacije gestacije kot ženskega (in pogosto zgolj in izključno ženskega) naravnega »poslanstva«, pa jasni uvid v tveganja, bolečine, smrtnost, ki spremljajo človeško gestacijo, omogoča oblikovanje zahtev za družbeno spremembo pogojev opravljanja reproduktivnega dela. In po Sophie Lewis

ni potrebe, da bi antiromantično razumevanje nosečnosti izbrisalo, kar je pri tem »pozitivnega«. /... Vendar pa/ bo ta proces nujno odtujil delovno telo v vsaki družbi, razen v tisti, v kateri je zagotovljen največji možni nadzor tistih, ki opravljajo gestacijo, nad neodvisnim obstojem gestacijskega dela. Ni razloga, da bi se bali ali bili reakcionarni glede tega, kako »nas nosečnost obdelava« /how labour does you/, ali da bi sledili prividu popolnega nadzora in avtonomije. Izčrpavajoča invazija tistega, ki je proizveden med gestacijo, ima lahko naposled značaj ekstatične, mazohistične mrzlice. A medtem ko je privolitev vselej bolj ideal kot dejanskost, so za vsako seanso, ki temelji na nadvladi in podreditvi, potrebne skrbne priprave, da bi se približali temu idealu. /.../ Medtem ko so vse doslej obstoječe družbe verjetno poznale zgolj odtujeno obliko gestacije – in so celo slavile to nemoč – pa biologija kar dobesedno ni usoda. Kot o tem razmišlja Vicki Kirby, je bila vseskozi kultura.

(Sophie Lewis, *Full Surrogacy Now* 2019, 140)

Tudi Shulamith Firestone, ki je s posebnim retoričnim patosom opisovala omejevalne učinke nosečnosti, ob tem ni pozabila poudariti, sledeč Simone de Beauvoir, Marxu in Merleau-Pontyju, da je človek bolj zgodovinska ideja kot naravna vrsta. Obe avtorici sta verjeli, da je v *človeški naravi*, da z družbenim sodelovanjem, tehnološkim in znanstvenim razvojem aktivno spreminja svojo usodo in s tem – svojo *naravo*. Da so evlucijske okoliščine človeške gestacije krvave, tvegane in celo smrtno nevarne, tako ne pomeni, da morajo vselej takšne tudi ostati. Pri zamišljanju možnih oblik tehnoloških, medicinskih in družbenih organizacij gestacije in reproduktivnega dela širše, ki bi njegovo tvegano naravo, kot tudi materialne odvisnosti tistih, ki ga izvajajo, *čim bolj zmanjšale*, pa ni potrebno, kot zapiše tudi Lewis, gojiti fantastične želje po *popolnem* nadzoru bioloških (pa tudi psihičnih, čustvenih) procesov – slednje je seveda (androcentrična?) iluzija. Za progresivno feministično politizacijo gestacije je dovolj zavzemanje za *čim večji*, tj. *največji možni* nadzor tistih, ki gestacijo opravljajo, nad okoliščinami opravljanja tega dela: nad tem, kje ga opravljajo, s kom, s kakšnimi tehnološkimi in medicinskimi intervencijami, s podporo koga, v zameno za kakšno (simbolno, ekonomsko) plačilo, v čigavo dobro itn.

To razumevanje progresivne feministične politizacije gestacije seveda predpostavlja razumevanje gestacije kot oblike *dela*. V nasprotju z nevarnostjo esencionalizirane naturalizacije gestacije, tj. njenega enačenja z »bistvom žensk«, pozornost do nasilnih, nevarnih, življenje ogrožajočih procesov, ki jih gestacija obsega, omogoča uvideti, da je gestacija v patriarhalnih družbenih okoliščinah, in vse bolj tudi v kapitalističnih družbenih razmerjih, zlasti in predvsem *dela*. Na prvo razumevanje gestacije kot dela so opozarjale francoske materialistične feministke (ena od tistih skupin, ki jih je enačenje psihoanalitičnih feministk »razlike« s »francoskim feminizmom« kot takim izbrisalo iz večine obravnav feminizma v strokovni literaturi in publicistiki). Z vzpostavitev konceptualne razlike med reproduktivno *zmožnostjo* kot naravnim dejstvom in reproduktivno *funkcijo* kot družbenim je antropologinja Paola Tabet tako pokazala, da je vsakršna oblika reprodukcije vselej že *družbeno* organizirana (*Natural Fertility, Forced Reproduction* 1996, 111–115). Družbeno poseganje in uravnavanje reprodukcije se ne začne šele z različnimi oblikami njenega omejevanja, kakor so pogosto predpostavljali antropologi in drugi, tem-

več tudi spodbujanje k prokreaciji, ki ima v patriarhalnih družbah pogosto obliko prisile, predstavlja vrsto družbene organizacije in uravnavanja človeške reprodukcije: od družbeno kodificiranih in ritualiziranih oblik prisilne kopulacije (danes bi jim nemara rekli skupinska posilstva in posilstva v zakonu), prek delitve biološko-reproduktivnega dela po stanu ali starosti (denimo na tiste, ki opravljajo spolno delo, tiste, ki opravljajo gestacijsko delo, tiste, ki dojijo, tiste, ki so »matere« v socialnem smislu itn.), do institucionalizacije družbenih oblik, ki omogočajo največjo izpostavljenost tistih, ki so zmožne gestacije, kopulaciji in s tem največjo možno plodnosti (tj. monogamnega zakona) (Tabet, *Natural Fertility, Forced Reproduction* 1996, 115–134). Sledeč Paoli Tabet vse te oblike družbenega uravnavanja biološke reprodukcije utrjujejo discipliniranje teles, ki so zmožna gestacije, uravnavanje, omejevanje ali zanikanje njihovega spolnega užitka, njihovo podrejanje in ohranjanje v položaju materialne in ekonomske odvisnosti (kot so pravili toskanski kmetje: »Skrij ji čevlje in jo napumpaj, pa ti ne bo nikamor ušla!« – glej Tabet 1996, 176). Tabet tako med drugim pokaže, kako so različne oblike uravnavanja reprodukcije v različnih kulturnih kontekstih skozi zgodovino omogočile izkoriščanje neplačanega reproduktivnega dela žensk.

V svojem prispevku Tabet tudi že nakaže, kako pojav nadomestnega materinstva, v kolikor omogoča »svobodno« prodajo gestacijskih storitev na trgu dela, izjemno jasno pokaže na značaj *dela*, ki ga z materialistično-feminističnega vidika gestacija sicer ima že v vsaki patriarhalni družbi in ne šele v kapitalizmu, ko dobi tudi značaj na trgu posredovanega dela. A prav v tem vidi Sophie Lewis emancipatorni potencial nadomestnega materinstva. V delu *Full Surrogacy Now* se tako zavzema za to, da bi vse, ki opravljajo gestacijsko delo (kar vključuje tudi neplačane osebe, ki to počno v okviru bolj ali manj tradicionalnih družinsko-gospodinskih ureditev), prevzele nadzor nad sredstvi reprodukcije (kot bi rekla Firestone), to je da bi za začetek avtonomno narekovale (ustrezne) pogoje za opravljanje tega dela in zanj zahtevale (pravično) kompenzacijo. Po drugi strani se Lewis zavzema za konceptualno univerzalizacijo nadomestnega materinstva. Kaj to pomeni? Če nadomestnega materinstva ne vidimo več kot anomalije, kot deviacije od domnevno »naravne« (a lahko bi dodali, sledeč tudi analizam materialističnih feministk, prav tako družbeno organizirane in zapovedane) reproduktivne vloge, ki iz domnevno »naravne« skrbnosti in ljubezni pritiče ženskam, temveč kot paradigmo vsakršnega gestacijskega in širše reproduktivnega, skrbstvenega dela (kar seveda ne pomeni, da moramo biti slepe_i za izkoriščevalske, neokolonialne razmere, v katerih se danes večinoma dogaja nadomestno materinstvo), nam to omogoča konceptualno denaturalizacijo, deromantizacijo in denormativizacijo biološke reprodukcije – ali z besedami Sophie Lewis, to »provincionalizira (ne da bi ga zavrnil) normativni biogenetski model družine« (Lewis, *Cyborg Uterine Geographies*, 311). Na ta način lahko uvidimo, da je vsakršna reprodukcija že vselej (bolj ali manj, boljše ali slabše) »podprta«, tj. »assisted«, kot v besedni zvezi »assisted reproductive technology«, kar zajema umetno oploditev in implantacijo; oz. v slovenščini, da je pravzaprav vsakršna oblika človeške reprodukcije vselej že bistveno »umetna«, družbeno organizirana, tako ali drugače, bolj ali manj tehnološko dirigirana. Ali drugače: med tem,

kar danes imenujemo »naravna« reprodukcija (oznaka, ki po navadi zajema normativno predstavo o gradnji heteroseksualne družinske celice iz ljubezni) in »umetna« reprodukcija, ni bistvene, konceptualne razlike. Vsakršna oblika reprodukcije je namreč, kot so o tem pisale že francoske materialistične feministke, tako ali drugače družbeno uravnana, organizirana, omejena ali spodbujana, tako ali drugače tehnološko podprta ali zavrtta. Razlike so zgolj v vrsti in stopnji (tehnološke, medicinske, družbene, institucionalne, skupnostne, ideološke) podpore, ki jo različne oblike reprodukcije in različne osebe, ki jo opravljajo, v različnih družbenih kontekstih dobijo ali ne dobijo. Razlike v »podprtosti« ali »umetnosti«, »posredovanosti« reprodukcije tako niso razlike v »naravi« reprodukcije ali v rabi tehnologije, temveč v družbenem položaju tistih, ki reproductivno delo opravljajo: te razlike pa diktirajo hierarhični odnosi moči, neenakosti in diskriminacije, ki potekajo po rasnih in razrednih linijah. Tovrstno razlikovanje med stopnjami in načini družbene podprtosti in tehnološkega uravnavanja reprodukcije denimo omogoča (v duhu nadvse evgenično) hkratno spodbujanje in zapovedovanje biološke reprodukcije enih (denimo belskih žensk v ZDA v petdesetih, ki jim je bil splav prepovedan, kontracepcija pa izdana zgolj po presoji ginekologov, pogosto le poročenim ženskam z več otroki) in prepoved ali preprečevanje biološke reprodukcije drugih (prisilne sterilizacije Afroameričank in Latinoameričank v ZDA v istem obdobju, brez njihove vednosti) (o tem denimo piše: Preciado, *Testo Junkie* 2008).

Feministične teoretizacije »materinega telesa«, »ženske želje« po materinstvu in romantizacije gestacije, ki smo jih omenjali zgoraj, pa vse prepogosto implicitno utrjujejo idejo o bistveni razliki med domnevno »naravno« in »umetno« reprodukcijo, pri čemer ostajajo slepe za dejanske – razredne, rasne, statusne – razlike v družbenih in medicinskih mehanizmihi podpore reproductivnemu delu različnih skupin ljudi. Te idealizirane teoretizacije nosečnosti predpostavljajo linearno zvezo med ženskostjo, gestacijo in materinstvom, s čimer utegnejo (nehote) utrjevati patriarhalne ideologije, ki se opirajo prav na linearno zvezo med temi možnimi izkušnjami, ki jo ideološko predstavljajo kot naravno dejstvo in obenem – precej paradoksalno – pretvarjajo v etično normo. Nasprotno, kot nas spominja S. Lewis, »relacionalna posledica gestacije ni vselej 'materinstvo' – kakor vidimo pri nadomestnem materinstvu, umetni prekinitvi nosečnosti, zapustitvi otrok in spontanah splavih«, zato pa »obstajajo številni razlogi, da kompliciramo razlage nosečnosti, ki skrb izenačujejo z dobrim« (Lewis, *Cyborg Uterine Geography* 2019, 309-310). Tovrstno izenačevanje namreč »predpostavlja, da je relacionalni rezultat gestacije normativno določen in neprikrito jemlje tehnološko nedotaknjeno maternično steno za optimalno okolje za oskrbo človeškega zarodka. Sadedin (tako kot Firestone l. 1971) razpira možnost, da to ni tako. Ta trditev pa ne ogroža 'žensk' ali zarodkov.« (Lewis, *Cyborg Uterine Geography* 2019, 310).

S tem, ko izpostavi nasilno, krvavo, nevarno, nenamerno naravo gestacijskih procesov, ki vključujejo veliko oblik »medsebojne rabe brez privolitve« in »prekoračitve meja« (Lewis, *Cyborg Uterine Geography* 2018, 305), razumevanje gestacije, ki ga podaja Suzanne Sadedin, ne omogoča zgolj deromantizacije te domene, tj. zavrnitve družbeno raz-

širjene vsečne predstave o ženskih telesih kot naravno prijaznih, mehkih, toplih in ljubečih zibkah za dojenčke. Obenem nakaže možnost, da telesa z maternicami niso edina, ki lahko plodom nudijo okolje, da se razvijajo, nasprotno: maternice so organi, ki plodom (oz. njihovim placentam) onemogočajo, da bi od tistih, ki jih gostijo, vzeli več, kot bi bilo za zdravje in življenje gostiteljev dopustno; maternice niso organi ljubečega varovanja, ampak omejevanja, postavljanja meja, tihe, a konstantne bitke za uravnavanje tega, kaj je telo, ki nosi plod, zmožno in pripravljeno ponuditi in kaj si plod zavoljo razvoja metabolično neizmerno »potratnih« možganov skuša vzeti. Kot piše Sadedin, ironično, prav razvoj človeških možganov, ki botruje rabi jezika in izjemno kompleksnim socialnim interakcijam, omogoča tudi tiste oblike skrbi (za nerojene, za novorojene, za majhne otroke, za tiste, ki opravljajo gestacijo, rojevajo, dojijo, tudi v vseh možnih primerih bolezenskih komplikacij), ki so potrebne za preživetje te krvave bitke, ki ji pravimo človeška reprodukcija. To razumevanje človeške reprodukcije pa ima tudi številne nemara presenetljive filozofske posledice: omogoča namreč precej svojstveno, v zgodovini filozofije in zahodne misli razmeroma redko razumevanje narave človeškega razuma in socialnih vezi.

Filozofske posledice krvave gestacijske bitke

Poudarjanje hkratnega razvoja človeških možganskih kapacitet, človeške socialnosti in krvave narave človeške gestacije, ki ga ponuja Sadedin, po eni strani omogoča, da v skrbstvenem in reproduktivnem delu, potrebnem za razvoj človeških možganov v maternici, vidimo za preživetje človeške vrste absolutno bistveno vrsto *intelligentnosti* (v nasprotju s tem, kar je v zgodovini zahodne misli dolgo veljalo za inteligentnost, tj. zlasti formalno, instrumentalno, abstraktno mišljenje – glej, denimo, Lloyd, *The Man of Reason* 1984), ne pa vrsto »nagonskega odziva« ali ženskam vrojene afektivnosti. Skrbnost, socialnost in navezanost se tako približajo *razumnim* zmožnostim, *logosu* in ne *patosu*. Z dejanjem sijajne feministične filozofske subverzije postanejo del tega, kar predstavlja posebnost, tj. specifiko *človeške* vrste (in ne tega, kar človeka domnevno približuje živalim, kot so predpostavljali številni »filozofi«, na katere namigne Lewis).

Po drugi strani, kot piše Lewis, pa nasilna narava gestacije, kot jo razume Sadedin, omogoča radikalni premislek predpostavke o inherentno pozitivni, dobrohotni naravi skrbi in oskrbe (in prav take narave tistih, ki te dejavnosti zgodovinsko najpogosteje opravljajo – žensk). Lewis zapiše:

Če bi hoteli vzeti antiromantični opis gestacije pri Sadedin in iz njega izpeljati predpostavke o naravi skrbi, bi to lahko začeli na sledeči način: pri skrbi nujno pride do številnih prekoračitve meja in do medsebojne uporabe brez privolitve; poleg tega je skrb vselej asimetrična.

(Lewis, *Cyborg Uterine Geography* 2018, 305)

Kako naprej? Skrb socialnega kroga, v katerem živimo, je od rojstva, pravzaprav od implantacije dalje *nujna* za naše preživetje; terjajo jo materialne odvisnosti – v katere nas pahne krvavo bojno polje, ki mu pravimo človeška gestacija –, za katere Sadedin ugiba, da utegnejo biti posledica metabolično potratne narave človeških možganov, ki za svoj razvoj terjajo tovrstno skrb in jo obenem s svojim razvojem tudi omogočajo. Pri tem govorimo o odvisnosti ploda od telesa, ki ga nosi, odvisnosti otrok od odraslih (v patriarhalnih kulturah najpogosteje žensk in še zlasti mater), odvisnost tistih, ki nosijo, rojevajo in dojijo od širše skupnosti (v patriarhalnih heteronormativnih kulturah in modernih družbah zlasti od moških, predvsem partnerjev). Skrb torej terjajo materialne odvisnosti, vezane na človeško gestacijo, terja – in omogoča – jo razvoj človeških možganov. In vendar je, kot opozarja Firestone, tovrstna skrb, ki je nujna za naše preživetje, obenem bila tudi ključen dejavnik v zgodovinskem podrejanju žensk (Firestone, *Dialektika spola* 2019, 12–21). Kot Lewis premišljuje na podlagi razumevanja gestacije, ki ga podaja Sadedin, je skrbstveno, reproduktivno delo vselej asimetrično; materialne odvisnosti, v katere nas pahne, vselej predpostavljajo neenake odnose moči, ki se v odsotnosti družbene, sistemske podpore in v že tako hierarhičnih, patriarhalnih in neoliberalnih kontekstih kaj hitro utegnejo prevesti v nasilje, kot o tem piše Darja Zaviršek (*Skrb kot nasilje* 2018). In kot pravi Sophie Lewis:

Ne želimo vselej videti nasilnega vidika skrbi, nasilnega vidika gestacije. Na te procese smo globoko navezani in nedvomno so skoraj vse, kar imamo. Gre za nenavadno podcenjene in obenem bojevito branjene prispevke disproporcionalno feminiziranega in rasiziranega dela človeštva. A to dejstvo ne dokazuje, da so te prakse same po sebi dobre. Potujene nizko situirane skrbnice in matere različnih spolov prispevajo k in so lahko celo del sistemskega nasilja.

(Lewis, *Cyborg Uterine Geography* 2018, 313)

Italijanska filozofinja Adriana Cavarero v knjigi *Inclinazioni* (2013) z naslombo na Hanno Arendt rojenost razume kot temeljno dejstvo človeške eksistence. Dejstvo rojenosti razpira po eni strani nujnost relacionalnosti človeške eksistence (potrebo po skrbi in zmožnost nuditi skrb) po drugi strani pa kaže na inherentno asimetrično, neenako naravo te relacionalnosti (na vselejšnjo »nagnjenost« človeške eksistence v nasprotju z idealom pokončne moralne avtonomije, ki so ga gojili nekateri filozofi, denimo Immanuel Kant). Skrbimo vselej *za* nekoga, ki je naše skrbi potrebna, *en*, ki je torej v primerjavi z nami v šibkejšem, podrejenem položaju (otrok, bolni, tako ali drugače v težavah, pomoči potrebni, starejši itn.); skrbimo za nekoga, ki nam skrbi ne vrača, ali pa, od kogar smo materialno odvisne, *i* (kot številne ženske, pogosto na slabše plačanih delovnih mestih kot njihovi partnerji, ki še vedno opravljajo veliko večino svetovnega domačega dela); lahko nas (pretirano) skrbi za nekoga; koga lahko s skrbjo »dušimo« ali pa skrb uporabimo za vzdrževanje nenehne odvisnosti osebe, za katero skrbimo in za potrjevanje lastne moči. O skrbi je težko misliti kot o recipročnem, egalitarnem odnosu. In vendar, kot zapiše Suzanne Sadedin, »edina pot ven pelje – skozi«, ali, z besedami Sophie Lewis:

Medtem ko 'skrbstvene geografije' in studije 'družbene reprodukcije' včasih zgolj pokažejo na neplačano delo iz ljubezni, ki vse drži skupaj, pa bi morala kritična, proti-nasilna politizacija teh procesov radikalno spremeniti, in ne zgolj ponovno ovrednotiti domene skrbi in reprodukcije. Prav tako moramo ojačati našo obrambo nenihilističnih skrbnic_kov, ki biološko gledano niso reproducentke_i. V številnih primerih je dejanje najbolj zatiranih – denimo zaslužjenih – bilo dejanje spolne zavrnitve sodelovanja v maternični ustvarjalnosti, s subverzivno in skrito rabo sredstev za prekinitev nosečnosti ali z infanticidom kot odgovorom na okoliščine, za katere so presodile, da niso življenja vredne./.../ Skrb je nemara vse, kar imamo, a to naposled ni razlog, da bi predpostavljale, da ta domena ni potrebna temeljitega ponovnega posredovanja, spremembe in avtomatizacije. Tako kot družine so tudi maternice, ki opravljajo gestacijo, pogosto zelo nevarna področja (nevarna za vse vpletene).

(Lewis, *Cyborg Uterine Geography* 2018, 309)

Prav zato, ker je arena gestacije tako »nevarno področje«, ker je skrb lahko tako zelo nasilna, ker nas vpleta v inherentno asimetrične, neegalitarne odnose intimne prekoračitve meja, pogosto brez privolitve, se ključno vprašanje, ki si ga lahko zastavimo ob feministični politizaciji razumevanja gestacije, kakršno ponuja Suzanne Sadedin, glasi, kako si lahko to inherentno neenako areno skrbi ter materialne odvisnosti zamislimo v okvirih emancipatorne, egalitarne feministične politike. Kako si zamisliti in udejanjiti reproduktivno pravičnost za vse tiste, ki se odločijo ali so pahnjene_i v gestacijo, pa tudi za vse tiste, ki se zanj ne odločijo ali jim je onemogočena? Kako si zamisliti in udejanjiti mehanizme skrbstvene pravičnosti, s katerimi bi v času »krize skrbi« na globalnem Severu in »krize vzdrževanja življenja« na globalnem Jugu (Precarias a la deriva, *A Very Careful Strike* 2005) omogočale_i podporo vsem oblikam biološke reprodukcije in njenega zavračanja, vsem oblikam reproduktivnega in skrbstvenega dela, ki odgovarjajo materialnim odvisnostim, v katera nas pahnejo dejstva človeške eksistence, tj. naše eksistencialne soodvisnosti od rojstva do smrti? Kako si zamisliti in udejanjiti vizijo univerzalne emancipacije in največje možne egalitarnosti na poljih, ki so tako konstitutivno neenaka, asimetrična, polna odvisnosti, pogajanj, hierarhij in nasilja, kot so gestacija in druge oblike človeške skrbi (za bolne, za starejše, za umirajoče; za bližnje, za neznanke_ce, potrebne solidarnosti in podpore, za druge življenjske vrste, ki jih nemara ogrožamo, za okolja, v katerih živimo ali na katera s svojimi dejanji vplivamo)? Če v maternici divja neke vrste »vojna«, kot piše Sadedin – ali raje, prav zato, ker v maternici divja neke vrste »vojna« – ni potrebno, da jo z drugimi sredstvi nadaljujemo tudi zunaj nje. Če je prakticiranje skrbi oblika tkanja in zapletanja v inherentno asimetrične odnose moči, to še ne pomeni, da morajo neenakost in hierarhije moči biti tudi rezultat prakticiranja odnosov skrbi. To je nekaj poskusnih smeri razmisleka, v katere se lahko poda feministična teoretizacija in politizacija skrbi, skrbstvenega in gestacijskega dela, ko si, s Sadedin, snamemo rožnata očala in v teh poljih ne vidimo več lokusa »naravno« ljubečega in skrbnega »bistva ženskosti«, temveč, z Lewis, polja boja za delavske pravice gestacijskih in skrbstvenih delavk_cev, polja zavzemanja za reproduktivno in skrbstveno pravičnost za vse.

Literatura:

- Battersby, Christine: *The Phenomenal Woman*. Cambridge: Polity Press, 1998.
- Beauvoir, Simone de: *Drugi spol*. Ljubljana: Delta, 1999.
- Cavarero, Adriana: *Inclinazioni. Critica della rettitudine*. Milano: Raffaello Cortina Editore, 2013.
- Cixous, Hélène: *Smeh meduze*. Ljubljana: KUD Apokalipsa, 2005.
- Firestone, Shulamith: *Dialektika spola: zagovor feministične revolucije*, Ljubljana: Založba *cf., 2019.
- Grinshaw, Jean: *Philosophy and Feminist Thinking*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986.
- Irigaray, Luce: *Mechanics of Fluids*. This Sex Which is Not One. New York: Cornell University Press, 1985, 106–118.
- Kristeva, Julia: *Women's Time*. The Kristeva Reader. Ur. Toril Moi, New York: Columbia university Press, 1986, 187–213.
- Le Dœuff, Michèle: *Operative Philosophy: Simone de Beauvoir and Existentialism*. Critical Essays on Simone de Beauvoir. Ur. Elaine Marks. Boston, MA: G.K. Hall&Co., 1987, 144–153.
- Lewis, Sophie: *Cyborg uterine geography: Complicating 'care' and social reproduction*. Dialogues in Human Geography 8-3/2018, 300–316.
- Lewis, Sophie: *Full Surrogacy Now*. London: Verso, 2019.
- Lloyd, Genevieve: *The Man of Reason*, New Yorkshire: Methuen Publishing, 1984.
- Lundgren-Gothlin, Eva: *Sex and Existence*. London: The Athlone Press, 1996.
- Precarias a la deriva: *A Very Careful Strike*, 2005, <https://caringlabor.wordpress.com/2010/08/14/precarias-a-la-deriva-a-very-careful-strike-four-hypotheses/>, (15. 09. 2020).
- Preciado, Paul: *Testo Junkie: Sex, Drugs and Biopolitics in a Pharmakopornographic Era*. New York: The Feminist Press, 2008.
- Tabet, Paola: *Natural Fertility, Forced Reproduction*. Sex in Question: French Materialist Fmeinism. Ur. Diana Leonard in Lisa Adkins, 1996, 111–182.
- Zaviršek, Darja: *Skrb kot nasilje*. Ljubljana: Založba /*cf., 2018.
- Zerilli, Linda: *A Process Without a Subject: Simone de Beauvoir and Julia Kristeva on Maternity*. Signs, 18-1/1992, 111–135.

Povzetek

V članku *Vojna v maternici* evolucijska biologinja Suzanne Sadedin gestacijo razume kot krvav boj med plodom in nosečo osebo. To razumevanje umestim v kontekst zgodovine feministične filozofije in ga vzporejam s kritičnimi obravnavami nosečnosti kot dejavnika zatiranja žensk pri Simone de Beauvoir in Shulamith Firestone. V nasprotju s tem utegne slavljenje reproduktivnih procesov onkraj nadzora posameznice pri drugih feministkah podpirati ideološko naturalizacijo reproduktivnega dela žensk, kar tudi utegne prikriti *neenakosti* v obstoječem družbenem in tehnološkem podpiranju nosečnosti glede na raso, razred ali spolno identiteto nosečih oseb. Zato opozorim na potenciale zgoraj omenjenih kritičnih obravnav nasilnosti nosečnosti, kakršna je obravnava S. Sadedin, za feministično politizacijo: med drugim lahko podpirajo boje reproduktivnih delavk za *največji možni* nadzor nad reproduktivnimi sredstvi. Opozorim tudi na filozofske implikacije razumevanja skrbi kot inherentno asimetričnega eksistencialnega polja, ki iz tega sledijo, kar je izziv, s katerim se bodo morali soočiti egalitarni feministični projekti.

Summary

In her article *War in the Womb* evolutionary biologist Suzanne Sadedin portrays pregnancy as a bloody battle between the fetus and the body carrying it. I contextualize this understanding in the history of feminist philosophy, relating it to the critical understanding of pregnancy as a factor in women's oppression in the work of Simone de Beauvoir and Shulamith Firestone. In contrast, the glorification of reproductive processes beyond one's control in other feminist currents could support the ideological naturalization of women's reproductive labour and blind us to the significant *inequalities* in the social and technological assistance pregnancies receive according to the race, class and gender identity of the pregnant persons. This is why I point to the potential harboured by the more critical accounts of the difficulties of gestation, such as Sadedin's: they may support reproducers' struggles for wresting the *maximal possible* control over the means of reproduction. I also point to the ensuing philosophical consequences this has for understanding care as an inherently asymmetric existential dimension, which presents challenges that egalitarian feminist projects will need to take up.

Ključne besede

gestacija, skrb, reproduktivno delo, avtonomija, nagnjenje, nadomestno materinstvo

Key words

gestation, care, reproductive labour, autonomy, inclination, surrogacy

Z na žensko osrediščeno porodno obravnavo proti porodniškemu nasilju

Nadja Ebner

Slovenska obporodna praksa ni vedno usklajena s sodobnimi znanstvenimi izsledki. Nedoslednost pri zagotavljanju in uresničevanju pacientovih pravic velikokrat vodi v nasilje pri obporodni skrbi. Vzpostaviti je potrebno kontinuirano in na žensko osredotočeno babiško obravnavo, ki omogoča ozaveščenost, human porod in avtonomijo žensk.

V zadnjem stoletju je bil dosežen velik premik pri enakopravnosti in ženskih pravicah. Ženske v Sloveniji lahko volijo in odločajo o prihodnosti države, lahko se šolajo, v katerikoli smeri si želijo, in aktivno gradijo svoje kariere. Formalnopravno je bil storjen občuten korak naprej, a smo na dnevni ravni še vedno priča družbenim neenakostim, še posebej na socialnem in gospodarskem področju. Čeprav naj bi bili v Sloveniji pred zakonom vsi enaki, nam neformalne prakse pogosto razkrivajo neenakosti in območja tabuiziranih tem (Kovač v Mrevlje 2020).

Poleg tega pa obstaja področje, ki tudi pravno ni urejeno na način, ki bi ženskam zagotavljalo avtonomijo nad lastnim telesom. Gre za področje pred-, med- in poporodne obravnave, torej obdobje nosečnosti, poroda in puerperija. Po statističnih podatkih rodi 75 % Slovenk, kar pomeni, da gredo tri ženske od štirih čez proces obporodne obravnave. Ob tem preseneča neinformiranost žensk glede njihovih pravic v tem obdobju. Večina pasivno sprejema trenutno stanje in četudi porod doživijo kot travmatično izkušnjo, to povezujejo z grozo in bolečino poroda in ne z neprimernim sistemom obporodne obravnave. "Ženska ponotranji temeljne družbene vrednote, verjame in zaupa znanosti, zanaša se na tehnologijo in njene upravitelje, prepoznava svojo inferiornost in podrejenost (zavedno ali nezavedno) in na nekem nivoju celo sprejme principe patriarhije. Priprave, klistir, britje, epiziotomija – ženska vse to prestaja, vendar v te postopke ne podvomi" (Van Hollen v Sotlar 2018, 14). Ne ve, da v svetu obstajajo drugačni pristopi k porodu, ki so bolj humani in čuteči ter nič manj znanstveni, predvsem pa so usmerjeni v dobrobit ženske, ki jo postavljajo v središče dogajanja.

Primer dobre prakse lahko najdemo na Novi Zelandiji. Tam deluje neprekinjena babiška obravnava. Gre za koncept, ki je del standardne babiške prakse in ga podpira ministristvo za zdravje. Babice ponujajo nosečnici oporo ter nego v različnih okoljih (porod na domu, v porodnem centru ali porodnišnici) in za to skrb prevzemajo odgovornost (Daelenbach et al. 2016). Novozelandski babiški pristop zagovarja sodelovanje med babico in žensko, poudarja enakost, vzajemnost, informirano izbiro ter skupno odločanje in odgovornost. Babiško partnerstvo je odnos med žensko in babico, ki se razvija skozi celotno nosečnost, porod in poporodno obdobje. Gre za vzajemen odnos, v katerem si ženski (babica in porodnica) izmenjujeta znanje, občutenja, izkušnje in veščine, kar pripomore k sprejemanju ozaveščenih odločitev (Dixon in Guilliland 2019).

Nosečnica babico, ki ji ustreza, izbere sama, torej že na začetku nosečnosti poskrbi, da jo skozi obporodno obdobje spremlja oseba, s katero se razume. To vpliva na razvoj zaupanja in na sproščenost v komuniciranju. Babica ima dovolj časa, da žensko spozna, ženska pa ima priložnost, da med nosečnostjo spregovori o svojih strahovih ter jih do neke mere razreši, kar pozitivno vpliva na porod. Babica z neprekinjenim spremljanjem nosečnosti lažje oceni stanje nosečnice in temu primerno napoti žensko k drugim strokovnjakom, če se izkaže, da je to potrebno.

V Sloveniji rodnost v celoti uvrščamo pod okrilje medicinske oskrbe. S tem se je porod prestavil v bolnišnice, kjer veljajo pravila, ki se jim mora porodnica podrediti. Razi-skave so pokazale na prepad med preverjenimi znanstvenimi izsledki in praksami v slo-

venskih porodnišnicah (Drglin 2007). Spremembe se dogajajo počasi, rutinski postopki ostajajo rigidni. Zdravnik nosi odgovornost za porodni izid, zato je on tisti, ki sprejema odločitve. Pri tem se zanaša na naprave, ki merijo dogajanje v telesu. Ženska v tem procesu izgubi avtonomijo, potrebno intimo, možnost odločanja in mnogokrat dostojanstvo.

Kršenje pravic žensk v obporodnem sistemu

Doktorica ženskih študij in feministične teorije Zalka Drglin, ki si že dve desetletji prizadeva za spremembe v obporodnem sistemu, pravi: "Nekatere pravice so osnova sodobnega pristopa k porodu, med njimi je osnovna pravica vsake nosečnice do izbire kraja poroda in osebe, ki porod vodi (2003, 360)." V Sloveniji je ženskam uveljavljanje omenjenih pravic oteženo.

Porodnica lahko izbira med štirinajstimi porodnišnicami, nima pa možnosti poroda v porodnem centru z izbrano babico, kjer je stopnja medicinskih intervencij nižja. Čeprav je odločitev za porod na domu pravica ženske, jo medicinska stroka v Sloveniji odsvetuje. Temu primeren je odnos do porodnice, ki se za načrtovan porod na domu vseeno odloči. Pet babic ima dovoljenje Ministrstva za zdravje za opravljanje porodov na domu, a trenutno samo tri aktivno pomagajo pri porodih doma. Ker ni na voljo dovolj licenciranih babic, ženskam ob porodu asistirajo babice iz tujine ali pa sploh nihče. Porod na domu tako pri nas velja za "nevaren"; razlog za to pa so predvsem neurejene sistemske razmere (zastarela zakonodaja, premajhno število usposobljenega kadra), to razumevanje pa podpirajo predsodki zdravniške stroke (Janssen 2009). Zato porod na domu zahteva izjemen angažma in pripravljenost družine na spopad z očitki. Z bolnišnicami v primeru zapletov ni primerne povezanosti, otrok ob rojstvu ni avtomatično vpisan v register rojstev in tudi zavarovalnice zavračajo kritje stroškov poroda na domu. Da bi ženske lahko resnično uveljavljale svoje pravice, bi bilo potrebno posodobiti sistem obporodne obravnave ali vsaj zagotoviti alternativo medicinskemu modelu, ki bi bila dejansko izvedljiva.

V obstoječih razmerah pa se krši tako 55. člen ustave, po katerem imajo starši pravico do svobodne odločitve o rojstvih svojih otrok, kot tudi zakon o pacientovih pravicah. V medicinskem modelu obporodne obravnave, ki deluje v Sloveniji, je namreč porodnica obravnavana kot pacientka. Njene pravice torej so:

1. pravica do dostopa do zdravstvene oskrbe in zagotavljanja preventivnih storitev,
2. pravica do enakopravnega dostopa in obravnave pri zdravstveni oskrbi,
3. pravica do proste izbire zdravnika in izvajalca zdravstvenih storitev,
4. pravica do primerne, kakovostne in varne zdravstvene oskrbe,
5. pravica do spoštovanja pacientovega časa,
6. pravica do obveščenosti in sodelovanja,
7. pravica do samostojnega odločanja o zdravljenju,

8. pravica do upoštevanja vnaprej izražene volje,
9. pravica do preprečevanja in lajšanja trpljenja,
10. pravica do drugega mnenja,
11. pravica do seznanitve z zdravstveno dokumentacijo,
12. pravica do varstva zasebnosti in varstva osebnih podatkov,
13. pravica do obravnave kršitev pacientovih pravic,
14. pravica do brezplačne pomoči pri uresničevanju pacientovih pravic (Zakon o pacientovih pravicah 2008).

Porodne zgodbe pa razkrivajo številne kršitve naštetih pravic pri obporodni oskrbi (npr. kršena pravica do obveščeniosti in sodelovanja; do samostojnega odločanja; do upoštevanja vnaprej izražene volje, do preprečevanja in lajšanja trpljenja itd.) (Drglin 2007). Pravice do proste izbire izvajalca zdravstvenih storitev slovenski obporodni sistem v praksi skoraj ne omogoča. Ženska, ki pride roditi v porodnišnico, ne ve, kateri zdravnik ali babica bo zrl v njeno mednožje. Ob tem so kršene številne temeljne pravice nosečnic in porodnic, kot so pravica do kvalitetne oskrbe, zasebnosti, zaupnosti, nediskriminacije, avtonomije in možnosti odločanja, informiranosti, odločitve o številu otrok in nepodvrženosti mučenju, nečloveškemu in ponižujočemu ravnanju (International Federation of Gynecology and Obstetrics 2012). Žal se vse prerado pozablja, da preživetje ni edina človekova pravica.

Leta 2010 je bila ustanovljena delovna skupina za pripravo predloga strategije razvoja in celostne ureditve ginekološko porodne službe v RS do leta 2020. V desetletni viziji za razvoj babištva v Sloveniji je zapisano, da bi morale slovenske babice delovati na vseh področjih, ki jih predpisujejo sektorske direktive, kar bi omogočilo kontinuiteto babiške obravnave. "S takšnim načinom dela bi prišlo tudi do razbremenitve zdravnikov in lažje dostopnosti do zdravstvenih storitev za ženske v reproduktivnem obdobju. S pomočjo babice bi zdravstveni tim lahko postal učinkovitejši, kar bi povečalo zadovoljstvo, zaupanje in zdravje uporabnic" (Čelhar J. et al. 2010).

Kljub temu, da se stroka torej zaveda prednosti neprekinjene babiške obravnave, pa zaradi pomanjkanja kadra in prostorov do sedaj direktive iz zgoraj omenjenega strateškega dokumenta niso zaživele. Gorazd Kavšek, predstojnik ljubljanske porodnišnice, pravi, da se zavedajo, da je izbrana babica, ki skrbi za žensko skozi nosečnost in porod najboljša izbira: "Želimo si, da bi za vsako porodnico skrbela po ena babica. Tako je lahko babica ves čas ob porodnici, komunikacija je boljša, manj je šumov. /.../ Ko smo pred leti uvedli klinično pot poroda, smo definirali tudi tako imenovani babiški porod. Vendar te doktrine ne moremo v popolnosti izvajati, ker za to nimamo ustreznih prostorov in dovolj kadra" (Zgonik 2018). Zaznavanje problema je prvi korak k njegovemu odpravljanju, zato dejstvo, da stroka priznava neskladje med optimalno obporodno oskrbo in tem, kar je pri nas trenutno na voljo, prinaša upanje, da bo v bodoče do sprememb obporodne oskrbe vendarle prišlo.

Različni pristopi k obporodni obravnavi

Avtorica Robbie Davis-Floyd opiše tri paradigme zdravstvene nege, ki močno vplivajo na porod: tehnokratski, humanistični in holistični model medicine. Njeno mnenje je, da imajo izvajalci, ki uspejo kombinirati elemente vseh treh paradigem, priložnost ustvariti najbolj učinkovit sistem obporodne obravnave.

TEHNOKRATSKI MODEL	HUMANISTIČNI MODEL	HOLISTIČNI MODEL
<ol style="list-style-type: none"> 1. Razločitev uma in telesa 2. Telo kot stroj 3. Bolnik kot objekt 4. Odtujenost izvajalca od bolnika 5. Diagnoza in zdravljenje od zunaj navznoter 6. Hierarhična organizacija in standardizacija oskrbe 7. Avtoriteto in odgovornost izvajalcu, ne bolniku 8. Prekomerno vrednotenje znanosti in tehnologije 9. Agresivni posegi s poudarkom na kratkoročnih rezultatih 10. Smrt kot poraz 11. K dobičku naravnani sistem 12. Nesprejemljivost drugih načinov zdravljenja 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Povezanost uma in telesa 2. Telo kot organizem 3. Bolnik kot subjekt 4. Povezava in skrb med izvajalcem in bolnikom 5. Diagnoza in zdravljenje od zunaj navznoter in obratno 6. Ravnotežje med potrebami institucije in posameznika 7. Informacije, odločanje in odgovornost si delita bolnik in izvajalec 8. Znanost in tehnologija sta uravnoteženi s humanizmom 9. Usmerjenost na preventivo 10. Smrt kot sprejemljiv izid 11. K sočutju usmerjena oskrba 12. Odprtost do drugih metod zdravljenja 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Enost uma, telesa in duha 2. Telo kot energijski sistem, povezan z drugimi energijskimi sistemi 3. Zdravljenje osebe celostno v celovitem življenjskem kontekstu 4. Osnovno poenotenje izvajalca in stranke 5. Diagnoza in zdravljenje od znotraj navzven 6. Individualizacija oskrbe 7. Avtoriteto in odgovornost posamezniku 8. Znanost in tehnologija na razpolago posamezniku 9. Dolgoročni cilj je ustvarjanje in vzdrževanje zdravja in dobrega počutja 10. Smrt je korak v procesu 11. Zdravljenje kot središče 12. Dojemljivost za številne druge metode zdravljenja

(Davis-Floyd 2001, S6-S21)

Kot je razvidno iz preglednice, se omenjene tri paradigme med seboj bistveno razlikujejo. V Sloveniji se je uveljavil le tehnokratski pristop do poroda, čeprav obstajajo tudi določeni zdravstveni delavci, ki v okviru zdravstvenega sistema poskušajo delovati po humanističnem modelu. Tehnokratski model prežemajo osnovne vrednote zahodne družbe, tj. usmerjenost v znanost, visoko tehnologijo, ekonomski dobiček in patriarhalno vodenje institucij (Davis-Floyd 2001). Ta model pa vodi do kršenja pravic porodnice, saj po svoji definiciji ne upošteva potreb žensk, temveč se prilagaja medicinskim postopkom. Nesočutna obravnava žensk v porodnem procesu izhaja iz samega sistema, kjer je nosečnica označena kot pacientka, ki se jo po tekočem traku pošlje v obravnavo in se jo od zunaj, z različnimi tehnološkimi pripomočki, obdela. Dober primer množično prekomerne rabe pristopa 'od zunaj navznoter' je rutinska administracija intravenozne infuzije ženskam med porodom. Veliko je znanstvenih dokazov, ki kažejo, da je za žensko bolj zdravo, če med porodom je in pije, ampak se ji to pogosto prepove in se ji namesto tega namesti intravenozna infuzija (prav tam). Ta nosi tudi močan simboličen pomen: predstavlja popkovnico med žensko in bolnišnico. Žensko postavi v enak odnos odvisnosti od institucije, kot je dojenček v trebuhu odvisen od matere (prav tam). Medtem ko porodnišnica kot institucija postaja čedalje bolj avtonomna, postaja porodnica vse bolj odvisna od institucionalne oskrbe (Enkin idr. v Sotlar 2018). Tudi če zdravstveni delavci opravljajo svoje naloge in standardne postopke v skladu z bolnišnično politiko, ni nujno, da so zadovoljene potrebe porodnice. Pogosto se izkaže, da so poglobitni dejavniki negativne porodne izkušnje posledica pomanjkljive komunikacije, nespoštljivega odnosa do porodnice in nezadostne možnosti izbire načina poroda. "Za medicinsko ekspertizo je postajalo vedno manj pomembno to, kaj zdravniku pove bolnik o svojem počutju, občutkih, čustvih, in vedno bolj to, kar je o njegovem fizičnem stanju ugotovila medicina s pomočjo medicinskih preiskav in naprav" (Ule 2003, 23). Medicinske postopke, kot so intravenozna infuzija, kardiografija in epiziotomija so za izvajalce učinkoviti načini preprečevanja nepredvidljivih in nenadzorljivih naravnih procesov poroda in način njihove transformacije v relativno predvidljive in nadzorljive tehnološke pojave, ki potrjujejo superiornost tehnologije nad naravo (Davis-Floyd 1992).

Ti pojavi segajo v 19. stoletje, ko so bolnišnice nadomestile obliko pomoči in skrbi na domu, v Sloveniji pa je do najbolj intenzivnega procesa institucionalizacije obporodne oskrbe prišlo šele po drugi svetovni vojni. Institucionalni način obravnave pa človeka razosebi, oropa ga lastne identitete ter si ga podredi; naredi ga za predmet obravnave (Goffman v Mivšek 2012, 90). "Nadzor se izvaja prek definiranja bolezni in označevanja ljudi kot bolnikov" (Bezenšek in Barle 2007, 19). Kljub temu, da nosečnost seveda ni bolezen in da zato porodnica ne bi smela biti a priori obravnavana kot pacientka, ima v slovenskem tehnokratskem sistemu obporodne oskrbe porodnica prav ta status. Z oznako "pacientka" dobi sporočilo, da je z njo nekaj narobe (tudi, ko ni) in da bodo v vsakem primeru potrebni medicinski postopki. "Medikalizacija poroda postavlja ženske v inferiorno pozicijo in jim z odvzemom moči ter nadzora nad porodom implicitno sporoča nesposobnost rojevanja" (Sotlar 2018, 8).

Z medicinskim prevzemom obporodne obravnave se je sočasno začelo spreminjati tudi dojemanje poroda pri ženskah, saj se je korenito spremenila njihova porodna izkušnja. Ženske 20. stoletja so z željo po varnem porodu sprejele novo uveljavljeno zdravstveno tehnologijo in se privadile bolnišnični obliki poroda (prav tam). A to je terjalo svoj davek. Ženske so prostovoljno prepustile svoja telesa v obravnavo strokovnjakom in s tem izgubile avtonomijo ter nadzor nad tem, kaj se z njihovimi telesi dogaja. Namreč »[ž]e z vstopom v porodnišnico se začne cela serija standardiziranih postopkov, ki oblikujejo konformističen porodni proces v skladu s tehnološkimi standardi. Manjša kot je stopnja prilagodljivosti poroda, večje je število apliciranih procedur, ki želijo proces obvladovati.« (Kapronczay v Sotlar 2018, 10).

Če je tehnokratski model edini model obravnave, je razumljivo, da se bo utrjevalo nezaupanje v žensko kot avtonomno in sposobno poroda brez medicinskih posegov in lajšanja bolečin. Posledično tudi študentke babištva ne doživijo poroda brez medicinskih intervencij, literatura, ki opisuje fiziološki porod, pa zanje ostaja bajka. Izrazi, kot so “naraven porod”, “notranja moč ženske”, “intimni porod”, ostajajo ideali v oblakih, mlada babica pa se poda v sistem rutinske obravnave pacientk, v katerem ženske ponotranjijo tehnokratsko razumevanje poroda, po katerem “same ne zmorejo”. V bolnišnicah, kjer izbrani babici ni omogočena neprekinjena obravnava porodnice, ne preseneča, da se ženska odloči za epiduralno analgezijo, saj smatra, da porodni bolečini ne bo kos. Ob tem ne bi smeli sklepati, da je takšen potek izbira porodnice, temveč bi se morali ozreti na napake sistema (Newnham E., McKellar L., Pincombe J. 2018). Nosečnica je celotno nosečnost podvržena pregledom pri različnih specialistih, ki se zanašajo na tehnologijo in z nosečnico ne vzpostavijo dolgotrajnega osebnega odnosa. Ko pride čas poroda, je naučena, da se je najbolje zateči k napravam, poleg tega pa ob sebi nima usposobljene osebe, ki bi ji zaupala, da jo bo bodrila. Zdrava nosečnica bi ob babiški obravnavi, osrediščeni na žensko, imela prijetnejšo izkušnjo (Zidarič et al. 2011), z medicinskimi intervencijami pa bi se srečala, ko bi bilo to resnično potrebno.

Nasilje med porodom je še vedno tabuizirana tema

*neznosna bolečina *nespoštovanje *brez vsake besede *nemočna *žalitve *prisilili so me, da ležim v postelji *izsiljevanje *bila sem čisto izpostavljena pogledom tujih ljudi *brezosebna skrb *niso upoštevali mojih potreb in želja *nimam občutka varnosti *nobenega spoštovanja telesnih ritmov *vnaprej so hoteli podpis, da se strinjam z vsem *v porodni sobi je bilo veliko študentov *nič me niso vprašali *silili so me z epiduralno *niso mi hoteli dati zdravila proti bolečinam *zdravnik se je s komolci naslanjal na moja stegna *nisem se smela prosto gibati *nič me niso vprašali *vse je potekalo na silo *prizadeta *tudi otroka*

*mi niso dali *bila sem čisto sama *nihče od osebja mi ni naklonil prijazne besede *rekli so, da sem sama kriva *pustili so me, da sem se zvižala od bolečin *počutila sem se kot posiljena *grob vaginalni pregled *kot po tekočem traku *grozijo mi, da bo z otrokom nekaj narobe, če ne bom/če bom ... *izsiljevanje *laži *ponižanja *nespoštovanje *nehumanost *neempatičnost *nemoč *manipulacija nasilje *ukazala mi je *nihče me ni ne slišal ne upošteval *slišala sem, kako so o meni govorili kot o razvajenki ** (Šimnovec in Drglin 2018)

Dokler se ne podvomi v moško dominacijo, se o nasilju nad ženskami ne govori. V Sloveniji se je to zgodilo zelo pozno, in sicer je diskurz nasilja v javno sfero stopil šele v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Kot ugotavlja sociologinja Milica Antić Gaber se o njem "pravzaprav ni moglo govoriti, saj kot koncept oz. pojmovna kategorija ni obstajala niti za žrtve same. Ženske ga niso dojemale kot takšnega, saj ga niso razumele kot problem, o njem sploh niso govorile, niso ga znale 'misliti' in označiti za nasilje" (Antić Gaber in Selišnik 2013, 19). Podobno se dogaja z nasiljem med porodom, ki ga veliko žensk še vedno ne razume kot obliko systemskega patriarhalnega nasilja.

"Obporodno nasilje nastaja kot preplet institucionalnega nasilja in nasilja nad ženskami" (Kotaska v Sotlar 2018, 6). Obporodno nasilje nad ženskami v širšem smislu zajema fizično, spolno in/ali psihično nasilje. Razumemo ga kot vsako dejanje, usmerjeno proti telesu in reproduktivnim procesom ženske, ki ima značilnosti dehumanizirane pomoči, zlorabe intervencijskih ukrepov, medikalizacije in preusmeritve procesa od naravnega k patološkemu (da Costa Cordoso et al. 2017).

Nasilje med porodom je v Sloveniji dokaj nova tematika, ki si šele utira pot v javnost. Zavod Indo Anai (zdaj preimenovan v Pinard), ki se ukvarja z žensko osrediščeno obporodno oskrbo, je leta 2018 objavil pretresljive zgodbe porodnih izkušenj in nasilja v porodnih sobah. Indo Anai osebne izpovedi žensk na družbenih omrežjih objavlja pod geslom #prekinimotišino.

Porod je dogodek, ki postavlja žensko v posebno ranljivo pozicijo. Žensko telo gre skozi transformacijo, odpira se za rojstvo otroka. Vsak poseg vanj v tem obdobju je problematičen. Ko pa so odnos in dejanja osebe, ki vstopi v območje intimne poroda, grobi, nesramni, ponižujoči, govorimo o nasilju. Nasilje v obporodnem obdobju postaja na globalni ravni znano pod izrazom porodniško nasilje. Porodniško nasilje je fizična, seksualna in/ali verbalna zloraba, prisila, zanemarjanje, poniževanje in nadlegovanje med porodom, ki prihaja od medicinskega osebja. Na kratko, pod nasilje med porodom spadajo vsa neprijemna in nespoštljiva dejanja, ki kršijo pravice porodnic, vključno s tem, da jih medicinsko osebje sili v postopke, s katerimi se porodnice ne strinjajo (Terreri 2018, WHO 2015).

Izjemno problematična je uporaba invazivnih postopkov, kot so predrtje plodovih ovojev, prerez presredka, klistiranje z namenom očiščenja črevesja pred porodom in neutemeljen carski rez. Rutinska uporaba omenjenih postopkov (kot tudi pritisk na fundus, iztis otroka v položaju na hrbtu, britje spolovila) ni znanstveno utemeljena in je mnogokrat opravljena brez soglasja porodnice (Štinek et al. 2013, Bitenc Oblak et al. 2012). Obporodno nasilje škoduje tako materi kot tudi razvoju ploda in kasneje otroku (International Federation of Gynecology and Obstetrics 2015).

Nasilje v obporodni skrbi ne krši zgolj pravice žensk do spoštljive obravnave, ampak ogroža tudi njihovo pravico do zdravja, integritete in nediskriminacije. “Strokovnjaki s področja obporodne skrbi večinoma zanikajo, da prihaja do nasilja med porodom. Če že priznajo, da so izvedena neprimerna dejanja do porodnice, to povezujejo s slabimi delovnimi pogoji in premalo kadra” (da Costa Cordoso et al. 2017). Po eni strani gre pri tem za prelaganje odgovornosti (“ne morem biti prijazen, če ni časa”), po drugi strani pa je, kot sem že nakazala zgoraj, jasno, da sistem obporodne oskrbe, v katerem delujejo zdravstveni delavci, ne omogoča optimalne obravnave porodnic kljub morebitnim najboljšim namenom osebja.

Problem neprimerne ravnanja z ženskami v obporodnem obdobju je sicer s pomočjo truda raziskovalcev, zagovornikov, zdravstvenih delavcev in žensk, ki že dolgo opozarjajo nanj, pristal na samem vrhu globalne zdravstvene agende (Rubashkin in Ateva 2019). Reševanje problema neprimerne ravnanja z ženskami pa se ne more ustaviti pri iskanju dokazov o napakah, stopiti mora korak naprej in konceptualizirati situacijo kot sistemski problem. To pomeni, da je za rešitev problema potrebna koordinirana akcija, krepitev gibanja za obporodne pravice in sprejemanje odgovornosti vseh vključenih (zdravstvenega osebja, porodnic, zakonodajalcev idr.). Nespoštljiva obravnavna in zlorabe so produkt disfunkcionalnega zdravstvenega sistema in odsotnosti vladnih politik, ki bi skušale ta sistem izboljšati. Neprimerno ravnanje z ženskami v porodnišnicah se krepi s pomanjkanjem sredstev znotraj zdravstvenega sistema, s pomanjkljivim poznavanjem človekovih pravic na vseh ravneh družbe in z neenakostjo spolov. Za rešitev tega fenomena je potreben širok pristop, ki vključuje skupnost, zdravstvene delavce in zakonodajalce, z jasnim zavedanjem, da odgovornost ne leži le na eni strani, temveč na vseh. Do kakršnih koli sprememb mora priti hkrati na ravni skupnosti, institucij in politike. Takšen pristop mora poskrbeti, da so ženske v središču obporodne obravnave in seznanjene ne le z definicijo zlorabe, nespoštljivega odnosa ter s pravicami porodnic, ampak tudi z možnimi rešitvami za doseg visoko kvalitetne, spoštljive in dostojanstvene obravnave med porodom (prav tam 292). Kot trdi Sotlar, je namreč rešitev obporodnega nasilja z gledišča raziskovalcev humanizacija obporodne skrbi (Sotlar 2018, 21).

Omogočanje različnih sistemov obporodne obravnave je mogoče

Medicina prihodnosti bo komunikacijska medicina ali pa bo izgubila ljudi, zaradi katerih je pravzaprav tu.

Maximilian Gottschlich

Na Novi Zelandiji ne priznavajo le enega modela obporodne skrbi, temveč vse tri zgoraj omenjene. Ženska lahko svobodno izbira, ali bo rodila v bolnišnici, porodnem centru

ali na domu. Podprta bo (ne le od samostojnih babic, temveč od države), če bo izbrala povsem medikaliziran porod ali če se odloči za holistični pristop poroda v bazenu pri njej doma. Bistvena pri tem je ravno svoboda izbire. Prav ta namreč temeljno vpliva na porodni proces in njegovo doživljanje.

Temelj za povezovanje različnih modelov obporodne nege je neprekinjena babiška obravnava. Kot meni novozelandska aktivistka za pravice porodnic Sian Hannagan: "Neprekinjena oskrba je ključni napovedovalec dobrih rezultatov in zadovoljstva" (Hannagan 2018). Prav neprekinjena babiška oskrba namreč porodnici omogoča svobodo izbire. Ne le, da ženska izbere svojo babico; neprekinjena oskrba tudi babicam omogoča, da delajo po modelu, ki jim najbolj ustreza, kljub temu pa ostanejo povezane s strokovnjaki različnih področij. Samostojna babica je v procesu obporodne obravnave zastopnica in izvrševalka želja porodnice. Deluje torej v skladu s potrebami ženske in ne izključno po pravilih institucije ter napotkih nadrejenih.

Neprekinjena in na žensko osredotočena babiška obravnava omogoča human porod. Babištvo (če ni indoktrinirano z medicinskim modelom) krepi avtonomijo in moč porodnice ter omogoča porod po meri ženske. Kot kažejo raziskave, neprekinjena babiška skrb za ženske z nizkim tveganjem ne kaže nobenih višjih tveganj v primerjavi z zdravniško obravnavo, ženske pa so bolj zadovoljne (Pavel 2015).

Humana obporodna obravnava temelji na izkušnjah, pričakovanjih in potrebah porodnice. Porodnico postavlja v središče poroda in ji daje nadzor nad njegovim potekom. Gre za dinamičen proces, ki zagotavlja varno, kompetentno in individualizirano nego, pri katerem medicinsko osebje deluje skupaj z žensko in v skladu z znanstvenimi smernicami. Ključna načela humane obravnave so namreč ženska izbira, kontinuiteta in nadzor (de Masi idr. v Sotlar 2018, 7).

Profesor, perinatolog in epidemiolog Marsden Wagner trdi, da je v ciklu globalne evolucije obporodne skrbi povezava med avtonomijo žensk in avtonomijo babic izjemno pomembna. Če ženske v posamezni državi nimajo pravice do lastnih porodnih odločitev, tudi babice ne bodo avtonomne; in če babice ne smejo samostojno delovati, je veliko težje doseči avtonomijo žensk (Wagner 2007, 26).

Številne kvalitativne raziskave ter medijska poročanja žensk, ki so izkusile fiziološki porod, so pokazali, da porodnicam izkušnja poroda pogosto pusti občutek ponosa zaradi lastne moči. Žal pa je lahko izkušnja tudi nasprotna. Neprijetna porodna izkušnja je velikokrat posledica neslišnosti, neupoštevanja želja in nepodprtosti porodnice, njene preobremenjenosti in prestrašenosti zaradi posegov med porodom. Takšna izkušnja lahko vodi v posttravmatski stres, depresijo in moteno starševstvo. S samomorom, zdaj glavnim indirektnim vzrokom maternalne umirljivosti v mnogih državah razvitega sveta, je razmišljanje o humanizaciji obporodne obravnave postalo še toliko bolj nujno (Newnham E. et al. 2018).

Sklep

Kot sem pokazala, je obporodna obravnava področje, kjer so potrebne spremembe. Pogoj za bolj human pristop k porodu je uvedba neprekinjene babiške oskrbe, ki zagovarja na žensko osredičen pristop, saj ta omogoča lažje udejanjenje ženskih pravic. Takšen pristop bi omogočil, da bi bile potrebe žensk slišane in spremljane, porod pa bi predstavljal prijetnejšo izkušnjo, saj bi za porodnico skrbela izbrana babica, pa naj bo to v bolnišnici, porodnem centru ali doma. Da bi dosegli spremembe, je, kot ugotavlja babica Nastja Pavel, potrebno vplivati na oblikovalce politik, da zagotovijo ustrezen babiški model skrbi in primerno financiranje (Pavel 2015, 64). Spremembe obporodne obravnave bodo mogoče zgolj s spremembo pogleda na nosečnost, s čimer merim na izvzem nosečnosti iz bolezenskega/medicinskega diskurza. Nosečnost ni bolezen in nobene potrebe ni, da bi ženske, katerih porod ni tvegan, izpostavljali nepotrebemu in invazivnemu medicinskemu nadzoru. Tehnološke intervencije ob porodu, ki jih omogoča sodobna medicina, bi morale biti podrejene dobrobiti porodnice in izpeljane zgolj ob zapletih in z njenim soglasjem. Namen obporodne oskrbe bi moral biti skrb za dobro počutje in zdravje porodnic ter novorojencev, ne pa standardizacija poteka porodov in njihov nadzor s pomočjo medicinskih intervencij. Porodnice bi morale biti seznanjene s svojimi pravicami in imeti možnost ozaveščenih odločitev na podlagi ustreznih informacij. Potrebno bi bilo korenito spremeniti sistem obporodne oskrbe tako, da bi omogočil več možnosti izbire, zato pa potrebujemo več ustrezno izobraženega kadra, zlasti babic, in več sredstev. Vzpostaviti je potrebno individualizirano in personalizirano obporodno obravnavo, pri kateri ima ženska možnost odločanja in avtonomijo nad lastnim telesom.

Viri in literatura

- Antić Gaber, Milica in Selišnik, Irena: *Zakonodaja o nasilju nad ženskami v Sloveniji, globalni okvir, mednarodno pravo in lokalne posebnosti*. Nasilje nad ženskami v Sloveniji. Maribor: Založba Aristej, 2013.
- Bezenšek, Jana in Barle, Andreja: *Poglavja iz sociologije medicine*. Maribor: Medicinska fakulteta, 2007.
- Bitenc Oblak, Anja, Fajdiga Turk, Vida, Koprivnikar, Helena, Mihevc Ponikvar, Barbara, Mivšek, Ana Polona, Podlesnik Fetih, Anja, Stanek Zidarič, Tita, Tomšič, Sonja, Rok-Simon, Mateja, Učakar, Veronika, Grgič-Vitek, Marta, Kraigher, Alenka, Vračko, Pia, Zakšek, Teja, Žalar, Aleksandra, Drglin, Zalka (avtor, urednik), Pucelj, Vesna (urednik): *Promocija zdravja za otroke in mladostnike v Republiki Sloveniji: šola za starše: priročnik za izvajalce vzgoje za zdravje v šolah za starše*. Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije, 2012. ISBN 978-961-6659-91-8. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-FFYYT8C>. [COBISS.SI-ID 262230784]
- Čelhar J., Prelec A., Zakšek T.: *Strategije razvoja in celostne ureditve ginekološko porodniške službe v republiki Sloveniji*, 2010; <https://www.zbornica-zveza.si/wp-content/uploads/2019/09/Strategije-razvoja-in-celostne-ureditve-ginekolo%C5%A1ko-porodni%C5%A1ke-slu%C5%BEbe-v-republiki-Sloveniji.pdf> (28. 7. 2020) da Costa Cordoso, F.J., Marques da Costa, A.C., Morais Almeida, M., dos Santos, T.S. in Milanez Oliveira F.B.: *Institutional obstetric violence in birth: perception of health professionals*. Journal of Nursing, 2017, 11(9), 3346-3353. doi: 10.5205/reuol.11088-99027-5-ED.1109201704
- Daellenbach S., Gardner B., Dixon L., Guilliland K.: *New Zealand's MMPO midwives care activities and outcomes*, 2016; <https://www.midwife.org.nz/wp-content/uploads/2019/01/MMPO-report-2016.pdf> (31. 5. 2020)
- Davis-Floyd, Robbie E.: *Birth as American Rite of Passage*. Berkeley and Los Angeles, California: University of California, 1992.
- Davis-Floyd, Robbie E.: *The technocratic, humanistic, and holistic paradigms of childbirth*. International Journal of Gynecology & Obstetrics 75, 2001, S5-S23.
- Dixon L. in Guilliland K.: *Continuity of Midwifery Care in Aotearoa New Zealand*. Christchurch: New Zealand College of Midwives, 2019.
- Drglin, Zalka: *Rojstna hiša: kulturna anatomija poroda*. Ljubljana: Delta, 2003.
- Drglin, Zalka: *Rojstna mašinerija: sodobne obporodne vednosti in prakse na Slovenskem*. Koper: Založba Annales, 2007.
- Hannagan, Sian: *What Happens when the Midwives are Gone?*, 2018; <https://homebirth.org.nz/magazine/article/what-happens-when-all-of-the-midwives-are-gone/> (22. 7. 2020)
- International Federation of Gynecology and Obstetrics: *Integrating Human Rights and Women's Health Competencies for Practice – an educational approach*, 2012; <https://www.ifo.org/news/integrating-human-rights-and-womens-health-competencies-practice> (16. 7. 2020)
- Janssen et al.: *Outcomes of planned home birth with registered midwife versus planned hospital birth with midwife or physician*. CMAJ. 2009 Sep; 181(6-7): 377-383. doi: 10.1503/cmaj.081869. (22. 7. 2020)
- Mivšek, Ana Polona: *Proces profesionalizacije babištva v Sloveniji* (Doktorska disertacija). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2012.
- Mrevlje, Neža: *Enakost med spoloma zgolj privid*, 2020; <https://www.viva.si/Psihologija-in-odnosi/15914/Enakost-med-spoloma-zgolj-privid> (4. 9. 2020)
- Newnham E., McKellar L., Pincombe J.: *Towards the Humanisation of Birth*. Switzerland: Palgrave Macmillan, 2018.
- Pavel, Nastja: *Izbrani aspekti kakovosti in varnosti v babištvu*. Zbornik prispevkov z recenzijo. Ljubljana: Zdravstvena fakulteta, 2015. 62-70.
- Rubashkin, Nicholas in Ateva, Elena: *From disrespect and abuse to respectful and compassionate care: a global perspective*. Squaring the circle. London: Pinter and Martin Ltd, 2019.
- Sotlar, Tjaša: *Institucionalno nasilje v obporodni skrbi* (Magistrsko delo). Ljubljana: Pedagoška fakulteta, 2018.

- Šimnovec, Irena in Drglin, Zalka: *Ničelna toleranca do nasilja med porodom*, 2018; <http://www.mamazofa.org/vroce/nicelna-toleranca-do-nasilja-med-porodom-predstavitev-projekta-povabilo> (20. 7. 2020)
- Štinek, Jerneja, Mivšek, Ana Polona, Prelec, Anita: *Pritisk na fundus med drugo porodno dobo = Fundal pressure during the second stage of labour*. Obzornik zdravstvene nege: strokovno glasilo Zveze društev medicinskih sester in zdravstvenih tehnikov Slovenije, ISSN 1318-2951, 2013, letn. 47, št. 1, str. 74–82, ilustr. [COBISS.SI-ID 519102233]
- Terreri, Cara: *What is Obstetric Violence and What if it Happens to You?* 2018; <https://www.lamaze.org/Giving-Birth-with-Confidence/GBWC-Post/what-is-obstetric-violence-and-what-if-it-happens-to-you> (25. 7. 2020)
- Ule, Mirjana: *Spregledana razmerja. O družbenih vidikih sodobne medicine*. Maribor: Aristej, 2003.
- Ustava. Ur. l. RS 33/1991; <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/1991-01-1409?sop=1991-01-> (1. 6. 2020)
- Wagner, Marsden: *Evolucija k žensko osredičeni obporodni skrbi*. V Z. Drglin (ur.), *Rojstna mašinerija: sodobne obporodne vednosti in prakse na Slovenskem*. Koper: Založba Annales, 2007. 17–30.
- World Health Organization (WHO): *The prevention and elimination of disrespect and abuse during facility-based childbirth*, 2015; https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/134588/WHO_RHR_14.23_eng.pdf?sequence=1 (9. 7. 2020)
- Zakon o pacientovih pravicah (Uradni list RS, št. 15/08 in 55/17); <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4281> (23. 7. 2020)
- Zgonik, Staš: *Gorazd Kavšek, predstojnik ljubljanske porodnišnice*, 2018; <https://www.mladina.si/188059/gorazd-kavsek-predstojnik-ljubljanske-porodnisnice/> (30. 6. 2020)
- Zidarič et al.: *Novosti – izkušnje – pobude – odmevi: kontinuirana babiška skrb: predstavitev projekta Oddelka za babištvo Zdravstvene fakultete Ljubljana in Mestne občine Ljubljana*. Obzornik zdravstvene nege. Letn. 45 Št. 2 (2011).

Povzetek

Slovenska obporodna praksa ni vedno usklajena s sodobnimi znanstvenimi izsledki. Zdravstveni delavci opravljajo svoje naloge in standardne postopke v skladu s pravili bolnišnice, pri čemer potrebe porodnic niso nujno zadovoljene. Pomanjkljiva komunikacija, nespoštljiva obravnava in nezadostne možnosti izbire so pglavitni dejavniki negativne porodne izkušnje. Porodnice niso vedno ustrezno obveščene o prednostih in slabostih posameznih posegov, niti o možnih izbirah. Nedoslednost pri zagotavljanju in uresničevanju pravic porodnic velikokrat vodi do nasilja v obporodni skrbi. To ne krši zgolj pravice žensk do spoštljive oskrbe, ampak ogroža tudi njihovo pravico do zdravja, integritete in nediskriminacije. Neprimerno ravnanje z ženskami v porodnišnicah se krepi s pomanjkanjem virov financiranja in kadrov v zdravstvenem sistemu, z nezadostnim poznavanjem človekovih pravic na vseh ravneh družbe in z neenakostjo spolov. Vse to so razlogi, zaradi katerih je potrebno vzpostaviti individualizirano in personalizirano obporodno obravnavo, pri kateri ima ženska možnost odločanja in avtonomijo nad lastnim telesom. Pogoj za to pa je uvedba kontinuirane in na žensko osredotočene babiške obravnave, ki omogoča bolj human porod.

Summary

Intrapartum practice in Slovenia is not always consistent with modern science. Even though healthcare professionals might be performing their tasks in accordance with the hospital's rules, the needs of women are not necessarily met. Lack of communication, disrespectful treatment, and insufficient freedom of choice are among the main causes of the negative experiences many women have when they give birth. Women are not always properly informed about the advantages and disadvantages of specific procedures, nor are they made aware of all possible choices. Inconsistency in ensuring and implementing maternity rights often leads to violence in intrapartum care. This not only violates the right of women to receive respectful care, but also threatens their rights to health, integrity and non-discrimination. The lack of financial and human resources in the healthcare system, the insufficient knowledge of human rights at all levels of society, and gender inequality all contribute to exacerbating the mistreatment of women in obstetric facilities. This is why it is necessary to establish a system of individualized and personalized intrapartum care that would enable women to have the final say and retain autonomy over their own bodies. This would require the introduction of continuous woman-centred midwifery care, which would enable a more humane experience of giving birth.

Ključne besede

obporodna obravnava, kršenje pravic žensk, nasilje med porodom, neprekinjena babiška obravnava, human porod

Key words

intrapartum care, violation of women's rights, obstetric violence, continuity of midwifery care, humane childbirth

Nasilje nad ženskami zaradi spola:¹ #jztudi in drugi upori v neopatriarhatu

Darja Zaviršek

Izhajajoč iz ameriškega #MeToo, analiza kampanje #jztudi v Sloveniji dokazuje, da imajo tovrstna gibanja svoje posebnosti, povezane s političnimi in socialnimi značilnostmi držav, pa tudi z zapuščinami ženskih gibanj, konstruktov ženskosti in moškosti, ravniyo ekonomske samostojnosti žensk in drugim. Istanbulska konvencija in kampanje #MeToo po svetu vplivajo na prepotrebno oza-veščanje o spolnem nasilju.

1 Ta del naslova je formulacija, vzeta iz Istanbulske konvencije, 3. člen. Analiza je del širše raziskave z naslovom »Strukturalna diskriminacija kot ovira pri doseganju cilja dostojnega življenja za vse«, CRP 2019, šifra projekta V5-1921, financir ARRS in ZNE.

Vedelo se je, da tolpe mladih fantov vlamljajo v domove prostitutk in jih posiljujejo. /.../ Privilegij mladih moških iz premožnih družin v Rimu je bil, da so ponoči v tolpah svobodno pohajali po ulicah, pretepali mimooidoče, zlorabljali ženske in uničevali trgovine.

Paul Veyne (1992, 23–24).

V življenje so nas poslali z besedami »fantov se bojte«.

Irena Destovnik (2002, 190)

Ta glas ... ta glas pozna ... /.../ Pred njo stoji nekdanji škalski šolski upravitelj Alfonz Kumer, po novem Kriminalinspektor Alfons Kummer. /.../ in Ivana se brani, prsti tipajo po steklenih nogavicah in grabijo više, Ivani se zamegli. Ko se čez hip, dva, kdove čez koliko zave, začuda še zmeraj stoji in on jo gladi po plečih, kroži okrog nje, ovija jo kot spiral, potem jo od zadaj grobo potegne za obleko, ki se ne strga, ji z dlanjo pod blagom nekako zdrsi po plečih, nato na sprednjo stran, čez rame po prsih, nazadnje še niže, po trebuhu – vsaj približno tako je bilo, Ivana se ne spominja več dobro, vse je zamegljeno, vse tako gnusno. Ivana se onesvesti.

Veronika Simoniti (2020, 96)

Uvod

Tri zgodbe, v njih primeri spolnega nasilja in njegova slutnja, raznovrstna zgodovinska obdobja, globoko skrito kolektivno vedenje in spomin. Antični Rim okoli začetkov našega štetja; ruralno področje današnje Slovenije v začetku 20. stoletja in čas druge svetovne vojne. Opravka imamo z nečim zelo trdovratnim, ki prehaja prostore, čase in kulture. In je povezano z nizko veljavo, ki jo imajo ženske v večini družb in skupnosti po svetu. Tisto »nekaj« ženske disciplinira, ustrahuje, kaznuje, pokori in poniža, ne da bi se o njem govorilo. Konvencija Sveta Evrope o preprečevanju nasilja nad ženskami in nasilja v družini ter o boju proti njima (Istanbulska konvencija) je leta 2011, ko je bila sprejeta, postala novo upanje, da se to trdovratno socialno normo spremeni.

Gibanje #MeToo, ki je zahtevalo kriminalizacijo spolnega nasilja nad ženskami, je s svojim univerzalnim sporočilom spodbudilo proteste žensk po številnih delih sveta. Hkrati z njegovo univerzalnostjo, imajo kampanje tudi posebnosti, povezane s socialnimi in političnimi značilnostmi, v katerih se pojavijo, pa tudi z zapuščinami ženskih gibanj, konstruktov ženskosti in moškosti, ravniyo ekonomske samostojnosti žensk in diskurzov o »pravih družinskih vrednotah«. V nadaljevanju bom analizirala posebnosti kampanje #jztudi v Sloveniji, se ozrla na učinke gibanja #MeToo po državah postsocializmov in na

neopatriarhalne poskuse nasprotovanja Istanbulski konvenciji in restavriranja tradicionalne ženskosti.

»Navadne« zgodbe »običajnih« žensk: kampanja #jztudi v Sloveniji

Tiste, ki so po zahodnih državah sprožile gibanje #MeToo, so bile največkrat slavne in znane, večinoma zvezdnice in igralko, ki so spregovorile, kako so jih spolno nadlegovali bogati in močni moški, ko so bile same mlade in na začetku kariere. Desetletja kasneje so one razgaljale »vzorec plenilskega vedenja«, besedna zveza, znana iz sodnega procesa proti filmskemu producentu Harveyju Weinsteinu (Pilkington 2020). Več kot 105 žensk, ki niso skrivale svojih obrazov in imen, je pričalo o izkušnjah s spolnim nadlegovanjem in zlorabami, ki jih je povzročil ta vplivni moški.

V postsocialističnih državah se kaj takšnega ne bi moglo zgoditi, saj so pravosodne institucije še premalo usposobljene za učinkovito spopadanje s spolnim nasiljem moških nad ženskami in tudi ženske še preveč ujete v patriarhalno zapoved spolne ustrežljivosti in molčanja o zlorabah. Zato je imela kampanja pri nas drugačne učinke.

V Sloveniji so kampanjo #jztudi februarja 2018 sprožile štiri javne intelektualke (Kovač, Šumi, Zaviršek, Šribar 2018; Zaviršek, Kovač, Šumi, Šribar 2018). Inštitut 8. marec je prevzel vodenje spletnega mesta, kamor so bile ženske povabljene, da napišejo svoje izkušnje.² Odziv je bil takojšen. Od februarja 2018 do januarja 2020 se je nabralo več kot 200 pričevanj in mnogo žensk je napisalo več kot eno zgodbo. Na spletnem portalu je zgodbe delilo tudi par moških, ki so jih spolno nadlegovale univerzitetna profesorica, prijateljica in drugi moški. Transspolna oseba je pisala, kako jo je spolno napadla heteroseksualna oseba.

Ena od značilnosti slovenskega #jztudi je bila, da so se odzvale 'običajne' ženske, katerih namen ni bilo javno razkrivanje storilca, čeprav so jim kritiki očitali prav to. Želele so spregovoriti, nekatere sploh prvič v življenju, zase in za druge. Ženske zgodbe so bile tudi zgodbe žalovanja zaradi storjenega nasilja, predvsem žalovanja za življenjem, ki se je spremenilo. Zato so bila njihova pričevanja osebna in politična obenem: »Si želim, da bi zadevo prijavila? Ne. Želim si, da se mi ne bi zgodilo, kar se mi je. Zaznamovalo je vsak moj odnos s katerim koli človekom v mojem življenju.«

² Ker smo želele, da so zgodbe, ki so jih ženske napisale v kampanji #jztudi, skupna dobrina, so vse zgodbe javno objavljene na spletnem naslovu #jztudi.si. Vse zgodbe, ki jih kot povedne primere uporabljam v članku, najdete na omenjenem naslovu. Ob tem se želim osebno zahvaliti ženskam, ki so jih napisale. In sploh vsem, ki so pisale. Spletno mesto je delujoče, da lahko ženske (in drugi), kadarkoli pišejo in objavijo svoje izkušnje s spolnim nasiljem in spolnim nadlegovanjem.

Namesto spektakularnih pričevanj so ženske, tudi to je posebnost #jztudi, opisovale »navadne« vsakdanje dogodke spolnih zlorab in spolnega nasilja v otroštvu, v najstniških letih in v odrasli dobi. Pogosto so poudarile, da tistega, kar so zapisale, niso prej povedale še nikomur. Izrecna želja in potreba, da bi razkrile, kaj so preživele, jih je spodbudila, da se pridružijo kampanji. Zdelo se je, da so se anonimne počutile varneje in da je bilo lažje pisati kot govoriti, a ne za vse. Ena je napisala: »Moja zgodba je, čeprav po dveh letih in kljub anonimnosti, pretežka, da bi lahko zapisala, kaj natančno se je zgodilo.«

Zgodbe so razkrile izkušnje spolnega nasilja doma, v šoli, avtu, v kavarnah, cerkvi, na zabavah in na delovnem mestu; v intimnih partnerstvih, kjer se je spolno nasilje pogosto mešalo s fizičnim nasiljem. Storilci so bili iz različnih družbenih slojev, poklicev in so živeli bodisi blizu žrtve bodisi so bili od daleč. Očetje, materini novi partnerji, družinski prijatelji, športni učitelji, inštruktorji v avtošoli, policisti, duhovniki, univerzitetni profesorji, sosedje, vozniki taksijev in avtobusov, zdravniki, fizioterapevti, neznani moški v javnih restavracijah, knjižnicah, vrstniki v šoli, na zabavah, neznane skupine moških.

Lokacije so bile poljubne, spolno nasilje se dogaja povsod: na stopnišču, v trgovini z živili, v temnih ulicah, v pisarnah in hodnikih bolnišnic, v avtobusih in zasebnih sobah, v straniščih javnih knjižnic, šolah in na univerzah. Dogaja se v domnevno varnih prostorih izobraževalnih, zdravstvenih in pastoralnih institucij in tam, kamor matere in babice dekleta spustijo šele po svarilu »fantov se bojte« in je ogrožena njihova pravica do telesne integritete (mestna zakotja, parki, nočne zabave, klubi itd.). Nekatere ženske so opisale, kako jih je posilila skupina moških. Mlada ženska, ki so jo trije moški večkrat posilili in ranili, med njimi taksist, je podrobnosti opisa dodala: »Zgodbo sem napisala, ker je ne znam povedati. Spomnim se vseh podrobnosti šest let pozneje.«

Besede »naivno«, »zamrznjenost« in »ogabno« so ženske uporabile večkrat, še pogosteje besedo »krivda«. Opisale so, da so se počutile »umazane« in kako jih je bilo »sram«. Ženske, ki so bile v času zlorab stare šest, dvanajst, petindvajset let, se danes kot odrasle krivijo za nazaj, da so bile preveč naivne, da bi prepoznale nevarnost. Dekle, ki ji je na zabavi nekdo v pijačo stresel drogo, zaradi katere se je zbudila iz nezavesti in posiljena, se danes počuti krivo. Koliko enakosti je med ženskami in moškimi, če se ženski zdi, da je odgovorna in kriva za posilstvo? Kdaj smo se tega naučile in od koga? Ženske, ki so sprožile kampanjo #MeToo, so spregovorile prav zato, ker se ne čutijo več krive in zahtevajo, da storilci prevzamejo odgovornost za svoja dejanja. V slovenski kampanji #jztudi pa je, nasprotno, prav samoobtoževanje močno prisotno. Zgodbe razkrivajo, kako nepripravljene, osuple in nemočne so se počutile ženske, redko jezne in kako so se le redko branile.

Teh zgodb je več ... Vsaka ima svojo težo in svojo bolečino, a morda bi izpostavila eno. Hodila sem v 1.letnik gimnazije, mlada, zavzeta in energije polna mladenka. Pouk smo imeli popoldne, vozači pač in v tistih letih popolnoma odvisni od avtobusov in njihovih šoferjev, ki so ustavljali ali pa tudi ne ... Kakor je pač naneslo. Dopoldne, okrog 11-ure je bil medkrajevni avtobus praktično prazen. Ljudje so izstopali, sama sem morala do končne postaje. Šofer on jaz ... Bus je zapeljal na skrajni rob kolodvora ... Hotela sem izstopiti, a vrata so ostala zaprta. Je pa vstal šofer ... Ne pomnim veliko, le odrgnjene kože na levem licu, temno rjavih ščetin

brade, razparane podloge na zimski jakni in pekoče bolečine na stegnu. Prehodila sem mesto ..., stopala proti šoli, a nisem zmogla čez sivino stopnic. Samo enkrat v 4-letih sem 'špricala' pouk ... in nikoli več nisem šla na brzi medkrajevni bus ob enajstih dopoldne...

Nekatere pripovedi so pravi kronološki dnevniki, ki razkrijejo bolečo zgodovino ponavljajočih se spolnih napadov in nadlegovanj, zakoreninjenega naučenega vedenja moških, ki ga tiho podpirajo družbene institucije. Ponavljajo se v različnih obdobjih ženskih življenj, zato so jih nekatere opisale kot »nujno zlo« ali celo »žensko usodo«.

Vse se je začelo v osnovni šoli. Klasično prijemanje riti. Četudi sem se postavila zase, se sprla, dala klofuto, sošolci niso nehali. Zakaj? Pa sej to ni nič takega, vsi to počnejo. Nato moja prva simpatija, prvi poljub. Žal se ni ustavilo tu, bila pa sem prešibka, da bi se uprla. Pritisnil me je ob zid, z eno roko prekril usta, z drugo pa si je postregel moje, kot je rekel, sladke dele. Kot da bi bili na prekletem meniju. Stara sem bila 14 let. Srečala sem ga spet nekih 5 let kasneje, ko se mi je opravičil. Do konca je šlo žal nekaj let kasneje. Bil je tujec, pijan. Del naše družbe, ko smo se lepo zabavali. Bila sem prijazna, ko je jamral, da si želi svežega zraka in, da mora v avto po jakno. Pa sva šla na sprehod po mestu. Ko sva prišla do avta, me je potisnil noter in mi prekril usta. Spomnim se, da me je zelo bolelo in da je bil grob. Veš čas mi je govoril sluzaste besede in po malem grozil. Preden mu je prišlo, ga je potegnil ven ter špricnil po meni. Takoj, ko sem šla iz avta, sem bruhala in tekla do kolegov. Tam sem se začela nalivati z alkoholom. Drugega nisem bila sposobna. On je tudi prišel nazaj in se delal, kot da nič ni bilo. To je bil moj prvi seks.

Nemalo žensk je pisalo o izkušnjah s spolno zlorabo v otroštvu, ki se zdi kot starodavni obred prehoda, s katerim deklica vstopi v svet žensk. Biti mora ustrežljiva in priljudna, saj se deklice uri, da so prijazne do ljudi. Ženske otroke se posebno rado spodbuja, da dajo poljubček stricu, dedku, družinskemu prijatelju, sosedu ali 'prijaznemu' neznancu. Deklica ne sme reči »ne«. Če reče »ne«, ji odrasli rečejo »kdo te bo pa maral takšno, bodi prijazna!« Če reče »ne« deček, rečejo, »fantje so bolj samosvoji«. Zato se odraščajoča dekleta težko branijo pred nasilneži, jeza in odpor se zavijeta v molk, prisilno smejanje: »Ko sem hodila v srednjo šolo, me je en župnik 'potrepal' po riti in bila sem tako v šoku, da sem se samo smejala.«

Del patriarhalnega usposabljanja za ženskost je pričakovanje, da morajo biti dekleta že v zgodnji mladosti pripravljena na spolne aktivnosti.

V otroštvu me je oče večkrat potipal po prsih, češ: »da vidimo, če so ti že kaj zrasle«, čeprav sem izražala nelagodje (in se tudi upirala), se mi je samo posmehoval in ponavljal, da se 'heca'. Ob nekem obisku družinskih prijateljev mi je rekel naj »pokažem joškice«, postalo mi je nerodno on pa je dodal »če ne boš kazala joškic, te ne bo noben fant hotel«. Prisotni so se začeli zgražati, on pa je samo dodal »kaj, a ni res?«

Nekatere ženske so opisale, kako so prevzele odgovornost za spolno nasilje in menile, da morajo o njem molčati, da bi zaščitile družino. V podeželskih okoljih Slovenije je patriarhalni odnos do otrok pogosto tesno povezan s konservativnim katolicizmom, ki po-

udarja brezpogojno poslušnosti otrok do staršev in sprejemanje telesne kazni kot dela vsakodnevne pedagogike (Zaviršek 2016). Zato se preživelke bojijo, da jih bodo okrvili, da so razdrle odnos med bližnjimi osebami. Ker je tisto, kar vedo one, nevarno, da poruši videz tradicionalne socialne kohezivnosti. Storilci brez dvoma, je že dolgo nazaj opozorila Lewis Herman (1992), od žrtev pričakujejo, da bodo molčale.

Bil je moj stric. Moj najljubši stric. V mojem domu me je, ko sva ostala sama, tesno objel, mi roko pritisnil ob svoj ud in mrmral, kako sem pridna ter lepa. Imela sem nekje 12 let. Zgodilo se je enkrat. Nikomur nisem povedala. Niti staršem.

Bila sem še osnovnošolka, večkrat sem preživela vikende na počitnicah pri starejši sestri, ki je bila že poročena. Zgodilo se je, da smo skupaj gledali televizijo; jaz, moja sestra in njen mož. Kar naenkrat je njen mož stegnil roke na moje prsi in me otipaval. Bila sem šokirana, prijela sem ga za roke in mu jih odstranila. Tega nisem povedala nikoli nikomur, niti sestri, in ne vem, ali se je tega zavedala ali je to videla in ignorirala.

Stara sem bila 6 ali 7 let, ko se je začelo. Zlorabljal me je oče, kadar sva bila sama doma. Mama in dva brata nič ne vedo o tem. Sram me. Tudi danes, ko imam 44 let, me je sram spregovoriti o tem. Šele sedaj, eno leto po očetovi smrti, se upam skrito spregovoriti. Kot otrok nisem spregovorila, ker sem vedela, da bom razdrila družino in da bom kriva jaz.

Spominjanje drugih spodbudi naše lastno spominjanje. Kot dvajsetletnica sem pred poročnim slavljem svoje najljubše prijateljice iz stolpnice v Mostah sedela z njenim ženinom v avtu, ker je bilo treba iti še nekaj iskat. V hipu se je težko ulegel name in me začel nepričakovano poljubljeni, nekako, »daj no, samo danes!«. B. o tem nisem nikoli upala povedati, ne zato, ker bi se bala njega, temveč zato, ker sem hotela zaščititi njo.

Tudi učiteljice in učitelji v izobraževalnih ustanovah, ki naj bi otroke in mlade ščitili pred nasiljem, le-to pregovorno minimalizirajo. »Fantje so fantje«, je znana fraza, ki nasilje naturalizira in zmanjšuje njegov pomen. Nemška filozofinja Carolin Emcke (2019) je poudarila, da je za razumevanje spolnega nadlegovanja in spolnega nasilja potreben »gost opis«, pojem, ki ga je skoval filozof Gilbert Ryle v štiridesetih letih 20. stoletja, da bi z njim opisal pomen poglobljenega opisa in kontekstualnega razumevanja. Kretnja, beseda, dotik, pogled, dobijo resničen pomen šele s široko sliko, ki nam omogoči ugledati delovanje nasilneža. Z »redkim opisom« lahko dotik, pogled, krettno, hitro interpretiramo kot »zgolj naključje«, »nedolžni dotik«, »slučajni pogled«, »nesporazum«, kar zabriše vnaprej pripravljen zatiralski, ponavljajoči se scenarij nasilneža. Ženske zgodbe v kampanji so takšen gost opis.

Profesor geografije v gimnaziji je imel čudno navado, da se je med predavanjem sprehajal med šolskimi klopmi in božal dekleta. Zaradi tega smo se dekleta dogovorila s fanti, da se usedemo na notranjo stran klopi, fantje pa so se posedli po zunanji strani. A to ni pomagalo. Profesor se je prirnil do nas in nas gladil po rokah in vratovih ali pa se je drgnil ob nas.

Nekatere ženske so reflektirale, da se kot odrasle težko branijo pred nasilneži, ker jih hromi zgodnja izkušnja s spolno zlorabo. Ne samo travma, ki preči dejavno zoperstavljanje ženske, tudi pomanjkanje sporočil, da se lahko upre, in znanja, kako se braniti, kričati, udariti, povedati, napisati, prijaviti, protestirati, povečujejo verjetnost spolnega nasilja moških. Zgodnje usposabljanje za spolno nasilje spremeni ženske v tihe preživelke.

/.../ zdaj se na srečo znam vsaj približno braniti in se nekako izognem temu/.../ Meni se spolne zlorabe kar naprej ponavljajo, ravno zato, ker se ne znam braniti, ker so me naredili plaho in imam občutek, da se ne smem braniti.

Nekatera pričevanja so opisovala žalost in jezo nad materami, ki niso (z)mogle videti zlorabe in zaščititi hčerke: »Vsi kriki na pomoč so bili moji mami premalo, da bi me zaščitila. Še vedno se spomnim, kako me je otipaval vsepovsod, pa vendar ni bilo tako grozno, kot tistega dne, ko me je posilil.« Nedvomno starši v patriarhalnih družbah nimajo dovolj znanja in niso dovolj ozaveščeni, da bi prepoznali spolne zlorabe. Zdi se, da so zanikanje, strah in nemoč mater in drugih sorodnikov, prijateljev, sosedov, strokovnjakov tako močni, da preprečujejo prepoznavanje. Evropska Agencija za temeljne pravice je v svoji raziskavi o nasilju nad ženskami leta 2014 ugotovila nizko ozaveščenost žensk v postsocialističnih državah v zvezi s spolnim nasiljem; za razliko od žensk iz zahodnih držav, je bila stopnja spolnega nasilja nižja (2015, 101). Enako je veljalo tudi za Slovenijo z izjemo zalezovanja, ki ga ženske prijavijo policiji. To je bilo v Sloveniji nad povprečjem držav Evropske unije, in sicer 35-odstotno za razliko od povprečja EU-28, kjer je bilo 26-odstotno (2015, 91). K nizki ozaveščenosti pripomore tudi dejstvo, da nimamo nacionalne raziskave o spolnih zlorabah.

Nekatere matere so ekonomsko ali čustveno odvisne od storilca, nekatere zamrznejo zaradi zanikanja lastnih izkušenj, nekatere se bojijo storilca, svojcev, vsega okoli sebe, zato reagirajo z nejevero in krivijo žrtev:

S cmokom v grlu mi spomin seže nazaj v moje dvanaajsto leto, ko me je mamin partner večkrat otipaval po spolovilu in mi zaril jezik v usta. Fúj. Vpričo njega sem mami povedala, da me 'šlata' in da naj mu reče, da naj neha, ona pa je bila samo tiho in šla stran. In to me še danes pri tridesetih boli bolj kot otipavanje.

Kot po drugih delih sveta so tudi ženske v #jztudi opisovale, kako so se po zlorabi izogibale storilcu. Ene so se hotele narediti neopažene, druge so zapustile plačane zaposlitve, čeprav so jih še kako potrebovale. Še več, različne oblike ekonomskih neenakosti ženskam preprečujejo razkrivanje izkušenj z nasiljem povsod po svetu (Runarsdottir, Smith, Arnarsson 2019). Socialni odzivi jim preprečijo spregovoriti brez strahu, da bi bile ponovno viktimizirane. V Sloveniji narašča število žensk v prekarnih zaposlitvah; manj žensk kot moških je zaposleno za nedoločen čas; neplačano delo je ospoljeno. Mlade ženske in ženske v starosti nad 55 let so nesorazmerno zastopane med brezposelnimi in revnimi. Razlika v plači med ženskami in moškimi na enakem delovnem mestu se je povečala z 0,9

% v letu 2010 na 8 % v letu 2017, kar je najvišje povečanje v EU-28. Posledično obstaja velika pokojninska neenakost med spoloma in sicer 24-odstotna (G.C. 2019). Tveganje za revščino pri ženskah v Sloveniji se v primerjavi z moškimi v zadnjem desetletju povečuje. V letu 2015 je bilo tveganje za revščino 15,6-odstotno za ženske in 13,0-odstotno za moške, v letu 2018 je bilo znova večje za ženske (14-odstotno) kot za moške (12,6-odstotno). Ženske, ki živijo na podeželju, doživljajo različne oblike diskriminacij in kršitev človekovih pravic, vključno z nasiljem v družini, ki ga doživljajo tudi ženske z ovirami (Vah Jevšnik 2015, Zaviršek 2015). Revščina med starejšimi ženskami je ena najvišjih v Evropski uniji. Globalni indeks razlike med spoloma 2020 kaže, da se položaj žensk v Sloveniji poslabšuje. Od 153 držav je Slovenija na 36. mestu po zapolnjevanju vrzeli med spoloma, kar je padeč na lestvici za -25 (World Economic Forum 2020). Gospodarska ranljivost neizogibno zmanjšuje zmožnost žensk, da zapustijo nasilne okoliščine in vpliva na njihovo zdravje (Campbell 2002; Ramon 2015).

Nekatere zgodbe so razkrile, da so bili včasih storilci ljudem že znani. V eni zgodbi je zdravnik v ordinacijo mlado dekle poklical, naj pride za njegovo mizo, na kateri se je na računalniku predvajala pornografska vsebina: »Sploh nisem vedela, kako naj reagiram, in počutila sem se ogroženo, saj ni bilo nikogar drugega v ambulanti. V mislih sem iskala izhod in telo se mi je začelo od strahu tresti. V tistem so se odprla vhodna vrata in noter je stopil mlad reševalec. Ko je zagledal prizor pred sabo, se je vidno razjezil in rekel zdravniku: 'A spet kažeš te stvari, dej ustavi se že no!'«

Zakaj reševalec ne prijavi zdravnika? In drugi moški, na primer duhovniki, ki vedo za spolne zlorabe in za 'mediacije' med žrtvijo, starši in storilcem? Nasprotno, cerkveni voditelji so poskrbeli, da so duhovnika zgolj premestili v drugo župnijo. Nekega duhovnika so dejavno ščitili, ko so ga poslali na Malavi, da bi zavarovali njega in institucijo cerkve (Zaviršek 2016, 2018).

A odpirajo se tudi druge tematike, ki razkrivajo lokalne posebnosti #jaztudi. V nekaterih zgodbah je v središču popolna nemoč deklet. Kdo jih je naučil, da morajo čakati, da bo nekdo »videl«, »reagirал«, jih »zaščitil« (ko niso več otroci), da same ne spregovorijo, se branijo, protestirajo? Ali je patriarhalna pravljica o rešitelju pepelk in trnuljčic tudi pri mlajših dekletih tako nevrprašljivo vsajena v identiteto ženskosti?

Že nekaj časa sem prisiljena sprejeti otipavanje moških tako od mojih sovrstnikov, tako tudi starejših. Najhujše mi je, ko me stric mojega fanta otipava, fant pa ne vidi ničesar. Glede na to, da imam 17 let, me je sram, da moji bližnji tega nikoli ne opazijo.

Posebej je presenetila domneva nekaterih žensk, da so njihove zgodbe premalo »grozne«, da bi bile vredne objave: »sedaj pa k napol zgodbi, za katero mislim, da nima zveze z #metoo gibanjem ali pa ga ne razumem pravilno«, »to ni zgodba, ki bi pretresla«, »pravzaprav nimam ravno neke zgodbe za vas«. Kdaj so izkušnje preživelk »dovolj težke«, da jih imajo pravico povedati? Ali ni prav to dokaz, da mnogo žensk spolne zlorabe doživlja kot del ženskosti, kot ceno za ženskost? Ženske dobro vedo, da so tam zunaj »bolj grozne

zgodbe«, kot so njihove: »Moja zgodba je povprečna zgodba. Zgodba večine. Vseh otipavanj nisem opisala, ker se bodo tu pojavile hujše zgodbe.« Iz konteksta nekaterih zgodb domnevam, da številne preživelke živijo na podeželju in v gospodinjstvih, ki niso premožna, kar spomni na povezanost med podeželjem, ekonomsko ranljivostjo in ospoljenim nasiljem, ki jo obravnavajo nekatere raziskave (Sandberg 2013).

#MeToo kot kasetno bombardiranje neopatriarhata

Navkljub današnjim težnjam neopatriarhata, da restavrira tradicionalno ženskost v državah postsocializmov, je gibanje #MeToo in njegove lokalne različice sprožilo kasetno bombardiranje teh teženj, pojem, ki ga je uporabila Naomi Klein (2000), ko je opisovala strategijo globalnih verig predatorskega kapitalizma, ki kot bombni izstrelki z manjšimi eksplozivnimi telesi, ta se razletijo na vse strani, uničujejo majhne, avtohtone ekonomije, kar ima uničevalen učinek na lokalno prebivalstvo. Gibanje #MeToo je kot kasetno bombardiranje prineslo nova razkritja in upore proti neopatriarhatu.

Leta 2016 je ukrajinska aktivistka Nastya Melnychenko, ko je na Facebooku objavila svojo izkušnjo s posilstvom, spodbudila na stotine žensk (in nekaj moških) v Ukrajini in Rusiji, da so svoje osebne zgodbe o spolnih napadih delili pod #Yaneboyus'skazaty (#Nebojimsepovedati). V prvih dveh mesecih je bilo v odgovor napisanih več kot 10.000 izvirnih objav, ki so imele več kot 16 milijonov ogledov. Akcijo pa so nekatere avtorice poimenovala kar »virtualni flashmob« (Aripova, Johnson 2018, 488; Martsenyuk, Phillips 2020).

Na Hrvaškem je leta 2018 400 žensk pričalo o mučenju, ki so ga preživele med porodi, kampanja, imenovana #Prekinimošutnju (#Prekinimomolk) (Matić 2018). Protest je sprožila poslanka Ivana Ninčević Lesandrić, ki je med zasedanjem parlamenta javno opisala, kako so ji roke in noge privezali na operacijsko mizo, medtem ko so ji v večji bolnišnici v Splitu opravili abrazijo maternice brez anestezije. V nekaj dneh je na stotine žensk poročalo o podobnih zgodbah in jih imenovalo »srednjeveško zdravljenje« (Tvig 2019). Ginekološki tretmaji kot mučenje so ženske travmatizirali in utišali. Odzval se je celo višji komisar Združenih narodov za človekove pravice, ki je hrvaško vlado pozval, naj ustavi kršitve spolnih in reproduktivnih pravic žensk na Hrvaškem (Bajruši 2019).

V Sloveniji je kmalu po kampanji #jztudi leta 2019 skupina katoliških duhovnikov, nekaj od njih samih preživelcev duhovniških spolnih zlorab, začela kampanjo Dovolj je! Podobno kot #jztudi, so povabili ljudi, ki so jih spolno zlorabili duhovniki, da napišejo svojo zgodbo, in zahtevali, da se v primeru razkritja uporablja uradni sistem kazenskega pregona in ne cerkveni postopki. Odziv na kampanjo je bil izjemen, saj so do julija 2019 prejeli 38 pričevanj proti 22 duhovnikom. Ena najbolj konservativnih institucij je dobila

svoj #MeToo. V kampanji zahtevajo, da slovenski škofje sprejmejo načelo ničelne tolerance do spolnega nasilja; da nasilneže odstranijo z duhovniških delovnih mest; da sporočajo primere spolnih zlorab policiji in da razvijejo sistem nadzora in preprečevanja (Dovolj je! 2019).

Neopatriarhat ni nov koncept. Uporabil ga je Sharabi (1988) za razlago neuspele modernizacije v arabskih družbah, kasneje pa Campbell (2014, 2015), da bi pokazala, kako se prepletata liberalni kapitalizem in patriarhat. V Sloveniji smo neopatriarhat opredelili kot tradicionalni odgovor mnogoštevilnih moških, ki so v globalni tekmi predatorskega globalnega kapitalizma več izgubili kot pridobili (Šumi, Zaviršek 2017). Moški, ki so izgubili zaposlitve in tradicionalno vlogo preskrbovalcev družin, si prizadevajo obnoviti svoj prevladujoč položaj v zasebni sferi in si ponovno podrediti ženske. Da bi to dosegli, za družbeno krizo namesto neoliberalne privatizacije in institucionaliziranega izkoriščanja ljudi po svetu krivijo ženske. Njihovo avtonomijo vidijo kot škodljivo tradicionalnim vrednotam in jih z ekonomskih podkupovanjem (več denarja za večje število otrok) in z obljubami, da bodo zanje skrbeli (če odidejo na večletno neplačano porodniško) premamljajo, da se vrnejo v odvisni položaj. Skrb za ženske se tako kmalu izkaže kot nasilna skrb (Zaviršek 2018).

Ob tem se spomnimo še na borce proti splavu, ki protestirajo pred ginekološkimi klinikami in ogrožajo ženske in zdravstveno osebje, kampanje proti »ideologiji spola« na Poljskem in Češkem (Kuhar, Paternotte 2017), prepoved študijskih programov o spolih na univerzah na Madžarskem (Poročilo iz regije 2019) in številnih protestov proti Istanbulski konvenciji (na Hrvaškem, Poljskem, Romuniji in Bolgariji). Neopatriarhat poskuša disciplinirati ženske z obnavljanjem tradicionalnih vrednot neenakosti med spoloma ter z omejitvami ženske pravice do izbire, zlasti reproduktivnih pravic.

V takšni družbeni klimi se tudi kampanje žensk in nekaterih moških proti spolnemu nasilju zdijo kot napad na tradicionalno moškost. Nasilna izkušnja postane žrtvina osebna lastnost (izzivala je, pijančevala, nepremišljeno sprejela prevoz domov), namesto da bi jo ugedali kot stalnico patriarhalne mizoginije in škodljivih socialnih norm. Spolni napad se umesti v območje osebne tragedije, kjer je storilec anonimen. Zato se je nekaterim zdelo škandalozno, da je gibanje #MeToo razkrilo imena nasilnežev. »Lahko izgubijo službo, družbo in dobro ime!« so kričali eni. »Lahko so obtožbe lažne,« je skrbelo druge, ki jih ne skrbi, ko ostane nekaznovanih na milijone posiljevalcev po svetu. Fotografije storilcev so preplavile družbena omrežja, tiskane in spletne medije. Končno so prišli izza temnih ograd, parkirišč, hotelskih sob, pisarn in drugih zakotij pred žaromete javnosti. Slednjič se je javna razprava strukturno osredotočila na moške in ne na »nemočne«, pogosto infantilizirane ženske, tiste, za katere se v tradicionalnem diskurzu neprestano »skrbi« (naše matere in žene). Storilec ni več reven, neveden in neosveščen, nasprotno, celo dobro stoječ je, vedno pa iznajdljiv in preračunljiv. Spolno nadlegovanje in spolno nasilje postana zavestni, naklepni dejanji.

Tako postaja tudi zaradi gibanja #MeToo, njegovih lokalnih različic in zaradi Istanbulske konvencije, splošno ozaveščanje v zvezi s spolnim nasiljem iz dneva v dan večje.

Konvencija deklarira, da pomeni »nasilje nad ženskami zaradi spola‘ nasilje, ki je usmerjeno proti ženski, ker je ženska, ali nesorazmerno prizadene ženske« (3.člen).

Analiza kampanje #jztudi kaže, da v slovenskem gradivu res obstajajo lokalne posebnosti, kar lahko deloma razložimo s kontekstom podeželja, religioznimi vplivi in družbenimi normami, povezanimi s spolnim nasiljem do žensk, ki se reproducirajo v izobraževalnem, sodnem in drugih družbenih sistemih. Na podeželju je spolno nasilje še težje razkriti, saj se zaposleni v strokovnih službah (policija, zdravstvene in socialne delavke) med seboj poznajo. Poznata se tudi žrtev in storilec.

Kampanja #jztudi je po eni strani dala mnogim ženskam priložnost, da soustvarijo kolektivno znanje o spolnem nasilju in je po drugi strani »dokazni material« v zahtevi po implementaciji Istanbulske konvencije. Ko se spominja le ena sama oseba, se dogodek sčasoma pozabi, saj ni skupine, ki bi se spominjala, uči klasično Halbwachsovo delo o spominu (1992). Šele ko se spominja več ljudi, si lahko dogodke zapomnimo, jih delimo, o njih razmišljamo in jih interpretiramo. Nato lahko spreminjamo vsakdanje življenje.

Viri in literatura:

Aripova, Feruza, Johnson, Janet: The Ukrainian-Russian virtual flash mob against sexual assault. *The Journal of Social Policy Studies*, 16/3, 2018, 487–500.

Bajruši, Robert: UN: Odmah prestanite kršiti reproduktivna prava žena. *Jutranji list*, 10. marec 2019. <https://www.jutarnji.hr/magazini/un-odmah-prestanite-krsiti-reproduktivna-prava-zena-8467001> (10.8. 2020)

Campbell, Jacquelyn C.: Health Consequences of Intimate Partner Violence. *Lancet*, 359, 2002, 1331–1336.

Campbell, Beatrix: Neoliberal neopatriarchy: the case for gender revolution. *Open Democracy*, 6. januar 2014. <https://www.opendemocracy.net/en/5050/neoliberal-neopatriarchy-case-for-gender-revolution/> (10.8. 2020) Campbell, Beatrix: Ending the Neoliberal Neopatriarchy. *Institute of Art and Ideas News*, 27, 10 februar, 2015. <https://iai.tv/articles/ending-the-neoliberal-neopatriarchy-auid-498> (10. 8. 2020).

Destovnik, Irena: *Moč šibkih. Ženske v času kmečkega gospodarjenja*. Klagenfurt/Celovec: Drava, 2002.

Emcke, Carolin: *Ja heist ja und...* Frankfurt a. Main: S. Fischer, 2019.

G.C.: Plačna vrzel med spoloma v EU-ju najbolj narašča v Sloveniji. *MMC RTVSLO*. 6. junij 2019. <https://www.rtvsllo.si/gospodarstvo/placna-vrzel-med-spoloma-v-eu-ju-najbolj-narasca-v-sloveniji/490874> (10. 8. 2020)

EU Agency for Fundamental Rights: *Violence against Women: an EU-wide survey*, 2015. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2014-vaw-survey-main-results-apr14_en.pdf (10. 8. 2020)

Lewis Herman, Judith: *Trauma and Recovery: From Domestic Abuse to Political Terror*. New York: Basic Books, 1992.

Halbwachs, Maurice: *On Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press, 1992.

Klein, Naomi: *No Logo*. New York: Picador, 2000.

Kovač Nika, Šumi Irena, Zaviršek Darja, Šribar Renata: #jztudi Slovenija. *Delo, Sobotna Priloga*, 2. marec 2018. <https://www.delo.si/sobotna/jztudi-slovenija.html> (10. 8. 2020).

- Kuhar Roman, Paternotte David: *Anti-Gender Campaigns in Europe. Mobilizing Against Equality*. London: Rowman and Littlefield, 2017.
- Martsenyuk, Tamara, Phillips, Sarah: Talking About Sexual Violence in Post-Maidan Ukraine: Analysis of the Online Campaign #IAmNotAfraidToSayIt. *Sexuality & Culture*, 24, 2020, 408–427. <https://doi.org/10.1007/s12119-019-09694-4> (10. 8. 2020)
- Matić, Željko: *Zakaj ženske na Hrvaškem po nepotrebnem trpijo*. Delo. 19. oktober 2018. <https://www.delo.si/novice/svet/zakaj-zenske-na-hrvaskem-po-nepotrebnem-trpijo-104241.html> (10. 8. 2020)
- Mekina, Borut: Pokvarjeni moralni kompas. *Mladina*. 12. oktober, 2018. <https://www.mladina.si/187752/pokvarjeni-moralni-kompas/> (10. 8. 2020)
- Nimi: Župnika oprostili obtožb. *Turistično društvo Polenshak*. 17. februar 2011. <https://www.rtvsllo.si/blog/jazprimo/zupnika-oprostili-obtozb/55016/> (10. 8. 2020)
- Pilkington, Ed: Weinstein Team to Allude to Emails with Accusers in Presentation to Jury. *The Guardian*, 21 januar 2020. <https://www.theguardian.com/film/2020/jan/21/harvey-weinstein-trial-jury-powerpoint-emails> (10. 8. 2020)
- Ramon, Shulamit: Intersectionalities: Intimate Partner Domestic Violence and Mental Health Within the European Context. *Intersectionalities*, 4/2, 2015, 76-100.
- Ryle, Gilbert: The Thinking of Thoughts: What is 'Le Penseur' Doing? 1996. <https://www.scribd.com/document/260839886/The-Thinking-of-Thoughts> (10. 8. 2020)
- Report from the Region: The 'Anti-Gender' Wave Contested: Gender Studies, Civil Society, and the State in Eastern Europe and Beyond. *Aspasia*, 13/1, 2019, 1–11.
- Runarsdottir Eyglo, Smith Edward, Arnarsson Arsaell: The Effects of Gender and Family Wealth on Sexual Abuse of Adolescents. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16, 10/2019, 1788. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6572445/pdf/ijerph-16-01788.pdf>
- Sandberg Linn: Backward, Dumb, and Violent Hillbillies? Rural Geographies and Intersectional Studies on Intimate Partner Violence. *Affilia*, 28 4, 2013, 350-365.
- Sharabi, Hisham: *Neopatriarchy. A Theory of Distorted Change in Arab Society*. Oxford: Oxford University Press, 1988. Simoniti, Veronika: *Ivana pred morjem*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2020.
- Šumi Irena, Zaviršek Darja: Ženska v krasnem novem neoliberalnem svetu. *Delo, Sobotna priloga*, 3. marec 2017. <https://www.delo.si/sobotna/zenska-v-krasnem-novem-neoliberalnem-svetu.html> (10. 8. 2020).
- Tvig Kراسi: 'Bio je kasapin': Žene u Hrvatskoj ustale protiv zlostavljanja na porodaju. *BBC Zagreb*, 17. januar 2019. <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-46839371> (10. 8. 2020).
- Vah Jevšnik, Mojca: *Nasilje nad ženskami in ranljive skupine: končno poročilo o raziskavi POND SiZdrav*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2015.
- Veyne, Paul: *A History of Private Life I. From Pagan Rome to Byzantium*. Cambridge, London, Massachusetts: Harvard University Press, 1992.
- World Economic Forum: *Global Results*, 2020. <https://www.weforum.org/reports?year=2020#filter> (10. 8. 2020)
- Zaviršek, Darja: Between Care and Violence: Disabled Women's Experiences of Violence. Ur. Katarzyna Jagielska in Joanna Łukasik in Norbert Gerard Pikuła: *Violence Against the Elderly-Challenges-Research-Action*. Toronto: Nova, 2015, 47-64.
- Zaviršek, Darja: Doktrina in metode socialnega dela na področju podpore žrtvam spolnih zlorab v katoliški cerkvi. *Socialno delo*, 55/1-2, 2016, 7-25.
- Zaviršek, Darja, Kovač, Nika, Šumi, Irena, Šribar, Renata: Rože in zgodbe. *Mladina*, 9. 3. 2018.
- Zaviršek, Darja: *Skrb kot nasilje*. Ljubljana: Založba /cf*, 2018.

Povzetek

Gibanje #MeToo je spodbudilo proteste žensk tudi po državah postsocializmov. Lokalne kampanje #MeToo imajo svoje posebnosti, povezane s političnimi in socialnimi značilnostmi držav, z zapuščinami ženskih gibanj, konstruktov ženskosti in moškosti, ravnijo ekonomske samostojnosti žensk in diskurzov o »pravih družinskih vrednotah«. V Sloveniji so se na kampanjo odzvale 'navadne' ženske z 'običajnimi' zgodbami o spolnem nasilju. Njihov cilj ni bil razkritje nasilnežev, ampak deljenje zgodb. Posebnost kampanje je bila tudi, da so preživelke pogosto opisale več kot eno zgodbo o spolni zlorabi, vključno s spolnimi zlorabami v otroštvu in da se je kampanja povezala s političnimi zahtevami po implementaciji Istanbulske konvencije v nacionalno zakonodajo. #jztudi je dal mnogim ženskam priložnost, da soustvarijo kolektivno znanje o spolnem nasilju navkljub neopatriarhalnim poskusom nasprotovanja Istanbulski konvenciji in restavriranja tradicionalne ženskosti. Ko se spominja ena sama oseba, se dogodek sčasoma pozabi. Šele ko se spominja več ljudi, si lahko dogodke zapomnimo, jih delimo, o njih razmišljamo in jih interpretiramo. Nato lahko spreminjamo vsakdanje življenje.

Summary

The #MeToo movement has sparked protests by women across post-socialist countries as well. Local #MeToo campaigns have their own specifics relating to countries' political and social characteristics, the legacies of women's movements, constructs of femininity and masculinity, the level of women's economic independence, and discourses about "true family values". In Slovenia, 'ordinary' women responded to the campaign with 'ordinary' stories of sexual violence. Their goal was not to expose the abusers, but to share stories. A special feature of the campaign was that the survivors often described more than one story of sexual abuse, including childhood sexual abuse, and that the campaign was linked to the political demands for the implementation of the Istanbul Convention into national law. #MeToo also gave many women the opportunity to contribute their stories to the collective knowledge about sexual violence despite neopatriarchal attempts to oppose the Istanbul Convention and restore traditional femininity. When a single person remembers something, the event is eventually forgotten. Only when many people remember are the events committed to collective memory, shared, reflected on, and interpreted. Then we can change our daily lives.

Ključne besede

#jztudi, spolno nasilje, preživelke, neopatriarhat, Istanbulska konvencija

Key words

#MeToo, sexual violence, survivors, neopatriarchy, Istanbul Convention

Ženske, nasilje, korona

Maja Peharc

Živimo v burnem zgodovinskem obdobju, kjer se krešeta dve epidemiji: nasilje nad ženskami in koronavirus SARS-CoV-2 (covid-19). To je eksplozivna mešanica; njene posledice se že kažejo na globalni ravni, najhujše posledice pa bodo občutile ženske (in druge ranljive skupine). Nasilje nad ženskami je namreč najbolj razširjeno, tabuizirano in brutalno nasilje, ki temelji na družbenopolitični neenakopravnosti in neenakosti med spoloma. Te neenakosti in z njimi nasilje pa določene politične odločitve, sprejete v izrednih razmerah razglasitve pandemije covida-19, samo še poglobljajo in nas vračajo v (do sedaj) preživete družbene vzorce.

Uvod

Svetovna zdravstvena organizacija ocenjuje, da je bilo vsaj 35 % vseh žensk na svetu žrtev fizičnega in/ali spolnega nasilja, nekatere študije posameznih držav pa ocenjujejo, da je ta odstotek veliko višji – do 70 %.¹ Če povzamemo podatke Združenih narodov iz leta 2019, po katerih je na svetu pribl. 3.864.825.000 žensk (od skupaj 7.794.799.000 populacije), bi to pomenilo, da je bilo žrtev nasilja od 1.352.688,50 do 2.705.377.500 žensk.² Za Slovenijo bi to pomenilo, da je žrtev nasilja od 365.678,25 od 731.356,50 žensk.³ Žrtev nasilja je torej vsaka tretja Slovenka, ali pa celo vsaka druga – odvisno, kateri podatek vzamemo. Na podlagi teh podatkov lahko vidimo, kako razširjeno je nasilje nad ženskami, saj je prisotno na vseh kontinentih, v vseh državah in na vseh ravneh družbe. O tem pa ne pričajo le policijske statistike; tako naš jezik kot tudi naša kultura sta preprejena z mizoginimi in seksističnimi jezikovnimi oblikami ter tradicijami. Če je pred leti razburjala medijska kampanja Društva SOS telefon za ženske in otroke – žrtve nasilja »Vsaka peta pade po stopnicah«, potem bi nas moral ta kratek izračun vse pogoniti na barikade.

V ta zelo poenostavljen in posplošen izračun je sicer šteto »zgolj« nasilje na podlagi spola, se pravi nasilje proti ženskam zato, ker so ženske. Istanbulska konvencija namreč jasno opredeli, da je nasilje proti ženskam »izraz zgodovinsko neenakih odnosov moči med ženskami in moškimi, ki so privedli do prevlade nad ženskami in diskriminacije nad ženskami.«⁴ Izraz »nasilje nad ženskami« predpostavlja izhodiščno neenak položaj med nasilnežem in žrtvijo, kar nakazuje že sam jezik s predlogom »nad«. Medtem pa angleški izraz »violence against women«, kot tudi nemški »Gewalt gegen Frauen« opozarjata, da gre za nasilje nad ženskami zato, ker so ženske, torej *proti* njim kot posebni družbeni skupini. Zavaljo dodatne senzibilizacije problema, da gre za patriarhano obliko nasilja proti ženskam zato, ker so ženske, bom v tem pisanju uporabljala termin »nasilje proti ženskam«.

Nasilje proti ženskam omogoča ohranjanje pozicij moči, kot so postavljene. Je globoko zakoreninjeno v obstoječih družbah. Posameznice_ki se v tako družbo rodimo in tudi če nismo vzgajani v nasilnice_že, pogosto nevede sodelujemo pri prenašanju oblik (nasilnega) seksizma iz generacije v generacijo. Od prvega vala feminizma pa vse do danes postajajo te oblike seksizma vse bolj prefinjene in vedno manj vidne, po drugi strani pa so pogosto še bolj ostre in v zadnjih letih vse bolj nazadnjaške. Pandemija pa jih je, kot rečeno, samo še zaostrila.⁵

1 Združeni narodi, Facts and figures: Ending violence against women: <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violence-against-women/facts-and-figures> (23. 6. 2020)

2 Združeni narodi, World Population Prospects 2019: <https://population.un.org/wpp/DataQuery/> (23. 6. 2020)

3 Republika Slovenija, Statistični urad: <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/8773> (23. 6. 2020)

4 Istanbulska konvencija: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168008482e> (26. 8. 2020)

5 Elena Sánchez Nicolás, Coronavirus exposes increase in violence targeting women: <https://euobserver.com/coronavirus/148221> (29. 7. 2020)

Do sedaj izborjene pravice žensk (in drugih marginaliziranih skupin) so še v najboljših časih družbene in gospodarske blaginje le delno spoštovane. Razglašena pandemija korona virusa SARS-CoV-2 (covid-19) pa je pokazala, na kako trhljih temeljih dejansko stojijo. Ukrepi, ki so bili sprejeti za zaježitev širjenja virusa, so namreč najbolj prizadeli prav marginalizirane skupine, med drugimi tudi (in predvsem) ženske. Ti ukrepi so dejanske družbene neenakosti med spoloma poudarili in ponovno opozorili na nasilje, ki ga ženske doživljajo/mo od družbenih sistemov. Ženske so bile v času pandemije (kot tudi sicer) v večji meri kot moški podvržene ekonomskemu, fizičnemu, psihičnemu in spolnemu nasilju. Človekove pravice žensk (in drugih ranljivih skupin) do varnega, enakopravnega in dostojanstvenega življenja so bile ponovno, kot že tolikokrat v zgodovini, podrejene vzdrževanju kapitalistično-patriarhalnega sistema. V povezavi z vedno nižjo nataliteto,⁶ vzpenjajočimi se konservativnimi gibanji in nacionalizmi ter okoljskimi pritiski⁷ se di, da se položaj žensk vrača v preteklost.

Nasilje proti ženskam

Kot smo že pokazali, je nasilje proti ženskam nasilje, ki se izvršuje proti ženskam zato, ker so ženske. Vzrok nasilja proti ženskam gre iskati v patriarhalnem sistemu in v tem, kar sama razumem kot njegov podaljšek, v kapitalizmu (za različna razumevanja odnosov med tema sistemoma, glej Aruzza 2016). Patriarhalni sistem temelji na starodavni paradigmi, da s(m)o ženske podrejene moškim zato, ker s(m)o ženske.

Težko je reči, da so za nasilje odgovorni zgolj posamezniki, saj je nasilje proti ženskam v družbi sprejemljivo in velikokrat celo normalizirano.⁸ Vrste in oblike nasilja je torej mogoče razumeti kot individualizirane izraze nasilne družbe, ki posameznici ku omogoča vrsto nasilnih oblik obnašanja.

Nasilje proti ženskam se pojavlja v vseh oblikah; lahko je fizično, psihično, verbalno, ekonomsko ali spolno. Sankcionirane so samo najbolj vidne oblike nasilja. Šele v zadnjih letih smo se kot družba začeli sistematično in poglobljeno ukvarjati z manj vidnimi oblikami nasilja, kot so vzgojni principi, jezik, komunikacija itn. Tako kot so poskusi obsodbe vidnega nasilja v preteklosti naleteli na hud odpor v družbi, se danes soočamo s hudim odporom do poskusov sankcioniranja manj vidnega nasilja, katerega posledice so pogosto še

6 James Gallagher, Fertility rate: 'Jaw-dropping' global crash in children being born: <https://www.bbc.com/news/health-53409521> (29. 7. 2020)

7 Joe McCarthy, Why Climate Change Disproportionately Affects Women: <https://www.globalcitizen.org/en/content/how-climate-change-affects-women/> (29. 7. 2020)

8 Ana Pavlič, Slovenija – družba normaliziranega nasilja nad ženskami?: <https://www.24ur.com/novice/slovenija/slovenija-druzba-normaliziranega-nasilja-nad-zenskami.html> (29. 7. 2020)

hujše kot posledice fizičnega nasilja, saj »je bolj uničujoče za dobrobit posameznika /.../ v odnosu, v katerem sta prisotni fizično in psihično nasilje, slednje (po)škoduje bolj« (Stubbs 2010). Očitki o preveliki politični korektnosti, »snežinkarstvu« ter vsiljevanju v zasebno življenje posameznikov so pokazatelj, kako zelo se kot družba oklepamo nezdravih in škodljivih oblik vedenja.

Ne glede na to, katero definicijo nasilja proti ženskam vzamemo za izhodišče, imajo vse definicije en skupni imenovalec: načrtna zloraba moči nad »šibkejšimi«. Društvo za nenasilno komunikacijo nasilje proti ženskam definira kot »namerno, nadzorovano, razumno ter premišljeno dejanje, ki se ponavadi ponavlja«,⁹ za Svetovno zdravstveno organizacijo pa je nasilje proti ženskam »namerna uporaba fizične sile ali moči, zagrožena ali dejanska, proti sebi, drugi osebi ali proti skupini ali skupnosti, ki bodisi povzroči ali zelo verjetno povzroči poškodbe, smrt, psihološko škodo, nerazvitost ali prikrajšanje.«¹⁰ Združeni narodi v programu imenovanem Spotlight Initiative (Iniciativa žarišče) v sodelovanju z Evropsko unijo nasilje proti ženskam definirajo kot »vsako dejanje nasilja na podlagi spola, ki ima za posledico ali bo verjetno povzročilo fizično, spolno ali duševno škodo ali trpljenje žensk, vključno z grožnjami takih dejanj, prisile ali samovoljnega odvzema prostosti, ne glede na to, ali se pojavljajo v javnem ali zasebnem življenju.«¹¹

Zlasti tedaj, ko gre za nasilje proti ženskam, je pomembno, da opozarjamo na zavestno naravo odločitve za nasilje. Prevečkrat namreč slišimo, da je nasilje nekaj izven nadzora človeka, da nasilni ljudje za »trenutek izgubijo nadzor nad seboj«. Vendar pa je nasilje priučeni vzorec obnašanja, ki ga posameznik *ca izbere* za dosego svojih ciljev. Ko gre za nasilje proti ženskam, je prav tako potrebno razlikovati med nasiljem in konfliktom. Intimno-partnersko in družinsko nasilje se namreč vse pre pogosto razume kot »zgolj« konflikt, ta pa ni obravnavan kot prekršek in tudi ni kazensko preganjan. Društvo za nenasilno komunikacijo denimo tako razmejuje konflikt od nasilja:

Do konflikta pride, ko imata dve osebi različni, nasprotujoči ali izključujoči se želji. Cilj reševanja konflikta je priti do dogovora, ki je uresničljiv in sprejemljiv za obe osebi, pri čemer mora med osebama obstajati ravnovesje moči. Cilj nasilja je drugo osebo ponižati, prestrašiti, uničiti, ji škodovati (zavedno ali nezavedno).¹²

Z dojemanjem nasilja proti ženskam kot »zgolj« konflikta je tesno povezano dojemanje nasilja nad ženskami kot nekaj zasebnega, kar »se nas ne tiče«. Ni naključje, da je drugi

⁹ Društvo za nenasilno komunikacijo, Kaj je nasilje?: <https://www.drustvo-dnk.si/o-nasilju/kaj-je-nasilje.html> (8. 7. 2020)

¹⁰ Violence Prevention Alliance, Definition and typology of violence: <https://www.who.int/violenceprevention/approach/definition/en/> (8. 7. 2020)

¹¹ Svetovna zdravstvena organizacija, Violence against women: <https://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women> (8. 7. 2020)

¹² Glej opombo 8.

val feminizma v šestdesetih in sedemdesetih za svojo parolo vzel slogan »osebno je politično«, s katerim so feministike opozarjale na vpliv družbene strukture na osebna življenja žensk in zahtevale redefinicijo političnega, ki bi vključevala tudi osebno in intimno življenje. Nasilje proti ženskam je družbeno ustvarjen problem in odgovornost družbe je, da ga odpravi. Kot sem pokazala zgoraj, definicije nasilja proti ženskam združuje predpostavka, da gre pri nasilju za načrtna in naklepna dejanja v okviru sistema, ki temelji na ohranjanju obstoječih pozicij moči. Nasilje proti ženskam je v naši družbi močno razširjen in sistemsko dopusten način obnašanja – o tem ne govori samo številčnost najbolj prepoznane oblike nasilja, tj. fizičnega nasilja, na kar sem opozorila na začetku, temveč tudi nasilje, prisotno v jeziku, kulturi, tradiciji in običajih.

Gostilniške šale, spolno razlikovane in še barvno usklajene igračke za fantke in punčke, stereotipi o »pridnih punčkah« in »pametnih fantkih«, o tem, da »moški ne jokajo in ne kažejo čustev«, da so »ženske itak nore pet dni na mesec«, imajo posledice, ki se kažejo v ravnanju ljudi. Te posledice segajo od dokaj nedolžnih, kot npr. dejstva, da moški redkeje nosijo zaščitne maske, ker nočejo dajati vtisa, da so šibki¹³ ali da manj reciklirajo, ker naj bi bilo to »gejevsko«,¹⁴ do tega, da več moških stori samomor, ker ne poiščejo pomoči, ali pa da ženske še vedno opravimo največ gospodinjskega dela na svetu. To nam jasno kaže, kako ogrožajoč je patriarhalni sistem. Jezik nam daje ogrodje za razumevanje in osmišljanje sveta. Kar je izraženo z jezikom, dojemamo kot realno ali možno. Ko brez nasprotovanja dovolimo izgovoriti in ponavljati seksizme in šovinizme, jih dovolimo tudi živeti. Če nasilja proti ženskam nismo pripravljeni odpraviti iz vsakdanjega govora, je malo verjetno, da ga bomo izrinili iz naših vedenjskih vzorcev.

S preprečevanjem in odpravljanjem nasilja proti ženskam se v Sloveniji ukvarja veliko nevladnih organizacij, manj pa država. S podpisi številnih konvencij (Konvencija o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk, Konvencija Sveta Evrope o preprečevanju nasilja nad ženskami in nasilja v družini ter o boju proti njima oz. Istanbulska konvencija, ter Konvencija o otrokovih pravicah) je Slovenija posredno zavezana k preprečevanju nasilja proti ženskam. Vse omenjene konvencije govorijo o preprečevanju in odpravi nasilja proti ženskam (in otrokom) in o pravici do varnega življenja ter zavezujejo države podpisnice k aktivnemu ukrepanju, spreminjanju zakonodaje in spremljanju stanja na tem področju. Po nedavni nameri Poljske, da odstopi od Istanbulske konvencije in nekaterih tvitih slovenskih politikov sodeč, pa se lahko vprašamo, kako dolgo bo ta zaveza še trajala.¹⁵ Na

13 Fernando Duarte, Coronavirus face masks: Why men are less likely to wear masks: https://www.bbc.com/news/world53446827?at_custom2=facebook_page&at_custom1=%5Bpost+type%5D&at_custom4=F7AB019C-C9B8-11EA-8976-09984D484DA4&at_medium=custom7&at_campaign=64&at_custom3=BBC+News (29. 7. 2020)

14 Phoebe Weston, Men less likely to recycle because they are worried people will think they're gay, study claims: <https://www.independent.co.uk/environment/recycling-environmentalism-gender-sexual-orientation-gay-a9045751.html> (29. 7. 2020)

15 Roni Kordiš, Zanikovalec podnebnih sprememb Branko Grims / Slovenija bi morala odstopiti od Istanbulske konvencije: <https://www.had.si/blog/2020/07/27/zanikovalec-podnebnih-sprememb-branko-grims-slovenija-bi-morala-od-stopiti-od-istanbulske-konvencije/> (29. 7. 2020)

državni ravni delujejo Centri za socialno delo, ki so »po uradni dolžnosti dolžni podati prijavo na policijo, če pri svojem delu izvejo za nasilje v družini ali za ogroženost otrok.«¹⁶ Prav tako je v Sloveniji aktivnih 9 materinskih domov in 12 kriznih centrov. Na resornem ministrstvu (Ministrstvo za družino, delo in enake možnosti) deluje Urad za enake možnosti. Na področju preprečevanja nasilja proti ženskam pa posredno deluje tudi varuh človekovih pravic.

Nacionalna zakonodaja nasilja proti ženskam ne obravnava eksplicitno, temveč zgolj posredno z Zakonom o preprečevanju nasilja v družini (ZPND). ZPND (sprejet 2008 in noveliran 2018) je bil ciljno spisan za pregon nasilja v družini; formuliran je spolno nevtralno in predvideva, da sta lahko žrtev ali storilec tako moški kot ženska (kar je seveda res). Zakon štiti vse žrtve nasilja v družini ne glede na spol in definira družinsko nasilje na sledeči način:

Nasilje je vsaka uporaba fizičnega, spolnega, psihičnega ali ekonomskega nasilja enega družinskega člana (v nadaljnjem besedilu: povzročitelj nasilja) proti drugemu družinskemu članu (v nadaljnjem besedilu: žrtev) oziroma zanemarjanje ali zalezovanje žrtve ne glede na starost, spol ali katerokoli drugo osebno okoliščino žrtve ali povzročitelja nasilja, in telesno kaznovanje otrok.¹⁷

Kot je razvidno iz policijskih statistik, pa je po ZPND-ju obravnavanih veliko več žensk kot moških.¹⁸ A ker si zaradi strahu pred ponovno viktimizacijo, zaradi sramu in obsojanja družbe itd. veliko žrtev ne upa prijaviti nasilja, je prijavljenih le nekaj odstotkov vseh primerov nasilja nad ženskami.¹⁹ Senčno poročilo GREVIO, ki sta ga pripravila Društvo SOS telefon za ženske in otroke – žrtve nasilja ter Društvo za nenasilno komunikacijo, kaže, da večji del zagotavljanja podpore, informiranja, preprečevanja in dela z žrtvami (kot tudi storilci), pa tudi večji del (statističnih) raziskav sloni na nevladnih organizacijah. Tovrstne dejavnosti tudi niso načrtovane v letnih državnih proračunih.²⁰ Nevladne organizacije torej pogosto opravljajo delo, ki bi ga morale opravljati državne službe,

16 Centri za socialno delo Slovenije, Delovna področja Centrov za socialno delo: <https://www.csd-slovenije.si/delovna-podrocja/> (14. 7. 2020)

17 PIS, Zakon o preprečevanju nasilja v družini (ZPND): <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO5084> (8. 7. 2020)

18 Petra Mlakar, Ni dovolj le opaziti nasilje, treba ga je tudi prijaviti!: <https://www.dnevnik.si/1042755622> (30. 7. 2020)

19 Prav tam.

20 Iz Senčnega poročila GREVIO: »/GREVIO/ je ponovno pozval RS /Republiko Slovenijo/, naj se s težavo nasilja na podlagi spola ukvarja celovito, v skladu s Splošnim priporočilom komiteja št. 19. RS so priporočili, naj razvije celovito strategijo ali akcijski načrt za preprečevanje in odpravo vseh oblik nasilja nad ženskami in deklicami ter da razvije učinkovit nacionalni mehanizem za usklajevanje, nadzor in določitev učinkovitosti teh ukrepov. /.../ Ena največjih pomanjkljivosti v boju proti /nasilju nad ženskami/ in /nasilju v družini/ v RS je neuporaba celovitega in celostnega pristopa k nasilju, ki bi moral biti osnova pri boju proti nasilju na podlagi spola. Upoštevati je treba posameznikove, institucionalne in sistemske dejavnike, ki so temeljni vzrok in posledica nasilja nad ženskami. Istanbulska konvencija predlaga celovit pristop, ki temelji na človekovih pravicah in »trojnem pristopu: preprečevanje, zaščita in pregon« (*the three Ps approach: prevention, protection and prosecution*), ki so vsi v pristojnosti države. RS se pri zagotavljanju financiranja preventivnih ukrepov sooča z resnimi težavami, saj so izključeni iz skoraj vseh letnih proračunskih načrtov in sredstev RS.«

za kar pa nimajo stabilnih virov financiranja: njihovo delovanje je odvisno od njihove uspešnosti na državnih oz. evropskih razpisih. Poleg tega se nevladne organizacije vedno bolj soočajo s finančno, kadrovsko ter prostorsko stisko, zadnje čase pa tudi z vse bolj pogostim hujskanjem javnosti k ukinitvi oz. omejitvi njihovega delovanja.²¹ Vse bolj so na udaru tudi državne institucije, ki se ukvarjajo tudi z nasiljem proti ženskam – denimo Centri za socialno delo, ki so v očeh nekaterih posameznikov, ki delujejo v ministrstvih trenutne vlade, »leglo feministk, nedofukanih zafrustriranih žensk in požensčenih beta fantkov«.²² To kaže na globoko sovraštvo do žensk in skrbstvenih poklicev, ki so bili med pandemijo veliko bolj obremenjeni.

Kljub obstoječemu vedenju o obstoju nasilja proti ženskam, kljub razvitim strategijam za njegovo zaježitev oz. odpravo, smo od tega cilja še vedno močno oddaljeni. Cilj Spotlight Initiative (Iniciative žarišče) Združenih narodov je do leta 2030 odpraviti nasilje proti ženskam (in deklicam). V ta namen so Združeni narodi namenili kar 587.455.000 USD.²³ Ocenjujejo namreč, da je zaradi nasilja proti ženskam letno izgubljenih kar osem bilijonov dolarjev dobička²⁴ in da bi odprava nasilja proti ženskam in deklicam okrepila svetovno gospodarstvo. A tudi ekonomski interesi očitno niso dovolj velika motivacija za resno soočenje z nasiljem proti ženskam, saj tovrstno nasilje množično vztraja kljub raziskavam, ki potrjujejo njegovo ekonomsko škodljivost.

Jasno torej vidimo, da je nasilje proti ženskam pandemija, ki traja že stoletja in da proti zaježitvi te »bolezni« družbe nismo pripravljeni zares ukrepati; zdi se, da tudi zaslужek ni dovolj velik motivator. Dodajmo tej pandemiji še »novo« globalno pandemijo koronavirus SARS-CoV-2 in poglejmo, v kakšnem položaju so ženske žrtve nasilja danes.

Korona

Na silvestrovo leta 2019 so se pojavile prve novice o novem koronavirusu SARS-CoV-2 (ki povzroča bolezen COVID-19) na Kitajskem.²⁵ Kmalu zatem je postalo jasno, da se virus

21 Meta Roglič, Pod krinko koronavirusa bi vzeli denar nevladnikom: <https://www.dnevnik.si/1042926747> (29. 7. 2020)

22 Borut Jakopin, pooblaščenec za varstvo osebnih podatkov na Ministrstvu za notranje zadeve, tweet 3. 8. 2020 (izbrisano).

23 Združeni narodi, The Spotlight Initiative: <https://sustainabledevelopment.un.org/partnership/?p=23111> (13. 7. 2020)

24 Gina Alvarado Merino, Stacey Scriver, Jennifer L. Mueller, Lila O'Brien-Milne, Ama P. Fenny in Nata Duvvury: The Health and Economic Costs of Violence against Women and Girls on Survivors, Their Families, and Communities in Ghana: <https://www.intechopen.com/online-first/the-health-and-economic-costs-of-violence-against-women-and-girls-on-survivors-their-families-and-co> (29. 7. 2020)

25 Erin Schumaker, Timeline: How coronavirus got started: <https://abcnews.go.com/Health/timeline-coronavirus-started/story?id=69435165> (29.7.2020)

lahko razširi na cel svet in preraste v pravo globalno pandemijo. Svetovna zdravstvena organizacija je pandemijo razglasila 11. 3. 2020, Slovenija pa je na podlagi Zakona o nalezljivih boleznih epidemijo razglasila dan kasneje, 12. 3. 2020.²⁶ Nacionalni inštitut za javno zdravje (NIJZ) o virusu in bolezni navaja: »Bolezen se kaže s slabim počutjem, utrujenostjo, nahodom, vročino, kašljem in pri težjih oblikah z občutkom pomanjkanja zraka. /... / Tudi natančnega podatka o smrtnosti po okužbi z novim koronavirusom še ni, ocenjuje se, da je smrtnost 2–4-odstotna.«²⁷

Na podlagi razglašene epidemije je slovenska vlada sprejela številne ukrepe za preprečevanje širjenja virusa (npr. zaprtje šol in šolanje na domu, omejitev združevanja ljudi in posledično delo od doma za določene sektorje, ustavitev javnega življenja, omejitev gibanja itn.)²⁸ ter ukrepe za odpravljanje posledic epidemije (npr. turistični vavčerji, enkratni denarni dodatek za upokoјence in študente itn.).²⁹ Omenjeni ukrepi so imeli za področje varovanja pravic žensk več negativnih kot pozitivnih posledic, saj so bolj udarili po ženskih hrbtih in poudarili prisotne družbene neenakosti in neenakopravnosti med spoloma. Ženske so bile bolj podvržene vsem vrstam nasilja, zmanjšala pa se je tudi dostopnost podpornih sistemov.

Primer 1: Podporni sistemi

Ena izmed posledic zapiranja javnega življenja ter dela od doma je bilo omejeno delovanje sistemov pomoči. Med krizo je bilo okrnjeno delovanje marsikaterih telefonskih linij za pomoč. Edina telefonska linija za pomoč ženskam in otrokom z izkušnjo nasilja Društvo SOS telefon za ženske in otroke – žrtve nasilja je bila tako do 1. junija dosegljiva med 12. in 18. uro³⁰ (drugače je dosegljiva do 22h), v času epidemije je bilo odpovedano tudi osebno svetovanje.³¹ Posebne telefonske linije za pomoč žrtvam nasilja so nujno potrebne tako v akutnih, kot tudi drugih primerih. Te linije nudijo psihološko razbremenitev, informiranje o možnostih pomoči in velikokrat predvsem prvi stik z osebo, ki žrtvi verjame in jo pri iskanju rešitev podpira. Prav tako so bili zaradi sprejetih ukrepov, kot so prekinitev javnega prevoza in omejitve gibanja na občino stalnega prebivališča, oteženi sprejemi v

²⁶ Republika Slovenija, Slovenija razglasila epidemijo novega koronavirusa: <https://www.gov.si/novice/2020-03-12-slovenija-razglasila-epidemijo-novega-koronavirusa/> (29.7.2020)

²⁷ NIJZ, Koronavirus - pogosta vprašanja in odgovori: <https://www.nijz.si/sl/koronavirus-pogosta-vprasanja-in-odgovori#se-novi-koronavirus-imenuje-sars-cov-2-ali-covid-19%3F> (29.7.2020)

²⁸ Republika Slovenija, Ukrepi za zajezitev širjenja okužb: <https://www.gov.si teme/koronavirus-sars-cov-2/ukrepi-za-zajezitev-sirjenja-okuzb/> (29.7.2020)

²⁹ Republika Slovenija, Odpravljanje posledic epidemije: <https://www.gov.si teme/koronavirus-sars-cov-2/vladni-ukrepi/> (29.7.2020)

³⁰ Društvo SOS telefon za ženske in otroke – žrtve nasilja, objava na Facebook strani, z dnem 21. 3. 2020: <https://www.facebook.com/drustvo.sostelefon/posts/2570297869851625> (29. 7. 2020)

³¹ Društvo SOS telefon za ženske in otroke – žrtve nasilja, Od 6. 7. svetovanja ponovno na daljavo (objava 3.7.2020): <https://drustvo-sos.si/sos-in-mediji/od-6-7-svetovanja-ponovno-na-daljavo/> (29. 7. 2020)

varne hiše, krizne centre in materinske domove; ti pa so tudi stežka sledili sprejetim ukrepom o karanteni in drugim ukrepom za preprečevanje širjenja virusa. Ovirani so bili tudi sodno odrejeni stiki staršev z otroki v primeru ločitve, ki so se prej izvajali v živo ali na Centrih za socialno delo. Ker ti niso bili možni oz. bi njihova izvedba pomenila kršitev sprejetih ukrepov (npr. potovanje skozi občine), so potekali na daljavo, oteženost stikov pa je v številnih primerih vodila k odtujitvi otrok ali je celo sprožila postopke za spremembo skrbništva zaradi neupoštevanja fizičnih stikov (ki tako niso bili mogoči).

Žrtve nasilja, ne glede na spol, so torej ostale odrezane od podpornih sistemov in možnosti umika od nasilnih situacij. Prisiljene so bile ostajati v okoljih, kjer so bile tudi v preteklosti najpogosteje podvržene nasilju in kjer so mu najpogosteje podvržene še danes – doma. Kljub temu da prvi statistični podatki niso pokazali porasta nasilja, so po dveh mesecih samoizolacije opazili »20 odstotkov več [prijav] kot v enakem obdobju lanskega leta.«³² Prav tako se je povečalo število klicev na (okrnjene) telefonske linije za pomoč – tudi ob posebni medijski kampanji sredi pomladi³³ in porastu prispevkov na temo nasilja proti ženskam.

Primer 2: Fizično, psihično in spolno nasilje

Žrtve, ujete med štiri stene doma, so bile v času epidemije tako še veliko bolj izpostavljene nasilju, ki ga doživljajo tudi sicer, saj so bile v neprekinjenemu stiku s povzročitelji. Da bi lažje razumeli, kaj pomeni živeti z nasiljem, podajmo kratek opis psihičnega, fizičnega in spolnega nasilja ter nasilja v družini oz. intimno-partnerskega nasilja.

Društvo za nenasilno komunikacijo nasilje deli na psihično, fizično in spolno, pri čemer izpostavlja, da:

[p]sihično nasilje je zloraba moči ene ali več oseb nad drugo osebo, ki najpogosteje, ne pa nujno, poteka na besedni ravni in osebo prestraši, poniža ter razvrednoti. Telesno ali fizično nasilje je zloraba fizične sile ali grožnja z uporabo fizične sile. Spolno nasilje [pa] so vsa dejanja, povezana s spolnostjo, ki jih oseba čuti kot prisilo³⁴

Ker pa žrtve velikokrat doživljajo različne vrste nasilja obenem, ni presenetljivo, da nasilnih dejanj, ki jih utrpevajo, pogosto sploh ne prepoznajo kot nasilje. Ker je psihično nasilje nemalokrat stalnica odnosov, ki jih poznajo (velikokrat že od primarne družine naprej), žrtve le stežka razločijo preplet psihičnega nasilja s fizičnim. Če se psihično nasilje

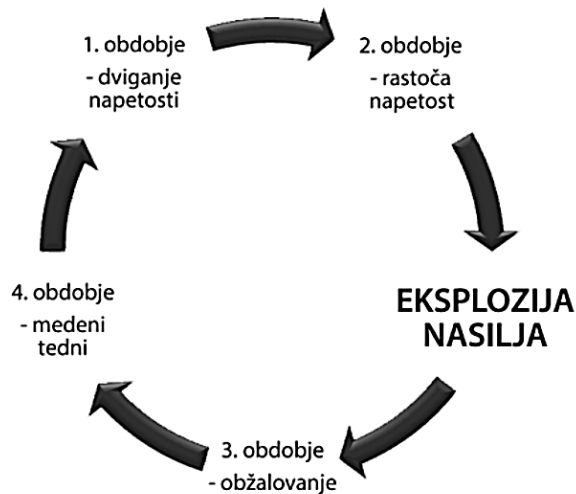
32 Ptujinfo, V času epidemije koronavirusa porast nasilja v družini: <https://ptujinfo.com/novica/slovenija/v-casu-epidemije-koronavirusa-porast-nasilja-v-druzini/134272> (29. 7. 2020)

33 Dnevnik, Stekla nacionalna kampanja proti nasilju nad ženskami Vesna - živeti brez nasilja: <https://www.dnevnik.si/1042641977> (29. 7. 2020)

34 Glej opombo 8.

prelevi v fizičnega, žrtve velikokrat poročajo, da je do tega prišlo iznenada, ne da bi prej poznale, da je »kaj narobe«. Kot družba smo navajeni »zamahniti z roko« nad raznimi psihološkimi pritiski, kot so grožnje z drugimi oblikami nasilja, grožnje s smrtjo ali posilstvom, zmerjanje, dajanje v nič, kričanje, ustrahovanje, zaničevanje, izsiljevanje, siljenje v nehotena dejanja ali obnašanje, omejevanje stikov z družino in prijatelji, ljubosumje, zalezovanje ali zasledovanje itn. Zato ni presenetljivo, da ko se ti pritiski prelevijo v udarce, brce, davljenje, potiske, pridržanje, metanje predmetov v telo, lasanje, ščipanje, udarjanje s predmeti, fizično kaznovanje otrok, umor itn., sta zanikanje (*pleska po riti pa ja ni nasilje*) ali blaženje (*saj ni tako mislil*) fizičnega nasilja pogosta »izgovora«, s katerima tako žrtve kot tudi širša okolica opravičujejo dejanja nasilnežev.

Ženske spolno nasilje doživljajo tudi v javnih prostorih, kjer so podvržene žvižganju, opazkam s spolno vsebino, nezaželenemu otipavanju, pošiljanju nezaželenih spolnih vsebin, masturbiranju pred osebo, nedovoljenemu slikanju ali snemanju telesa in razširjanju vsebin po spletu itn. Siljenje v spolne odnose, posilstvo, siljenje v prostitucijo itn. pa žrtve doživljajo predvsem v partnerskih in zakonskih zvezah. Pot iz nasilja je težka in dodatno otežena z zastarelo zakonodajo na področju definicije in pregona spolnega nasilja.³⁵ Žrtve pa imajo težave s prepoznavanjem (in prijavo) nasilja tudi zaradi t. i. kroga nasilja, v kateri so ujete. Krog nasilja je znan vzorec obnašanja povzročitelja, ki s svojo ciklično naravo žrtev vedno znova prepriča, da »se bo [povzročitelj] spremenil«.

Slika 1: Krog nasilja.³⁶

³⁵ Peter Lovšin, Koper: oproščen posilstva, ker je silo uporabil šele, ko se je žrtev zbudila: <https://www.dnevnik.si/1042856410> (29. 7. 2020)

³⁶ Prepoznavna in obravnava žrtev nasilja v družini v okviru zdravstvene dejavnosti: smernice in izobraževanja za zdravstvene delavce, Dinamika nasilja v družini: <http://www.prepoznajnasilje.si/nasilje-v-druzini/dinamika-nasilja-v-druzini> (12. 8. 2020)

Iz začetne faze dvigovanja napetosti, ko žrtev že sluti, da se bo nekaj zgodilo oz. da »je nekaj naredila narobe«, preko rasti napetosti in končnega izbruha nasilja, sta tretja in četrta faza tisti, zaradi katerih žrtve navadno vztrajajo v razmerju. Faza obžalovanja in medeni tedni, ko povzročitelj izraža skrb, ljubezen, sočustvuje z žrtvijo, a že pričinja z manipulativnimi vzorci (*saj veš, da sem pod stresom; saj veš, da imam rad mir*), sta izraza nasilja, ki ga žrtve težko prepoznajo. Poglavitna značilnost kroga nasilja je, da fazi »brez nasilja« postajata vedno krajši, dokler ne izgineta. Žrtev pa še vedno upa, da se bosta vrnila.

Življenje s povzročitelji torej ni eno samo neprekinjeno nasilje, pač pa je prefinjen psihološki mehanizem, ki žrtev drži v neprekinjenem strahu in odvisnosti. Lahko si predstavljamo, kako krog nasilja eskalira, če odstranimo možnost umika (vsaj na delovno mesto ali umika otrok v šolo), če odstranimo socialno mrežo (obiski družine in prijateljev) in dodamo stres ob morebitni izgubi službe enega od partnerjev. Dodajmo temu še psihično obremenitev zaradi strahu in nejasnosti ob pojavu nevarnega virusa.

»Primeri nasilja v družini so se po sprejetju protikoronskih ukrepov v nekaterih državah EU povečali za tretjino«³⁷ je bila 7. 4. 2020 ena izmed iztočnic medijskega sporočila Evropskega parlamenta in Združenih narodov, s katerim so opozarjali na nedvoumen porast nasilja proti ženskam v času koronakrize. O porastu nasilja so poročali vsi večji evropski mediji (npr. nemški FAZ, britanski Guardian, francoski LeMonde itn.),³⁸ zaznali pa smo ga tudi v Sloveniji. Porast nasilja proti ženskam v času korona krize torej ni neka slučajna systemska anomalija, ampak splošen družbeni pojav, ki nam jasno kaže, kako malo je potrebno, da se življenje žensk drastično poslabša. Posebno skrb zbujajoče je, da tudi med koronakrizo ostaja odstotek prijavljenega nasilja mnogo manjši od dejanskega.³⁹ Porast nasilja v času pandemije je tolikšen problem, da si je »prislužil« svetovni sledilec: <https://www.covidgbvtracker.live/>, ki poskuša vzpostaviti sistem sledenja medijskemu, političnemu in znanstvenemu diskurzu o porastu nasilja.

37 Evropski parlament, COVID-19: Stopping the rise in domestic violence during lockdown: <https://www.europarl.europa.eu/news/sl/press-room/20200406IPR76610/covid-19-stopping-the-rise-in-domestic-violence-during-lockdown> (29. 7. 2020) Cases of domestic violence rose by a third in some EU countries following lockdown

38 Theresa Weiß in Ewald Hetrodt, Manche erdulden die Gewalt: <https://www.faz.net/aktuell/rhein-main/region-und-hessen/frauennotruf-zu-corona-zeiten-weniger-genutzt-manche-erdulden-die-gewalt-16855759.html>, Jamie Grieson, Domestic abuse surge in coronavirus lockdown could have lasting impact, MPs say: <https://www.theguardian.com/society/2020/apr/27/domestic-abuse-surge-coronavirus-lockdown-lasting-impact-mps>; Le Monde, Confinement : les violences conjugales en hausse, un dispositif d'alerte mis en place dans les pharmacies: https://www.lemonde.fr/societe/article/2020/03/27/confinement-un-dispositif-d-alerte-dans-les-pharmacies-pour-les-femmes-violentes_6034583_3224.html (29. 7. 2020)

39 Glej opombo 32.

Primer 3: Ekonomsko nasilje

Ekonomsko nasilje je tisto nasilje proti ženskam, ki se ga kot družba še najmanj zavedamo, do njega smo najmanj občutljivi in ga ne preganjamo. Ker živimo v družbi, ki ji tempo in odnose diktirata denar in posedovanje denarja, bi nas morala vkoreninjenost ekonomskega nasilja proti ženskam v naše družbene sisteme mnogo bolj skrbeti. Spet navajamo definicijo Društva za nenasilno komunikacijo

Ekonomsko nasilje so vse oblike nadvladovanja oziroma poniževanja žrtve s pomočjo sredstev za preživetje ali odrekanja pravic, povezanih z zaslužkom. Zaradi ekonomskega nasilja žrtev postane odvisna od povzročitelja, in ga zato težje zapusti. Primeri ekonomskega nasilja so omejevanje pravice do zaposlitve, preprečevanje žrtvi, da razpolaga s svojim ali skupnim denarjem, siljenje druge osebe v finančno odvisnost, zahteva po pokorščini, ker so žrtvina finančna sredstva nižja, neplačevanje preživnine, opuščanje odgovornosti preživljanja članov družine, prelaganje celotnega finančnega bremena za preživljanje družine na žrtev, siljenje v jemanje posojil ali sklepanje pogodb in podobno.⁴⁰

Poleg zgoraj naštetih oblik ekonomskega nasilja proti ženskam bi bilo v definicijo tovrstnega nasilja potrebno vključiti tudi druge sistemske oblike nasilja, kot so plačna nesorazmerja, ponudbe delovnih mest glede na stereotipno »primernost« delovnega mesta za določen spol, spolno obarvano kadrovanje itn. Te prakse namreč soustvarjajo in ohranjajo nižjo stopnjo ekonomske neodvisnosti žensk. Ob koronakrizi, ki je najbolj prizadela ravno ženske – te so po eni strani prevzemale največ neplačanega dela doma, po drugi strani pa so bile najbolj izpostavljene virusu na delovnih mestih⁴¹ – so postale plačne neenakosti in neenakosti vezane na vrsto dela še toliko bolj očitne, tudi zato, ker ženske zasedajo stereotipno »ženske« poklice, zlasti skrbstvene, ki so slabše plačani (medicinske sestre, zdravstvene delavke, negovalke itn.). Poglejmo razloge za poglobitev teh neenakosti v času koronakrize.

Ko sta se z uredbo vlade varstvo otrok in šolanje prestavila na dom, je to breme v disproporcionalno velikem odstotku padlo na ženske, ki še vedno opravijo največji delež neplačanega dela.⁴² Neplačano delo vključuje gospodinjsko delo ter nego in vzgojo otrok, povezano pa je tudi s fenomenom t. i. »kognitivne obremenitve«,⁴³ tj. obremenitve zaradi pričakovanja, da bodo imele ženske v mislih vse, kar je potrebno za nemoteno vsakodnevno delovanje gospodinjstva. Šolanje od doma se je v Sloveniji začelo v sredini marca in je

40 Glej opombo 8.

41 Daniel Harries, Women worse affected by COVID-19 crisis - UN labor agency: <https://newseu.cgtn.com/news/2020-07-02/Women-worse-affected-by-COVID-19-crisis-UN-labor-agency-RNNmo8ABCo/index.html> (29. 7. 2020)

42 Kristalina Georgieva, Cristian Alonso, Era Dabla-Norris in Kalpana Kochhar, The Economic Cost of Devaluing "Women's Work" (IMFBlog): <https://blogs.imf.org/2019/10/15/the-economic-cost-of-devaluing-womens-work/> (27. 6. 2020)

43 Emma, The gender wars of household chores: a feminist comic: <https://www.theguardian.com/world/2017/may/26/gender-wars-household-chores-comic> (27. 6. 2020)

trajalo do pričetka šolskih počitnic (skoraj 4 mesece). Enako velja za delo od doma v številnih sektorjih. Skoraj štiri mesece so bile torej ženske doma trojno na udaru: šolanje otrok doma, delo od doma in gospodinjstvo. Tudi za novo šolsko leto se na tem področju za ženske ne obeta nič dobrega, saj se v pričakovanju novih valov koronavirusa pojavljajo številna ugibanja (in mogoče že načrti?) o nadaljšanju šolanja in dela na daljavo. Zato Lilijana Burcar jasno opozarja na nevarnost, ki na ženske preti od t. i. do delavcev_k »prijaznih« in sodobnih zaposlitvenih oblik:

Celodnevno in dostopno varstvo otrok je eden od ključnih predpogojev za sistemsko emancipacijo žensk. V nasprotju s tem je delo na domu oblika potiskanja žensk med štiri stene kuhinje in otroške sobe, kjer ne uživajo ekonomske neodvisnosti – je oblika njihovega novodobnega pogospodinjavanja in izvor skrite, na dolgi rok, v starosti pa vidne feminizacije revščine. Delo ženske je tako le sekundarnega in vse bolj dopolnilnega značaja, postavlja jo primarno v vlogo gospodinje in varuške, ki pač še nekaj malega zasluži z delom od doma, ter v odvisnost od drugih članov družine.⁴⁴

Kot je opozorila tudi Nika Kovač, direktorica Inštituta 8. marec, »so bile ženske pogosteje na čakanju na delo ravno zato, ker imajo nižje plače in ker se zaradi tega v družinah razvije pragmatična ekonomika glede tega, kdo bo prevzel skrb za otroke in neplačano gospodinjstvo delo.«⁴⁵ Kar je ženske potisnilo nazaj med štiri stene, v »tradicionalne« vloge. Po vseh napovedih nas po koronakrizi čaka še (ena) gospodarska kriza, kar bo še dodatno zmanjšalo možnost ekonomske emancipacije žensk.

Na drugi strani pa imamo skrbstvene in trgovske poklice, kot so delavke v zdravstvenem sektorju (vključno z zaposlenimi v domovih za starejše), vzgojiteljice in učiteljice ter prodajalke v trgovinah, ki so bile v času epidemije najbolj izpostavljene okužbi. Iz Nacionalnega poročila Mirovnega inštituta⁴⁶ ter po podatkih Sindikata vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture Slovenije,⁴⁷ je več kot 90 % vseh zaposlenih v omenjenih poklicnih skupinah ženskega spola. Po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije (SURS) pa je 65 % vseh zaposlenih v trgovskih dejavnostih žensk. A namesto, da bi govorili o feminiziranih poklicih, je pri tem potrebno poudariti feminizacijo delovnih mest: družinskih zdravnic je več kot kirurginj, trgovk več kot direktoric trgovskih podjetij, učiteljic na osnovnih šolah več kot ravnateljic, družinskih sodnic več kot kazenskih itn. Posledica femi-

44 Lilijana Burcar, Korona kriza – uvertura v feminizacijo dela od doma: <https://spol.si/blog/2020/07/08/korona-kriza-uvertura-v-feminizacijo-dela-od-doma/> (29. 7. 2020)

45 Martina Černe, Pokoronsko obdobje in pravice žensk: se vračamo nazaj?: <https://radioprvi.rtvlo.si/2020/07/intelektla-31/> (30. 7. 2020)

46 Majda Hrženjak, Živa Humer in Mojca Frelj: Izobraževalna in poklicna spolna segregacija v skrbstvenem sektorju. Boys in care: nacionalno poročilo. Mirovni inštitut. Ljubljana, 2017. <https://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2017/10/Educational-and-Occupational-Gender-Segregation-in-Care-sector-Slovenia-SLO.pdf> (27. 6. 2020)

47 Sindikat vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture v Sloveniji, Zaposleni v formalnem izobraževanju: <https://www.sviz.si/zaposleni-v-formalnem-izobrazevanju/> (27. 6. 2020)

niziranja delovnih mest je padec njihovega ugleda in posledično tudi zaslužka, ki ga prinašajo.⁴⁸ To se jasno vidi na primeru trgovk, ki so v povprečju plačane 250 evrov manj od svojih kolegov.⁴⁹ V času epidemije pa so bile prav delavke na feminiziranih delovnih mestih najbolj izpostavljene okužbam z novim virusom, saj so, za razliko od večine drugih storitev, zdravstveni domovi, bolnice, domovi starejših občanov (DSO) ter trgovine, kjer so te delavke v veliki meri zaposlene, še naprej obratovali.

Čeprav je bil trgovinski sektor potrjen precejšnjim vladnim omejitvam – živilske trgovine so bile zaprte ob nedeljah, dovoljeno je bilo omejeno število strank, določene ure so bile rezervirane za rizične skupine, delovni čas je bil skrajšan – se je promet živilskih trgovin v času koronakrize povečal.⁵⁰ Spomnimo se na paniko ob začetku krize, ko s(m)o masovno kupovali toaletni papir, kvas in moko. Predvsem v tej začetni fazi, ko se je šele vzpostavljala sistem ukrepov za zajezitev širjenja koronavirusa, za varstvo trgovk ni bilo dobro poskrbljeno, primanjkovalo je zaščitne opreme, prihajalo je tudi do kršitev delovno-pravne zakonodaje, kot je v svojem Pozivu k ukrepanju opozoril Sindikat delavcev trgovine Slovenije:

Sindikat delavcev trgovine Slovenije ponovno poziva vlado in vse delodajalce v dejavnosti trgovine, da zaščitijo zaposlene pred nevarnostjo koronavirusa. /.../ Prav tako nekateri delodajalci niso poskrbeli za primerno zaščito svojih zaposlenih, ob znatno povečanem povpraševanju prebivalstva po osnovnih dobrinah pa smo na Sindikat delavcev trgovine Slovenije prejeli tudi številne prijave glede kršitev redne delovnopravne zakonodaje, od prekoračitve zakonsko določenega delovnega časa in nadur do občutne preobremenjenosti zaposlenih v tem času.⁵¹

Dostop do osnovne zdravstvene oskrbe je bil v obdobju koronakrize sicer bolj kot ne ustavljen, saj se »[g]lede na trenutno epidemiološko situacijo /.../ preventivne zdravstvene dejavnosti ne izvajajo. Izjema je preventivno zdravstveno varstvo otrok in mladine«. ⁵² So pa bile zdravstvene delavke napotene na delo na triažne točke namenjene odkrivanju in izolaciji bolnic_kov okuženih s koronavirusom, prav tako je kljub epidemiji potekalo delo v bolnicah in domovih za ostarele. DSO-ji in njihovi zaposleni so bili med najbolj izpostavljenimi, tako v prvem valu, kjer je bilo »skoraj osemdeset odstotkov vseh

48 Hadas Mandel, Gender inequality: occupational devaluation and pay gaps: <https://researchoutreach.org/wp-content/uploads/2019/02/Hadas-Mandel.pdf> (11. 8. 2020)

49 Republika Slovenija, Statistični urad: <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/8402> (27. 6. 2020)

50 Sebastjan Morozov, Tomislav Čizmić, predsednik uprave Mercatorja: Prodaja moke se je v času krize podeseterila: <https://www.dnevnik.si/1042925356/posel/novice/tomislav-cizmic-predsednik-uprave-mercatorja-prodaja-moke-se-je-v-casu-krize-podeseterila> (27. 6. 2020)

51 Sindikat delavcev trgovine Slovenije, POZIV K UKREPANJU koronavirus: <http://www.sindikat-sdts.si/vse-novice/575-koronavirus-sdts-poziva-vlado-k-ostrim-ukrepom-v-trgovini> (27. 6. 2020)

52 NIJZ, Koronavirus - zdravstveni delavci: <https://www.nijz.si/sl/koronavirus-zdravstveni-delavci#navodila-za-zdravstvene-delavce> (12. 8. 2020)

smrti, povezanih z novim koronavirusom, v domovih starejših«,⁵³ kot tudi v drugem, saj so bili vsi večji izbruhi ponovno zaznani prav v DSO-jih.⁵⁴ Zaščitna oprema za zaposlene v zdravstvu je bila pereča tema še pred afero ministra za gospodarstvo.⁵⁵ Zdravniška zbornica Slovenije je 25. 3. 2020 slovensko vlado opozarjala na pomanjkanje zaščitne opreme:

Standardi za varno delo v zdravstvu se kljub jasni zakonodaji nižajo iz dneva v dan. Kar je bilo še prejšnji teden nesprejemljivo, je v tem tednu zaradi pomanjkanja zaščitne opreme vsakdanja praksa. Primanjkuje zaščitne opreme: ustreznih mask (FFP3, FFP2), zaščitnih plaščev, zaščite za oči, ustreznih rokavic.⁵⁶

Že od pričetka krize in veljave sprejetih ukrepov pa so se največje nejasnosti in nezadovoljstva pojavljala v povezavi z izplačilom dodatka za delo v rizičnih razmerah, ki po kolektivni pogodbi za zaposlene v javnem sektorju pripada tudi zaposlenim v zdravstvu, ter v povezavi z dodatkom, sprejetim s t. i. koronazakoni.⁵⁷

Delavke v skrbstvenih poklicih in trgovke so torej (bile) v času koronakrize podvržene ne samo dodatnim zdravstvenim tveganjem, pač pa tudi psihološkim obremenitvam in finančnim tveganjem.

Kako naprej?

Edina sodobna pandemija, primerljiva s trenutnim covid-19, je španska gripa, ki je divjala po Evropi med letoma 1918 in 1920 ter terjala 50 milijonov življenj. Za špansko gripo velja, da je po eni strani spodbudila uveljavitev določenih pravic žensk, po drugi strani pa jih je ogrozila. Ker je španska gripa v večji meri prizadela moške (zanimiva vzporednica s covid-19, kjer raziskave kažejo podobno),⁵⁸ se je za ženske odprla možnost

53 Tatjana Pihlar, Skoraj osemdeset odstotkov vseh smrti, povezanih s koronavirusno boleznijo, je bilo v domovih starejših: <https://www.dnevnik.si/1042928747> (12. 8. 2020)

54 G. C. in A. P. J., Konec tedna umrli štirje okuženi stanovalci DSO-ja Hrastnik: <https://www.rtvsllo.si/zdravje/novi-koronavirus/konec-tedna-umrli-stirje-okuzeni-stanovalci-dso-ja-hrastnik/533016> (12. 8. 2020)

55 Eva Doljak in Luka Mlakar, Koronavirus: bo kratko potegnilo zdravstveno osebje?: <https://siol.net/novice/slovenija/koronavirus-bo-kratko-potegnilo-zdravstveno-osebje-519482> (29. 7. 2020)

56 Zdravniška zbornica Slovenije, Poziv Vladi RS, da pravočasno zagotovi ustrezno zaščitno opremo za zdravstvene delavce: <https://www.zdravniskazbornica.si/informacije-publikacije-in-analize/obvestila/2020/03/25/poziv-vladi-rs-da-pravo%C4%8Dasno-zagotovi-ustrezno-za%C5%A1%C4%8Ditno-opremo-za-zdravstvene-delavce> (12. 8. 2020)

57 Urška Mlinarič, Javni sektor: Pri izplačilu dodatkov vlada zmeda: <https://www.vecer.com/javni-sektor-pri-izplačilu-dodatkov-vlada-zmeda-10168854> (12. 8. 2020)

58 Sabra L. Klein, Santosh Dhakal, Rebecca L. Ursin, Sharvari Deshpande, Kathryn Sandberg, Franck Mauvais-Jarvis: Biological sex impacts COVID-19 outcomes <https://journals.plos.org/plospathogens/article?id=10.1371/journal.ppat.1008570> (26. 8. 2020)

vstopa v javno življenje in opravljanja funkcij, ki jih prej niso mogle/smele opravljati.⁵⁹ Po drugi strani pa bi sufražetke svoj boj za pridobitev volilne pravice za ženske v Ameriki skoraj izgubile zaradi sprejetih ukrepov, ki so bili podobni tistim, ki jih vlade sprejemajo sedaj: onemogočeno je namreč bilo javno zborovanje, lobiranje in srečanja pa so bili prepovedani.⁶⁰ Sufražetke so sicer Američankam vseeno izborile volilno pravico, a so ob tem izgubile nekaj ključnih bork.⁶¹

Danes pa pandemija covid-19 in dolgo trajajoča epidemija nasilja proti ženskam vztrajno slabšata položaj žensk in ogrožata že pridobljene pravice. Ženske so tudi sicer diskriminirane, manj finančno neodvisne, doživljajo več različnih vrst nasilja; protikoron-ski ukrepi pa so le še poglobili finančno odvisnost žensk in jih vrgli v bolj nasilne situacije z manj možnostmi umika. Država kot edini sistem, ki lahko zagotovi celostno in trajno zaščito žensk pred obema pandemijama, je pri tem očitno neuspešna. Ali se torej vračamo nazaj? Nazaj v preteklost, ko smo bile ženske zaprte za štiri stene, izrinjene iz javnega življenja, ko nam je bila odvzeta pravica do odločanja, ne samo o lastnem telesu, pač pa tudi o družbi, v kateri živimo.

Kot je pokazal primer s špansko gripo, so tovrstne krize lahko tudi priložnost za družbene spremembe. A to bo terjalo aktivno zoperstavljanje morebitnemu povečanju neenakosti, izhajajoč iz razumevanja, da vrednost posameznice_ka ne sme biti odvisna od arbitrarnih lastnosti, kot so barva kože, spolna usmerjenost, narodnost in spol.

Literatura

Šugman Stubbs, Katja: *Nefizično (psihično in čustveno) nasilje v partnerskih odnosih. V: Revija za kriminalistiko in kriminologijo*. Ljubljana 61. 2010, 2.S. 141-151.

Veselič, Špela (Društvo SOS telefon za ženske in otroke – žrtve nasilja) in Zabukovec, Katja Kerin (Društvo za nenasilno komunikacijo): *Republic of Slovenia. Alternative report. For consideration by Group of Experts on Action against Violence against Women and Domestic Violence (GREVIO)*. Ljubljana. November 2019. *Besedilo še ni objavljeno. Zahvaljujem se Špeli Veselič, avtorici citiranih odstavkov, za dovoljenje za rabo in citiranje gradiva.

Arruzza, Cinzia: *Nevarna razmerja. Poroke in razveze marksizma in feminizma*. Založba Sophia. Ljubljana 2016.

59 Christine Crudo Blackburn, Gerald W. Parker in Morten Wendelbo: How the 1918 Flu Pandemic Helped Advance Women's Rights: <https://www.smithsonianmag.com/history/how-1918-flu-pandemic-helped-advance-womens-rights-180968311/> (12. 8. 2020)

60 Ellen Carol DuBois, A pandemic nearly derailed the women's suffrage movement: <https://www.nationalgeographic.com/history/2020/04/pandemic-nearly-derailed-womens-suffrage-movement/> (12. 8. 2020)

61 Prav tam.

Povzetek

V prispevku poskušamo predstaviti položaj žensk med dvema epidemijama, ki trenutno potekata: nasiljem nad ženskami ter koronavirusom SARS-CoV-2 (covid-19). Nasilje nad ženskami temelji na družbenopolitični neenakopravnosti in neenakosti med spoloma. Pandemija covid-19 in politične odločitve sprejete v izrednih razmerah pa te razlike in z njimi nasilje samo še poglobljata in nas vračata v (do sedaj) preživete družbene vzorce. Nasilje doživlja do 70 % žensk po svetu; kljub številnim sprejetim konvencijam, zakonom in drugim ukrepom je nasilje nad ženskami še vedno najbolj razširjeno nasilje. Prijav nasilja je še vedno (pre)malo, sprejeti ukrepi in zakoni za preprečevanje nasilja in zaščito žrtev pa niso vedno ustrezni ali zadostni. Med razglasitvijo epidemije covid-19 so bile ženske še dodatno obremenjene ter v mnogih primerih tudi izpostavljene tveganjem (prevlada žensk v skrbstvenih in trgovskih poklicih). Zaradi razglašanih ukrepov za preprečevanje širjenja virusa je bilo tudi okrnjeno delovanje telefonskih linij za pomoč, možnosti sprejema v varne hiše itn. Pravice žensk so tako v izrednih razmerah še dodatno na udaru; po drugi strani pa so lahko take situacije, kot kaže primer španske gripe, tudi priložnost za družbene spremembe. Pogoj za to pa je razumevanje, da vrednost posameznice_ka ne bi smela biti odvisna od arbitrarnih lastnosti, kot so barva kože, spolna usmerjenost, narodnost in spol.

Summary

In this paper I try to present the position of women during two current epidemics: violence against women and the coronavirus SARS-CoV-2 (COVID-19). Violence against women is based on socio-political and gender inequality. The COVID-19 pandemic and the political decisions made during this emergency period only deepened these inequalities. Consequently, we have witnessed an increase of violence and a return to social patterns that used to be obsolete. Up to 70% of women worldwide experience violence, and despite many conventions, laws and other measures adopted, violence against women is still the most widespread type of violence. There are still (too) few reports of violence, and the measures and laws adopted for the prevention and protection of victims are not always appropriate or sufficient. During the COVID-19 pandemic, women were exposed to further risks. Domestic work, which is still carried out predominantly by women, has increased; home schooling has emerged and been added to the work women perform at home. At the same time, women are employed in large numbers in professions which have been crucial during the COVID-19 pandemic, such as caring and retail professions, and have been more exposed to the risk of contagion. Furthermore, because of the measures taken to prevent the spread

of the virus, helplines for victims of violence were down, admission to safe houses was limited, etc. Women's rights in extraordinary times are shrinking, but as the case of the Spanish flu demonstrates, these situations can also carry the potential for social change. The starting point, however, needs to be the understanding that the value of an individual cannot depend upon arbitrary characteristics such as skin colour, sexual orientation, nationality, or gender.

Ključne besede

ženske, nasilje nad ženskami, nasilje proti ženskam, covid-19, pandemija

Keywords

women, violence against women, COVID-19, pandemic

O očetih “samohranilcih” in nasilju spolnih stereotipov

Iztok Šori

Prispevek obravnava družbeni položaj in identiteto moških v enostarševskih družinah z očetom. Na podlagi nekaterih aktualnih teorij in raziskav predstavlja kontekste nastajanja teh družin, njihovo znanstveno obravnavo ter spolne stereotipe in arhetipe, ki marginalizirajo in diskriminirajo moške, ki želijo biti ali so glavni skrbniki otrok ter s tem atipične moškosti.

V Sloveniji je po podatkih Statističnega urada leta 2018 živelo 28.418 enostarševskih družin očeta z otroki, kar znaša 4,92 % vseh družin. Gre za relativno veliko skupino družin in moških, vendar malokdaj kaj slišimo o njih, spregledani so tudi v družboslovnem raziskovanju in pri sprejemanju socialnih politik. Vzroke, zakaj so moški, ki vodijo enostarševske družine, nevidni in neprepoznani, je mogoče najti v široki razširjenosti spolno zaznamovanih arhetipov, stereotipov in ideologij. Identiteta in položaj očetov iz enostarševskih družin sta predvsem obremenjena z arhetipom »svete«, to je dvostarševske heteroseksualne družine in stereotipom, da so te družine bolj primerne za vzgojo otrok, ter arhetipom »svete«, to je materinske ljubezni in stereotipom, da so za vzgojo otrok bolj primerne ženske. Pomembno je zlasti slednje. Očetje niso matere, niso torej tisti starš, ki bi mu pripisovali prirojeno skrbstveno vlogo in na katerega bi najprej pomislili, da bo po razhodu partnerjev primarni skrbnik otrok. In matere niso tisti starš, ki bi mu pripisovali, da za otroka ne zna, ne zmore ali ne želi poskrbeti. Spolni stereotipi in arhetipi na različnih družbenih ravneh marginalizirajo in diskriminirajo na eni strani očete in moške, ki so ali želijo biti primarni skrbniki otrok, in na drugi strani matere in ženske, ki se v tej vlogi ne vidijo ali ne znajdejo, saj ne ustrezajo družbenim idealom. V tem prispevku predstavljam predvsem položaj moških v enostarševskih družinah z očeti in nekatere oblike njihove diskriminacije in marginalizacije, ki jih obravnavam kot ideološko utemeljeno nasilje spolnih stereotipov.

V preteklih stoletjih je bilo enostarševstvo v večini primerov posledica visoke smrtnosti zaradi bolezni, ob porodih ali v vojnah, šele v 20. stoletju kot ključni dejavnik prevladajo ločitve (Maynes 1996, 1). Podobno kot v drugih zahodnih državah tudi v Sloveniji število enostarševskih družin z očetom narašča, od leta 1981 do leta 2018 se je število povečalo z 9.645 na 28.418 oz. po deležu med enostarševskimi družinami z 12,9 % na 20 % (Dolenc 2016, 28). Razlogi za to še niso povsem jasni. Ameriške študije kažejo, da ima pri oblikovanju teh družin pomembno vlogo nezmožnost matere, da bi skrbela za otroke, v zadnjih letih pa pogosteje tudi želja očetov, da bi bili primarni skrbniki, ali želja otrok, da bi živeli pri očetu (Coles 2015). Za Slovenijo statistični podatki kažejo, da je v približno petini primerov vzrok za nastanek enostarševske družine z očetom smrt matere (21,8 % očetov je ovdovelih). Za ostale primere lahko sklepamo, da so se zgodili zaradi razhoda partnerjev, saj so možnosti za to, da bi samski moški imel otroke ob podpori reproduktivnih tehnologij zelo majhne. Nedavna kvalitativna raziskava (Šori 2019) je pokazala, da je ob razhodu tudi v Sloveniji najpomembnejši dejavnik, ki vpliva na dodelitev skrbništva očetu, nezmožnost matere, da bi skrbela za otroke (duševna bolezen, neurejene bivanjske razmere, zanemarjanje otrok, nasilje nad otroki). Manj pogosto gre za izraz materine ali očetove želje, da naj bo oče primarni skrbnik otrok. Enostarševske družine z očeti torej nastajajo predvsem v situacijah, ko ni na voljo možnosti, da bi vlogo primarne skrbnice prevzela mama. Tako tudi očetje iz enostarševskih družin pripovedujejo, da so ob ločitvi najprej predlagali, da bi otroci »ostali« pri mami, šele kasneje pa ugotovili, da to ni v otrokovo najboljšo korist, medtem ko očetje, ki so že od samega začetka želeli skrbništvo za otroka, pripovedujejo o nenaklonjenosti institucij do takšne rešitve (prav tam).

Enostarševska družina je zelo redko na seznamu življenjskih izbir, kar velja tako za ženske kot moške (Šori 2015). Razlogi za to so lahko povsem praktični, saj je v zahodnih družbah vzgajanje otroka v paru, ki se vzajemno podpira, lažje iz ekonomskega, organizacijskega in emocionalnega vidika. Kot kažejo statistični podatki, so enostarševske družine med najbolj ogroženimi zaradi revščine, vendar tukaj ne gre le za vprašanje, kako sposobni so posamezniki in posameznice pri zagotavljanju lastnega dohodka, temveč predvsem za to, kakšne možnosti jim nudi družba, kako hierarhično razvršča posamezne družbene skupine, katere življenjske stile in odločitve ceni, kako jih nagrajuje. Položaj enostarševskih družin je torej močno odvisen od vladajočih ideologij. V naši družbi je prisotna zelo močna ideologija družine, ki jo lahko strnemo v prepričanje, da je heteroseksualna in heteronormativna dvostarševska (oz. t. i. »tradicionalna«) družina večvredna od drugih družinskih oblik, odnosov in življenjskih stilov (Šori 2015).¹ Da je družina sveta, pri čemer bi imel v mislih njeno točno določeno obliko, bi verjetno porekel tudi marsikateri ateist, k temu družbenemu idealu pa stremi in ga brez globljega preizpraševanja uresniči velika večina ljudi, tudi tisti, ki niso pripravljeni graditi resničnega partnerskega odnosa ali nimajo želje po vzgoji otrok.

Ideologija družine se ne reproducira le na ravni individualnih odločitev posameznikov in posameznic, temveč se namensko podpira² v državnih institucijah in politikah. Pre naša se s političnim, medijskim in strokovnim diskurzom kot tudi v vsakodnevnimi interakcijami z ljudmi (Šori 2015, 204). Povsod se kaže kot zdravorazumska predpostavka, da bodo vsi ljudje živeli v dvostarševski jedrni družini, čeprav je realnost veliko bolj raznolika (ločitve, enostarševske družine, samskost, življenje v sestavljenih družini, zveze na daljavo itd.), monogamija, romantična ljubezen in tradicionalna družina pa niso univerzalni človeški pojavi. Na politični ravni je vprašanje alternativnih oblik partnerskih in intimnih odnosov po nekaj eksperimentih v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja povsem izginilo iz agende, pri čemer se paradoksalno širi prepričanje, da je »tradicionalna družina« ogrožena, med drugim tudi zaradi enostarševskih družin.

Ideologija družine zajema tudi prepričanje, da je »tradicionalna družina« najbolj primerno okolje za vzgojo otrok, nasprotno pa večina današnje sociologije dokazuje, da razvoja otroka ne določata družinska oblika ali spol staršev, temveč bolj izpostavlja prisot-

1 Prepričanje, da je heteroseksualna dvostarševska družina »osnovna celica družbe«, ima tudi močno znanstveno podlago v klasični funkcionalistični sociološki teoriji in drugih teorijah, ki so izhajale iz spoznanj psihologije in psihoanalize. Najbolj znana je teorija Parsonsa in Balesa (1955), ki sta družino obravnavala kot institucijo ključno za delovanje družbenega sistema, pri čemer sta imela v mislih idealni tip družine iz petdesetih let 20. stoletja, kjer je imel oče primarno vlogo oskrbljevalca, mati pa skrbnice otrok. V družini sta prepoznala dve funkciji pomembni za vzgojo otrok. Prva je socializacija, druga je strukturiranje osebnosti, ki vključuje prevzem družbenih spolnih vlog (prav tam, 19–20). Po Parsonsu in Balesu sta za normalen psihosocialni razvoj otroka potrebni materinska in očetovska vloga, ki sta različni in komplementarni, saj je prva ekspresivna in druga instrumentalna.

2 Naj spomnim, da je med epidemijo koronavirusa v začetku leta 2020 vlada RS sprejela ukrepe, ki so dovoljevali prečkanje javnih površin in skupno preživljanje časa le članom istega gospodinjstva ali iste družine, stike pa prepovedala vsem drugim: parom, ki živijo v ločenih gospodinjstvih, v različnih občinah ali državah, ljubimcem in ljubimkam, samskim, prijateljem in prijateljicam

nost ali odsotnost sočutja, ljubezni in spoštovanja v odnosih med starši in otroki, kakor tudi v odnosih med odraslimi (Chancer 2017, 483; Silverstein 1999, 397–8). Kljub temu lahko opazimo, da je povsod, v družbi, politiki in tudi znanosti, večina interesa in podpore usmerjene v dvostarševske družine. Tudi v znanosti, na področju študij očetovstva, na primer, je očetovstvo obravnavano predvsem kot vprašanje enakosti med spoloma in delitve odgovornosti in dela med heteroseksualnima partnerjema, ki živita v skupnem gospodinjstvu. Očetov, ki vodijo enostarševske družine, tak okvir ne zajame. Čeprav opravljajo vsa gospodinjstva in skrbstvena dela, ne ustrezajo idealu »novega očetovstva«, ki se je s pomočjo znanosti in politik vzpostavil v zahodnih družbah, saj ne izpolnjujejo nenapisanega predpogoja, da živijo v partnerski zvezi z materjo otrok oz. skladno z ideologijo družine.

Voditi enostarševsko družino v družbenem kontekstu, ki ga prežema ideologija družine, lahko pri očetih poraja številne dvome in občutke krivde. Ali dovolj dobro skrbim za otroka? Zakaj nimam partnerja oz. partnerke? Ali otroku manjka drugi starš? In ključno, ali otroku manjka mama oz. materinska ljubezen? Arhetip materinske ljubezni je bil likovno verjetno najpogosteje upodobljen z Marijo, ki drži Jezusa v naročju, na področju sociologije pa je med najbolj vplivnimi teorija Ericha Fromma (1956), ki je v delu *The Art of Loving* vzpostavil razliko med materinsko in očetovsko ljubeznijo tako, da je prvo definiral kot brezpogojno, medtem ko naj bi bila očetovska ljubezen pogojna in jo je zato mogoče izgubiti. Fromm opisuje, da se prične materinska ljubezen oblikovati v nosečnosti, z dojenjem in skrbjo. Razen tega meni, da je za to, da bo otrok odrasel v zdravo osebo, potrebna uravnovešenost ženskega in moškega principa (Ibid., 38–46). Poudarja sicer, da materinsko in očetovsko ljubezen obravnava kot idealne tipe v webrovskega smislu oz. arhetipe po Jungu, vendar je bil deležen številnih kritik zaradi stereotipnega pogleda na ženske in moške ter biologizma. Vprašanje, kaj je pri vzpostavljanju čustvenih vezi med starši in otroki biološko in kaj družbeno pogojeno, verjetno ne bo nikoli povsem pojasnjeno, raziskave pa danes ugotavljajo, da lahko moški enako poskrbijo za otroke kot ženske in jim nudijo enakovredno emocionalno podporo (Chancer 2017, 483).

Zlasti ameriške raziskave iz 2. polovice 20. stoletja so preverjale ideološka prepričanja in preučevale dosežke in psihološki razvoj otrok v enostarševskih družinah ter kako na to vpliva spol starša. Pri tem so kot glavni dejavnik vpliva prepoznale vire (in ne oblike družine), ki so na voljo staršem in otroku; ti so v enostarševskih družinah praviloma manjši. Raziskave, ki so primerjale rezultate vzgoje v enostarševskih družinah z materjo in v družinah z očetom, so večinoma ugotavljale, da spol starša nima bistvenega vpliva. Nekaj razlik se pokaže pri eksternaliziranih vedenjih (npr. nasilno obnašanje) in uporabi opojnih snovi (cigarete, alkohol, droge), saj otroci iz družin z očeti kažejo višje stopnje v obeh primerih (Coles 2015, 157). Pri skrbi za otroke se boljše znajdejo očetje, ki so si aktivno prizadevali za skrbništvo, kot očetje, ki pri tem niso imeli izbire (Wilson 1988) oz. po zakonskem stanu samski v primerjavi z ovdovelimi očeti (Gasser and Taylor's 1976). Izpostaviti pa velja, da je med očeti in materami veliko več podobnosti kot razlik ter predvsem, da očetje v enostarševskih družinah opravljajo primarno oskrbo (s katero naj bi se obliko-

vala in izkazovala materinska ljubezen) povsem enako kot matere (Doucet 2006; Edin in Nelson 2013).

Na področju teorije so se v zadnjih desetletjih zlasti razvijale kritične študije moških in moškosti, ki so pokazale, da spolne vloge (tudi emocionalne) niso statične in monolitne, temveč da se »ideologije in prakse ločenih sfer« spreminjajo s spreminjanjem telesno-refleksivnih praks (Connell 2012, 264). Tako ideološko kot v praksi se je v zadnjih desetletjih pomen tega, kaj pomeni biti (idealni) oče in moški, spremenil ali vsaj zamaknil od patriarhalne očetovske vloge, ki je bila močno navezana na identiteto preskrbljevalca družine, k bolj senzibilni očetovski vlogi, ki daje enak pomen zagotavljanju ekonomskega preživetja družine kot emocionalni podpori otrokom (Hrženjak in Humer 2018; Rener et al. 2008). Nega dojenčka, s čimer naj bi se moški danes ukvarjali več kot v preteklosti, pomeni razvijanje drugačnih zmožnosti moškega telesa, kot so tiste, ki se razvijajo v vojni, športu ali industrijskem delu; prav tako pomeni doživljanje drugačnega ugodja (Connell 2012, 11). Podobno kot pri študijah očetovstva pa lahko ugotovimo, da je raziskovanje na področju kritičnih študij moških in moškosti v veliki meri spregledalo atipičnost in marginalizacijo moškosti pri očetih v enostarševskih družinah in jih doslej še ni ustrezno tematiziralo.

Čeprav so bila prepričanja in teorije o idealni družini in ljubezni velikokrat ovržena, jih nikakor ne moremo obravnavati kot preživetih ali nepomembnih, saj so del družbene realnosti in verjetno celo bolj vplivajo na individualne in institucionalne odločitve kot sociološke študije. Kako močan vpliv imajo arhetipi in stereotipi, je pokazala tudi slovenska raziskava (Šori 2019) med očeti iz enostarševskih družin, saj je večina poročala, da je edini deficit, ki ga zaznavajo pri skrbi za otroke ta, da jim ne morejo dati materinske ljubezni. Pri tem o materinski ljubezni niso bili neposredno povprašani, pomemben pa je tudi podatek, da so med njimi prevladovala družine, kjer je bila mama malo ali nič časa prisotna v življenju otrok. Materinsko ljubezen so razumeli podobno kot Fromm kot obliko ljubezni, ki je drugačna od očetovske ljubezni in jo lahko proizvede le žensko telo. Ključne so pri tem izkušnje z reprodukcijo in spolnim razvojem in dozorevanjem. Z besedami enega od očetov: »Ženske so nežne in dobre. /.../ Ne moreš otroku dati istega kot ženska.« Za večino manko enostarševske družine ni bil le v tem, da nimajo nekoga, s komer bi si delili delo in odgovornosti, temveč da nimajo partnerice s komplementarno emocionalno spolno vlogo. V kontekstu skrbi je bila materinska ljubezen pogosto edina lastnost, s katero so očeti iz enostarševskih družin določali meje moškosti. Medtem ko so v vsakodnevni skrbstvenih praksah hote ali nehote dekonstruirali spolne norme, so jih ponovno vzpostavljali na ravni manj oprijemljivega emocionalnega doživljanja.

Pripovedi očetov so tudi pokazale, da se arhetip materinske ljubezni večkrat prenese v stereotipno in neenako obravnavo očetov pred institucijami oz. v sistemsko in institucionalno nasilje, ki matere obravnava kot apriori skrbne in ljubeče, očete pa diskriminira pod predpostavko, da so oni tisti, ki so zmožni nasilja v družini ali ugrabitve otrok. Eden od vprašanih očetov je na primer pripovedoval o izkušnji na policiji, kamor je odšel, da bi prijavil izginotje partnerke in otrok. Tam so mu rekli, da je »mama šla z otroki, saj lahko gre« in obenem priznali, da bi takoj sprožili iskalno akcijo, če bi bilo obratno. Drugi je pri-

povedoval, da je sodnica dodelitev skrbništva za otroke materi utemeljila z besedami, da očetje pohajkujejo in nimajo primarnega materinskega čuta. Tretjega je žena med ločitvenim postopkom po krivem obdolžila nasilja, zaradi česar je imel težave na Centru za socialno delo, s policijo in na sodišču, saj mu sprva nihče ni verjel. Šele na sodišču se je nato izkazalo, da je šlo za lažne obtožbe, in dobil je skrbništvo za enega od dveh otrok. Takšne pripovedi velja vzeti zelo resno, saj pri feminističnih organizacijah in institucijah večkrat naletimo na zid in zanikanje, da bi ti problemi obstajali, kar omogoča različnim moškim skupinam, da jih instrumentalizirajo za širjenje protifeminističnih in mizoginih stališč. Marginalizacijo in diskriminacijo moških, ki želijo biti ali so glavni skrbniki otrok, ter s tem atipičnih moškosti je mogoče preprečiti le z obravnavo delovanja arhetipov in stereotipov na individualni in institucionalni ravni, še posebej tistih najbolj trdovratnih in splošno sprejetih.

Literatura

- Chancher, Lynn S.: *Sadomasochism or the Art of Loving: Fromm and Feminist Theory*. *Psychoanalytic Review* 4/2017, 469–484.
- Coles, Roberta L.: *Single-Father Families: A Review of the Literature*. *Journal of Family Theory & Review* 7/2015, 144–166.
- Connell, Raewyn: *Moškosti*. Ljubljana: Krtina, 2012.
- Dolenc, Danilo: *Ata, mama, dedi, babi: Gospodinjstva in družine v Sloveniji*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 2016.
- Doucet, Andrea: *Single Fathers*. Constance L. Shehan (ur.), *The Wiley Blackwell Encyclopaedia of Family Studies*, 332–335. New York: John Wiley Blackwell, 2016.
- Edin, Kathryn in Timothy J. Nelson: *Doing the Best I Can: Fatherhood in the Inner City*. Berkeley: University of California Press, 2013.
- Fromm, Erich: *The Art of Loving: An Enquiry into the Nature of Love*. New York: Harper & Row, 1956.
- Gasser, Rita D. in Claribel M. Taylor: *Role Adjustment of Single Parent Fathers with Dependent Children*. *Family Coordinator* 4/1976, 397–401.
- Hrženjak, Majda in Živa Humer: *Caring Masculinities and Flexibilisation of Labour Markets: Fathers in Precarious and Managerial Employment in Slovenia*. *Gender Questions* 1/2018, 2–19.
- Maynes, Mary J.: *Introduction: Toward a Comparative and Interdisciplinary History of Gender, Kinship and Power*. Mary J. Maynes, Ann Waltner, Birgitte Soland and Ulrike Strasser (ur.), *Gender, Kinship, Power: A Comparative and Interdisciplinary History*, 1–23. London and New York: Routledge, 1996.
- Parsons, Talcott in Robert F. Bales: *Family, Socialization and Interaction Process*. Illinois: The Free Press, 1955.
- Rener, Tanja, Živa Humer, Tjaša Žakelj, Andreja Vezovnik in Alenka Švab: *Novo očetovstvo v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2008.
- Silverstein, Louise B. in Carl F. Auerbach: *Deconstructing the Essential Father*. *American Psychologist* 6/1999, 397–407.
- Šori, Iztok: *Lone Fatherhood, the Deficit of Motherly Love and Institutional Discrimination*. *Teorija in praksa* 4/2019, 1105–1119.
- Šori, Iztok: *Samskost: Med ideologijo družine in ideologijo izbire*. Maribor: Aristej, 2015. Wilson, John: *Single Fathers: An Unnoticed Group*. *Australian Social Work* 2/1988, 9–11.

Povzetek

Prispevek obravnava družbeni položaj in identiteto moških v enostarševskih družinah z očetom. Na podlagi nekaterih aktualnih teorij in raziskav predstavlja kontekste nastajanja teh družin, njihovo znanstveno obravnavo ter spolne stereotipe in arhetipe, ki povzročajo njihovo marginalizacijo in diskriminacijo. Pri tem se osredotoča na delovanje dveh ideoloških sklopov: arhetip »svete«, to je dvostarševske heteroseksualne družine in stereotip, da so te družine bolj primerne za vzgojo otrok, ter arhetip »svete«, to je materinske ljubezni in stereotip, da so za vzgojo otrok bolj primerne ženske. Nasilni učinki teh stereotipnih predstav se kažejo na individualni ravni tako, da se očetje sprašujejo, ali njihov otrok ne trpi pomanjkanja materinske ljubezni, na sistemski ravni pa v ravnanju institucij, ki primarno starševsko vlogo pripisujejo materam. Zaključek je namenjen pozivu k bolj resnemu obravnavanju vprašanja marginalizacije in diskriminacije moških, ki želijo biti ali so glavni skrbniki otrok ter s tem atipičnih moškosti.

Summary

This article deals with the social position and identity of men in single-parent families in which the father is the parent. Based on some current theories and research, it presents the contexts of the formation of these families, their treatment in the academic literature, and gender stereotypes and archetypes that cause their marginalization and discrimination. It focuses on the operation of two ideological areas: the archetype of the “sacred” idea that two-parent heterosexual families and the stereotype that these families are more suitable for raising children, and the archetype of the “sacred” concept of maternal love and the stereotype that women are better suited for bringing up children. The violent effects of these stereotypical notions are manifested at the individual level when fathers wonder whether their child suffers from a lack of maternal love, and at the systemic level when institutions attribute the primary parental role to mothers. The conclusion is intended to call for a more serious approach to the issue of marginalization and discrimination against men who want to be or are the main guardians of children and thus atypical masculinities.

Ključne besede

očetje, enostarševske družine, stereotipi, arhetipi, nasilje

Key words

fathers, single-parent families, stereotypes, archetypes, violence

Manifest (o nasilju) – pet poskusov

Klara Otorepec

Prvi poskus: “manifest”

Že dolgo časa si želim, da bi naletela na kakšen politični zapis, ki bi mi vzbudil pozornost. Želim si, da bi po prebranem poživiljeno vstala, si podjetno pomela roke in si rekla: »No, sedaj pa je vendarle potrebno nekaj ukreniti.« Zadovoljna bi bila že s tem, če bi se med branjem zapisa nasmehnila in pokimala duhovitim izrazom, ki bi se spajali v bogate vsebinske poante in ki bi jih piska nizala z nekakšno predrznostjo in prepričanostjo v lastno inteligenco, ki bi mejila že na aroganco. Četudi se na prvi pogled zdi kontradiktorno, slutim, da bi me takšna izkušnja ozdravila cinizma, v katerega me pehajo vsi drugi aktualni civilno-družbeni poskusi, ob katerih naj bi se prepoznala kot aktivni subjekt političnih dejanj. Čutim, da moram kot del upora proti tem poskusom, ki si želijo biti kritični, a jih zaradi njihovega trdovratnega vztrajanja v domnevni »neideološkosti« razumem kot povsem apolitične, tudi sama zavzeti to predrzno, zaletavo in neapologetsko držo imaginarnih avtoric, po katerih hrepenim. Rečeno drugače: biti moram eksplicitno ideološka.

Odveč bi vam bilo govoriti, da politična in širša družbena situacija v zadnjem času skrbi za to, da je razlogov za politične misli in razmisleke več kot dovolj. Posledično boste številni nemara dodali, da je tudi priložnosti za prakticiranje državljske nepokorščine na pretek. Mnogi so s temi priložnostmi povsem zadovoljni. Imamo transparente, imamo zvočnike, imamo pohode, imamo govore. Prav. Toda med vami nas je nekaj, ki čutimo, da so te manifestacije nezadovoljujoče. Nemara nas je takih le za peščico, toliko kot je gorskih osamelcev. Toda kljub temu moram tudi v njihovem imenu izreči to, kar se vaši/naši civiliziranosti upira: tej nepokorščini moramo nujno dodati element nasilja.

Kako nasilno vam mora zveneti že sama omemba nasilja! Kakšna nespametna zahteva, ki bo uničila dobro ime upora! Toda ne morem več zanikati naraščajočih vzgibov mojega telesa, ki jih vse bolj čutim in ki želijo nenadoma premakniti mišična vlakna in spremeniti potek te politične zgodbe. Vsak dan me telo prosi in hkrati vabi k temu, da postanem nasilna. Ali globoko v sebi resnično tudi vi ne čutite potrebe, da bi sprožili pest, udarili bližnjega, podrli barikade, zalučali kamenje, zanetili požar?

Brez skrbi, nisem se ujela na limanice revolucionarnega opoja in daleč od tega sem, da bi iz naftalina privlekla to, kar si je nova levica v šestdesetih zamišljala pod izrazom "Honky Tonk Woman" – ženska, ki postane ulična bojovnica, ker ve, da je družbenih spon ne bo osvobodil feminizem, temveč to, da se bo otresla bojazni pred puškami in krvjo. Potreba po političnem nasilju ne sme biti del nekakšne rekonstrukcije mitičnih velikih uporov ali sredstvo za doseganje občudovanja. Iziti mora iz fizične potrebe, da je telo odrešeno nelagodja, ki mu ga povzroča dana situacija. Ta situacija pa mora seveda nujno izhajati iz širših nevzdržnih družbenih razmer.

Pred več kot sto leti je Christabel Pankhurst izrekla naslednje besede: "Če moški uporabljajo eksplozive in bombe za doseg svojih ciljev, se temu reče vojna, in če bomba ubije ljudi, se temu reče herojsko in veličastno dejanje. Zakaj ne bi tudi ženske uporabile ista orožja kot moški. Nismo napovedale samo vojne – borimo se za revolucijo!" (v Riddell 2018). To niso bile besede "prepotentne kvazirevolucionarke", temveč besede ženske, ki se je pred tem že desetletje borila za pravice žensk in razočarana ugotavljala, da vsa javna pisma, govori, protesti, romanja od vrat do vrat, članki in prepričevanja vplivnih oseb še vedno niso dovolj, da bi se ženskam blagovolilo priznati možnost soodločanja o družbi. Zato je s sestrama in materjo, s katerimi je skupaj vodila takrat najmočnejšo skupino za volilno pravico žensk v Veliki Britaniji – *Women's Social and Political Movement* – prešla na metodo "dejanja, ne besede". Naslednjih nekaj let so skupaj z drugimi somišljenicami razbijale okna, napadale banke, pošte in cerkve, podtikale bombe na železniških postajah, uničevale umetnine v muzejih in rezale telegrafске žice. S temi dejanji so želele ustvariti družbeno stanje, ki bi postalo tako nevzdržno, da bi vlado prisililo v to, da ženskam podeli volilno pravico. Hkrati so z njimi želele kaznovati vse, ki se s tem niso strinjali ali niso podpirali njihovega boja. Pri tem se niso ozirale na civilne žrtve. Svoja dejanja so jasno pojasnile z besedami, da gre za vojno, in v "vseh vojnah so civilisti tisti, ki najbolj nastradajo" (iz letnega poročila WSPU, 1913 v Bearmanu 2005, 375).

Moj poziv k nasilju ni namenjen temu, da nadalje predlagam, da moramo tudi sami začeti vojno. Kljub temu vas vabim, da z mano vred občudujete drzno hladnokrvnost, ki veje iz njihovega letnega poročila. Lahko si predstavljam, da je to eden izmed tistih zapisov, ki bi mi kljub krutosti narisal nasmešek. Obenem me tisto, kar je britanske sufražetke prignalo do tega, da so prestopile “mejo civiliziranosti” in iz besed prešle k dejanjem, spominja na trenutke brezupa, ki jih doživljam danes, ko se skušam prepoznati kot politični subjekt.

Protestniški spektakel se še nikoli poprej ni zdel tako izpraznjen in zrežiran. Ne razumite me narobe – vse manifestacije upora so vedno do neke mere vnaprej določene in vsi protesti so na nek način spektakli. Tudi nasilje je kot del protestniškega repertoarja podvrženo enakim zakonitostim. Tragikomika sedanjega protestniškega spektakla je v tem, da je sam nase ponosen, da je režiran in kuriran. V svoji želji, da se izogne formi mitologiziranih protestniških šestdesetih, se je zapletel v čudno improvizacijsko vajo, ki po principu take vrste teatra od gledalcev zahteva angažma, ker je to pač del “zabave”. Recite nam katerokoli besedo, jih slišim govoriti z odra, in iz nje vam bomo naredili prizor. Ta beseda je seveda vedno upor, njene variacije pa protesti. Toda ravno v tem se je državljanska nepokorščina od nastopa nove vlade veliko bolj približala šestdesetim, kot si je pripravljena priznati. Študentski protesti – še posebej tisti v ZDA in Franciji so se vpisali v kolektivni spomin kot referenčni primer »revolucionarnih šestdesetih« – so navidez veliko obetali, a so se v večini primerov izkazali za »veliko hrupa za nič«. Ker so zgolj v formi, ne pa v vsebini sledili temu, kar naj bi bila revolucija – družbene institucije so ostale neizzvane, žrtev ni bilo – tako niso prinesli sprememb v družbi. Spremenili pa so naravo protestniške prakse. Resnični protestniški spektakel, kot ga danes poznamo, se je rodil prav iz »velikega hrupa«, iz trenutka v (protestni) zgodovini, ko je mesto ideološkega boja zasedlo ukvarjanje protesta s samim s seboj, s čimer je vse kasnejše proteste postavil pred domala nemoogočo nalogo, da postanejo več kot zgolj performans. Nasilje se je znašlo na klopi za rezervne igralce, saj ga ni več napajal obup ljudskih množic, temveč zgolj nejevolja s takratnim sistemom. Edina klavrna in kratkotrajna vrnitev nasilja na igrišče je bila, ko ga je nova levica spremenila v mokre sanje zahodnih revolucionarjev. Ti so takrat z občudovanjem opazovali nasilne revolucije »tretjega sveta« in vili roke v nebo, ker se na Zahodu stvari odvijajo prepočasi. Toda ker je bilo nasilje zahodnih revolucionarjev glede na občudovanemu nasilju zgolj egotripovsko mačistično huliganstvo, so se dobri protestniški ljudje odločili, da z nasiljem res nočejo imeti več nobenega opravka. Ker pa danes protestniški spektakel postaja vse večji, je nasilje potrebno zopet priklicati nazaj v igro. Ironično pa je, da mora danes nasilje naprej razrešiti nevdržnost protestniške situacije, preden lahko razreši družbeno.

Drugi poskus: ready-made manifest

Spoštovani zbrani in zbrane!

Danes stopam pred vas z namenom, da vam osvetlim nekatere nejasnosti, za katere sem prepričana, da nas vse, ki čutimo trenutni družbeni nemir, tarejo v zadnjih mesecih. Morda jih čutimo tik pod površjem, morda nam utripajo globoko v srcu, morda nam stojijo živo pred očmi in od nas terjajo odgovore. Veliko je bilo govorjenja v javnih občilih, na trgih in v parkih, po kavarnah, v zasebnih krogih. Včasih šepetaje in pridušeno, včasih glasno in oblastno. Vsekakor čutim, da se moram na vaše govorjenje odzvati.

Najsrčnejšemu /.../ mora biti očitno, da so nakopičene sile v našem družbenem in gospodarskem življenju, ki so se končale s političnim nasiljem, podobne grozotam nevihtnega ozračja /.../. Da bi res temeljito cenili resnico tega pogleda, je treba intenzivno čutiti zgroženost ob krivicah naše družbe; posameznikova najgloblja bit mora utripati od bolečine, žalosti in obupa, ki ga vsak dan preživijo milijoni ljudi. Resnično, če nismo postali del človeštva, ne moremo dobro razumeti pravičnega ogorčenja, ki se nabira v človeški duši, te žgoče, naraščajoče strasti, zaradi katere postane nevihta neizogibna.

Nevedna množica gleda na človeka, ki nasilno protestira proti našim družbenim in ekonomskim krivicam, kot na divjo zver, surovo, brezsrčno pošast, katere veselje je uničiti življenje in se kopati v krvi; ali v najboljšem primeru kot na neodgovornega norca. Pa vendar nič ni dlje od resnice. Dejansko se tisti, ki so preučevali značaj in osebnost teh moških, ali pa so bili v tesnem stiku z njimi, strinjajo, da je njihova izjemna občutljivost za napake in krivice, ki jih obdajajo, tista, ki jih primora k temu, da oni plačajo dolg naših družbenih zločinov. /.../ V primerjavi z vseprisotnim nasiljem kapitala in vlade so nasilna politična dejanja le kaplja v oceanu. Da se tako malo posameznikov upira, je najmočnejši dokaz, kako strašen mora biti konflikt med njihovimi dušami in neznosnimi družbenimi krivicami. Visoko napeti, kot violinska struna, jočejo in stokajo zaradi življenja, tako neusmiljenega, tako krutega, tako strašno nečloveškega. V trenutku obupa se struna pretrga. Neuglašena ušesa ob tem ne slišijo drugega kot razglašeni akord. Toda tisti, ki v njem začutijo stok agonije, razumejo njegovo harmonijo; v njem slišijo izpolnitev najbolj prepričljivega trenutka človeške narave. Takšna je psihologija političnega nasilja. (Goldman, 1910: 35, 46).

Tretji poskus: študij literature

Nemara mora vsak poskus pisanja manifesta, ki zagovarja politično nasilje, nujno že v osnovi spodleteti, je bila moja misel, ko sem odložila na stran prebrano literaturo. Vsi indici so kazali v to smer. Nobeno prebrano delo ni bilo zares na strani nasilja. Še več – večina je lepo pokazala, kako še tako upravičeno politično nasilje vedno sprode negativne učinke. Potrebno je biti »fer«, sem si rekla; tudi če ti zgodovinske lekcije niso všeč in govorijo proti tvoji tezi, jih moraš povzeti.

Prvi učinek uporabe nasilja je ta, da se še tako legitimno družbeno gibanje, ki ga uporabi, lahko kaj hitro spremeni v obrobno, v očeh javnosti ekstremistično in potemtakem iracionalno, partikularno interesno skupino, ki ne zmore več predstavljati večine. Prej racionalne zahteve v luči nasilja retrogradno postanejo norosti peščice, od katere se odvrnejo še tako zagrizeni privrženci. To se je na žalost zgodilo tudi britanskim sufražetkam. Mnogi, ki imajo na začetku nemirov polna usta pokvarjenosti družbe, ki jo je potrebno korenito spremeniti, bojo ob pojavu nasilja zavzeli pozicijo, da mora “nekaj kulturnosti vseeno ostati” in stopili ohranitvi družbe v bran. Nasilje preprosto rečeno nepopravljivo umaže stvari.

Drugi učinek uporabe nasilja je ta, da nasilje množice sproži še nasilnejši odziv sistema, ki ima pri tem na voljo več materialnih in drugih sredstev, da ga izvaja. Do neke mere je to lahko učinkovita poteza, s katero gibanje ali določena skupina obelodani sistemsko nasilje s tem, da ga izzove. Prvi represivni odzivi na politično nasilje – predvsem tisti, do katerih pride ob trkih protestnikov in policije – so namreč pogosto pretirani in v nesorazmerju z nasilnimi dejanji množice. Tako je že manjše, “neškodljivo” prerivanje protestnikov lahko v očeh sistema upravičen povod za uporabo vodnih topov, solzivca, umetnih nabojev, nasilnih aretacij ipd. Takšna situacija lahko gibanju vsaj na začetku prinese nekaj naklonjenosti javnosti, saj jasno pokaže na neskladje med nasiljem ljudstva in nasiljem oblasti. Nasilje v tej vlogi predstavlja nujni sestavni del protestniškega spektakla, ki pritegne potrebno pozornost širše javnosti, hkrati pa učinkuje bolje kot katerikoli protestni slogan. Zelo nazorno namreč opozori na sistemske nepravilnosti, ki jih javni govori, protestna pisma in mirni protesti nikoli ne bi mogli tako živo opisati in dokazati. Kot opozori tudi poznavalec gibanj za državljanske pravice, Daniel Q. Gillion (2020): “Nenasilni protest prinaša ozaveščenost o problemu, nasilni protest pa nujnost [obravnavati] ta problem.”

Zgodovina nam kaže, da se je to vsaj v nekaterih primerih izkazalo za učinkovito politično taktiko. Še posebej je to očitno v primeru rasnega vprašanja v Ameriki, kjer je nasilje pogosto neizbežna posledica izzivanja statusa quo. Dolga zgodovina gibanja za državljanske pravice temnopoltih, ki se danes združuje pod sloganom *Black Lives Matter*, jasno kaže na to, da se o problemu začne resno govoriti šele, ko nasilna srečanja med množico in policijo zbudijo medijsko pozornost. To je seveda nadvse ironično, če se zavedamo, da so protesti odziv prav na pogosto sistemsko nasilje, ki ga vsakodnevno doživljajo temnopolti. Obenem rasno vprašanje v Ameriki predstavlja svojevrsten unikum v protestniškem repertoarju in analizah uporabe političnega nasilja, saj imajo tam tudi nenasilni protesti za pravice temnopoltih vsakič potencial, da ne glede na razvoj dogodkov sprožijo nasilni odziv policije. Ko so se aktivisti za pravice temnopoltih v šestdesetih spraševali, kako si prizadevati za rasno enakost in pritegniti pozornost pogosto ravnodušnih ali sovražno naravnanih zmernih konzervativcev na ameriškem jugu, hkrati pa si zgraditi koalicijo zaveznikov, se je odgovor pokazal v strategiji nenasilnih protestov. Ti so se začeli pogosto odvijati v tistih ameriških mestih, kjer je bilo splošno znano, da so policijski načelniki do temnopoltih še posebej agresivni in sovražni. Nenasilni protesti so tako v mestih, kot so recimo

Birmingham in Selma v Alabami, sprožili prave nasilne spektakle in seveda pritegnili vse večje nacionalne medije. Uspeli so, če uporabim takratni jezik, “šokirati vest naroda”. Tako se je vztrajanje pri nenasilju, ki je izzvalo brutalni odziv državnih organov, izkazalo za nadvse učinkovito taktiko. Strategija uporabe nasilja pri gibanju za državljanske pravice temnopoltih je bila torej ta, da niso bili pobudniki nasilja, temveč so same sebe napravili za tarče državnega nasilja.

A tudi takrat uspešne taktike se niso mogle ogniti pretirani aktivistični zagnanosti. Taktika nenasilja je doživela svoj bizaren in kontroverzni odvod leta 1963 s tako imenovanim Birminghamskim otroškim križarskim pohodom (ang. *The Birmingham Children’s Crusade of 1963*). Tako kot so nekoč križarji v boj za osvojitvev Jeruzalema pošiljali otroke, ki naj bi jim kot nedolžnim bitjem uspelo to, kar vojakom, obremenjenim z grehom, ni, so aktivisti za državljanske pravice na ulice Birminghama poslali protestirat najmlajše. Policija je otroke napadla z nemškimi ovčarji in jih večino aretirala, na ulice pa so ves čas prihajali novi. Takšna taktika se je celo takratnemu nasilniškemu alter egu gibanja, Malcolm X, zdela pretirana, medtem ko je domnevno miroljubni, nastavi-drugo-lice Martin Luther King trdil, da gre za eno izmed najbolj modrih potez gibanja do sedaj.

Četrty poskus: soočenje z realnostjo

Problem nasilja je – in to je bila poučna lekcija tudi zame – da je kot taktika uporabno samo, dokler je obvladljivo. To pa je skoraj nikoli, saj smo redko priča primerom, kjer bi na protestih in drugih oblikah javne manifestacije državljanske nepokorščine lahko prakticirali “samo malo nasilja” ali pa “ravno pravšnje mero nasilja”. Nikoli ne more biti dosežen tisti nivo nasilja, ki bo uspel izpostaviti določeno problematiko in hkrati ostal sprejemljiv za javnost. Kot je v nedavnem pogovoru za Radio Študent (2020) opozorila politična aktivistka in filozofinja Lana Zdravković, izbrati in prakticirati nasilje pomeni pristati na neko povsem drugo življenje. Izbrati nasilje ne pomeni prerivanje za ograjo ali metanje kock v parlament. Prakticirati nasilje ne pomeni, da so protesti naš poligon za izživljanje frustracij (ali užitka), po katerih si lahko rečemo: »No, sedaj smo bili malo nasilni, zdaj pa je čas, da gremo domov in jutri kot ponavadi začnemo svoj delovni dan.«

Izbrati nasilje pomeni pristati na možnost, da se lahko naša vsakodnevna življenjska situacija spremeni do te mere, da bomo v neprestani nevarnosti, da izkusimo nasilje, ne glede na to, ali se protesti odvijajo ali ne. To se zgodi takrat, ko postane družbena situacija do te mere nevzdržna, da je potreben vsesplošni družbeni nemir in upor, ki mu pogosto sledil brutalno zatrtje in večletni povračilni represivni ukrepi, kjer je nasilje vsakodnevna praksa nadzora prebivalstva.

Z uporabo nasilja moramo torej izkazati pripravljenost na to, da bomo prekinili z našim “prejšnjim življenjem”. Pomeni odpovedati se (iluziji) varnosti, udobja, normalnosti.

Na to pa je seveda kljub številnim nevzdržnim družbenim okoliščinam pripravljenih pristati le malo ljudi. Zato se ob naraščajočem protestniškem nasilju, ko grozi, da bo kaos vsak hip zmotil naš ustaljeni tok, kaj hitro pojavi vsesplošna zahteva po vzpostavitvi reda in miru. Poprej vihteče pesti in opoj revolucije nadomesti mižanje na eno oko ob oblastnem nasilju in pridružen vzdih olajšanja, ki mu sledi modrovanje, da nam vendarle “ne gre tako slabo”.

Nedavno se je na družabnem omrežju Twitter kot komentar neke aktualne družbene problematike pojavil zapis, ki se je glasil nekako takole: »Kdo bi si lahko sploh želel še štiri leta tega?« Kateri konkretni “ta” in katera štiri leta so bila v zapisu mišljena, je pravzaprav povsem irelevantno. Pomemben je individualni intepretacijski odziv na vprašanje. Če vas trenutna družbena situacija izčrpava, lahko pomislite, da je potreben čas za spremembe. Kdo bi si vendar želel še štiri leta tega »sranja«? Če se možnost alternative zdi še slabša, lahko pomislite, da je čas, da se stvari spet vrnejo na ustaljene smernice. Kdo bi si vendar želel še štiri leta tega »sranja«?

Peti poskus: vztrajanje v telesnosti

Dragi moji, drage moje!

Za konec se ne morem upreti skušnjavi, da vas ne bi kljub vsem umnim besedam, ki sem jih pravkar skrbno nanizala in tako svoji izhodiščni teoriji ponižno skopala lastno jamo, poskusila neprijetno presenetiti in v vas vzbuditi ogorčenje. Ustnice mi lezejo v zlohoten nasmešek, ko pomislim na to, kako se vam obraz razpotegne v zgroženo grimaso, oči se usmerijo v nebo, rekoč “Tej ni pomoči”, jezik vam očitajoče tleskne in nos se vam pravičniško zaviha navzgor, ko dostojanstveno zaprhate: »Kakšna primitivka!« Kajti ne morem si pomagati, da vas ob slovesu ne bi jasno in nedvoumno pozvala: Drzniti si biti nasilni!

Kako morem to trditi, potem ko sem ponižno priznala, da je moj poskus manifesta o nasilju spodletel? Stvar je nadvse preprosta. Družbena situacija od mene še vedno terjaja odziv. Na trdovratno vztrajanje protestniškega spektakla na »neideološkosti«, se moram odzvati ideološko. Ker tega ne morem razrešiti racionalno, moram to rešiti telesno. In moje telo zahteva nasilje. Opremljena s hladnokrvnostjo sufražetk, ki jim je prav tako spodletelo in so mi torej lahko popolne vzornice, se čutim osvobojeno moralne dolžnosti nadaljnjega pojasnjevanja.

Slutim sicer, da bo telo moralo biti zadovoljno že s tem, da se na določene situacije ne bom odzvala “civilizirano in racionalno”. Zadovoljno bo moralo biti že, če bo moja prva misel namesto »Razmisli.« – »Udari!« ali »Uniči!«. Takšna je psihologija sodobnega političnega nasilja.

Epilog

Vseeno me pokličite, ko bo na protestih potrebno koga na gobec.

Literatura

Basset, L. (2020). *Why Violent Protests Work*. Pridobljeno s <https://www.gq.com/story/why-violent-protests-work>

Bearman, C. J. (2005). The Examination of Suffragette Violence. V *English Historical Review Vol. CXX* No. 486

Blake Churchill, L. (2005). *Exploring women's complex relationship with political violence: A study of the weatherman, radical feminism and the new left*. University of South Florida: Graduate Theses and Dissertations

Chotiner, I. (2020). *How violent protests change politics*. Pridobljeno s <https://www.newyorker.com/news/q-and-a/how-violent-protests-change-politics>

Goldman, E. (1910). *Anarchism and other essays*. New York – London: Mother Earth Publishing Association

Otorepec, K., Midžan, I. *Jutranji pogovori: "Nemoj da kukaš"* [radijski posnetek]. Ljubljana: Radio Študent. Predvajano na Radio Študent, 29. jun. 2020 ob 10.10.

Riddell, F. (2018). *Suffragettes, violence and militancy*. Pridobljeno s <https://www.bl.uk/votes-for-women/articles/suffragettes-violence-and-militancy>

Hvala za tako darilo – izbruh iz družinske karantene

Pia Brezavšček

Vnewsfeed mi skače fotografija urejene ženske za računalnikom, ki v naročju drži snažnega in umirjenega malčka. Njeno delovno okolje je zgledno, ona pa ob skodelici kave skoncentrirano strmi v ekran. Članek pridiga o »usklajevanju poklicnega in družinskega življenja«. A ta skovanka ne izkazuje toliko delodajalčevega razumevanja starševskih obveznosti; po mnenju Lilijane Burcar gre za neoliberalni evfemizem, ki pomeni »rezanje javnega varstva, odpuščanje profesionalnega kadra (in prelaganje vzgoje in varstva otrok izključno na enega človeka, ki naj bi bil domnevno že zaradi biološkega materinstva tudi socialno vsemu kos) ali pa povečevanje normativov ob istočasnem podružinjanju varstva otrok ter vpeljevanju polovičnega delovnega časa ali pa dela na domu za matere«. Navodila in nasveti v tem članku so tehnični, kot da se tako odnos do dela kot odnos do otrok in vzgoje ob izredni epidemološki situaciji in skrbi za vsakdanje praktikalije in negotovo prihodnost niso nič spremenili. Še vedno je potrebno biti enako efektiven in če ti to ne uspe ob otrocih, ki so se morali kar čez noč ne glede na njihovo starost, individualne lastnosti ali celo fizične ali duševne ovire spremeniti v skorajda samostojna bitja zmožna samostojne dejavnosti in brez čustvenih potreb, si bržkone ali

slab starš ali pa slaba delavka. Ali pa oboje. Besedilo se nato zaključí s histeričnim stavkom: »Predvsem pa se vsi skupaj opremimo z obilico mirnih živcev in potrpljenja. Konec koncev je to vendarle skupno preživeti čas, ki nam je podarjen.«

Hvala za tako darilo. Moje delovno okolje je gugalni stol ob improvizirani bivši previjalni mizi v spalnici, na njej je poleg računalnika, pleníc, raznih papirjev in sporadičnih igrač še pol ducata umazanih šalic. »Delovni koticék«, ki ga priporoča zgornji in vsi njemu podobni članki, je iz tedna v teden težje vzdrževati zgolj za delo. Kakor je na sploh težko vzdrževati motivacijo in koncentracijo za delo, saj so aktivnosti, ki jih pri delu načrtujemo, pogojene z nepredvidljivo aktivnostjo virusa v prihodnosti. Pa vendar, roki grizejo, kot da se ni nič zgodilo. Ravno začenjamo zoom konferenco z mednarodnimi partnerji, s katerimi se dogovarjamo za projekt, ki ga bomo ob vsem tem višku časa (?) vendarle prijaviili. (In ga, kot lahko dodam v drugi redakciji članka, nazadnje nismo dobili.) To sta moji dve uri, ki si jih v bolj ali manj enakomernih rezinah izmenjujeva s partnerjem, saj oba delava od doma. Ko v videoklicu ravno dobro preidemo k bistvu, v sobo vdre starejša prvošolka, ki noče it računat svoje na daljavo odmerjene doze računov. Ko me zasliši mlajša dveletnica, si prav tako izdolbe pot v »delovni prostor« in mi utrujena v joku začne lesti v naročje. Čeprav ju kmalu odstrani partner, ki ima trenutno poleg službenih rokov tudi na novo diagnosticirane zdravstvene težave, se prepiranje in jok nadaljujeta, kar znatno krati mojo učinkovitost na sestanku. Smo v šestem tednu karantene in navdušenje nad podarjenim časom drug za drugega je že davno minilo in se prevesilo v razdraženost ob simultanih obveznostih, od katerih nobena ne more biti v polnosti opravljena.

Pa so to kljub vsemu samo *first world problems*. Jaz (trenutno) vsaj imam plačano službo, marsikateri prekarec v našem kulturnem sektorju je ostal brez večine prihodkov. Jaz imam partnerja, ki prav tako ima plačano delo, kar razbremeni pritisk name. Celo precej enakomerno si deliva skrb za otroke in kuhanje, on v celoti prevzema tedensko nakupovanje živil. Nekatera dela, denimo perilo in osnovna snaga, pa so vseeno, očitno po neki nereflektirani navadi, na meni. Da ne govorim o tem, da je emocionalno delo posebej pri skrbi za manjše otroke velikokrat nedeljivo, saj je neredko lažje vzeti v roke otroka, ki te izrecno zahteva, kot biti dosleden pri razdelitvi nalog in tvegati še večjo dramo in s tem več dela. Kljub tem privilegijem sem se med odrejenim zaprtjem v družinsko celico pogosto počutila fizično in čustveno izčrpano. Skoraj tako kot na porodniški, ki je ravno tako terjala neprekinjeno skrb za otroka in odpovedovanje lastnim potrebam. V nasprotju s pričakovanji družbe in celo lastnimi pričakovanji, ki so bila seveda družbeno pogojena, na porodniški nisem samo »uživala«. A takrat je bilo poskrbljeno vsaj za plačan dopust.

V teh mesecih mi je ob neskončnem številu FB objav, ki so za prokrastinacijo med in po dolgem dnevu, ko vsi nekaj želijo od tebe, idealna past, uspelo prebrati celo nekaj romanov. A kmalu je postalo jasno, da knjige med korono ne bom napisala. Niti ne bom doktorirala. Ne bom začela prakticirati joge, niti teči. Kot je v članku »The Coronavirus is a Disaster for Feminism« zapisala Helen Lewis, sta bila lahko Shakespeare in Newton v času kuge tako plodovita zato, ker takrat nobenemu od njiju ni bilo potrebno skrbeti za otroke. Res je, da je skrb za otroke za ženske v naši družbi še vedno družbena norma, a to ni edini

razlog, zakaj so se ženske v času epidemije pogosteje kot njihovi partnerji odrekale plačanemu delu in tako pristajale na življenje, kakršnega so živele naše prababice ali celo njihove mame. (Za samohranilke bi bil nemara celo to privilegij; saj so se te ob razglasitvi epidemije znašle pred nemogočo nalogo opravljati vse hkrati – delati, voditi gospodinjstvo in skrbeti za otroke.) Razlog za to je pogosto tudi pragmatičen – zaradi bolj fleksibilnih in pogosto manj plačanih služb, ki so pogosto posledica materinstva, se je morala marsikatera ženska, ki se je naenkrat srečala z zaprtimi vrtni in šolami, da je bolje plačani partner lahko še naprej prinašal domov kruh, odpovedati svoji zaposlitvi in s tem svoji ekonomski neodvisnosti in nenazadnje svojemu ponosu in občutku vrednosti, ki ju odrasli pogosto črpamo tudi iz dela, ki ga opravljamo. Kar pa seveda nakazuje na izvorni problem – v patriarhalni družbi, ki je urejena glede na tradicionalno stereotipno delitev vlog, bo za žensko vedno enostavneje prilagoditi se kot riniti proti toku, četudi na račun lastnih potreb in želja. Te pa je – tradicionalno – tako ali tako že navajena potlačevati.

Zapiranje v domove in izključna skrb za otroke za ženske seveda niso nekaj novega. Ženske so stoletja in tisočletja preživljale v družinskih karantenah kot lastnina moškega, brez lastnega dohodka, z jasnimi gospodinjskimi in skrbstvenimi neplačanimi nalogami in s skrbno nadzorovanimi izhodi. Proste izhode, delovanje v javni sferi in pravico do svobodnega načrtovanja otrok so morale za vse nas izboriti z vrsto feminističnih bojev. Še danes in v najbolj liberalnih družbah se pogosto zdi, da je aktivno delovanje žensk v javni sferi tolerirano zgolj, če te ne popuščajo pri svoji »primarni« skrbstveni nalogi. Materinstvo je namreč tudi v naših t. i. naprednih družbah še vedno razumljeno kot ultimativna izpolnitev dejstva »ženskosti«. Ta močno vkovana predstava ima za posledico strukturno nasilje, ki je manj vidno v z liberalnimi načeli enakih možnosti dobro podmazanem vsakdanu, a nujno privre na dan v vsaki zaostreni situaciji, kar epidemija gotovo je. Verjamem, da je v nekaterih gospodinjstvih dejstvo, da je družina preživljala ves ta čas tako intenzivno skupaj, povzročilo tudi premike k enakopravnejši delitvi domačega dela, a statistike kažejo predvsem, da je naraslo domače nasilje nad ženskami. Nemara tudi zato, ker so bili zdaj skupaj z ženskami za štirimi zidovi pogosto zaprti tudi nekateri njihovi, skrbstvenega in domačega dela nevajeni moške, ki so jih ves čas nadzorovali ob svoji hkratni frustraciji zaradi morebitne nezmožnosti preskrbeti družino (patriarhalna definicija moškosti) v vsesplošni negotovi situaciji.

Spolna določenost skrbstvenega dela je tako ponotranjena, da celotne države delujejo kot povečane družinske celice: tudi plačano skrbstveno delo in za družbo reproduktivno pomembne funkcije večinsko opravljajo ženske. Ženske so po večini negovalke, medicinske sestre, čistilke. Prodajalke v živilskih trgovinah so večinoma ženske. V šolah in vrtcih prevladujejo učiteljice in vzgojiteljice. Celo med zdravniškim kadrom določenih branž (pediatrinje, družinske zdravnice), je žensk pri nas znatno več kot moških. V času epidemije, ko s polnimi obrati delujejo predvsem ti poklici, medtem ko so ostali »nenujni« sektorji na negotovem čakanju, pride dejstvo množice prej nevidnih delavk še bolj do izraza in očitno je, da se te ženske v prid dobrobiti skupnosti izpostavljajo tveganju okužb. Ponovno je povzdigovano njihovo spolno določeno marijansko žrtvovanje.

Epidemija se še ni umirila, in kar je bilo videti kot izredno stanje, ki ga je potrebno pretrpeti, se spreminja v novo realnost. V nasprotju z žrtevno vlogo nekaterih (feminiziranih!) poklicev, nova realnost paradoksalno terja izolacijo od drugih, da bi s tem »poskrbeli« zanje. Skrb ni več v bližini, ampak v oddaljevanju, v izolaciji. Ne vem, kako bo dolgoročno tak, spremenjen način skrbi vplival na socializacijo otrok, saj priliva vodo na mlin tudi sicer močni neoliberalni atomizaciji družbe. Kako vpliva prepovedovanje objemanja, dotikanja, okušanja, poljubljanja na dvoletne otroke, ki se šele učijo stikov s svetom izven lastne družine, saj njim ni tako enostavno razložiti »izrednosti« situacije. Kakšni prijatelji in prijateljice, partnerji in partnerice, kakšni skrbniki in skrbnice bodo same_i? Kako bo možno brez kontaminacije prebiti družinski ali pa nacionalni dispozitiv? Se bo generacija, ki jo bo tako zaznamovalo porušeno ravnovesje v naravi, lažje usmerila k čezvrstni skrbi, ali jo bo ta situacija še bolj zaprla v na videz varne tradicionalne celice?

Varnost znotraj družine je namreč, to je ob (začasni) ukinitvi javnih storitev (varstvo, šolstvo) še bolj jasno, zgolj relativna in statistična, če že ni popolnoma ideološka izmišljotina. Kako bi drugače pojasnili izginotje več kot tisoč otrok oz. njihovo odtegnitev od pravice osnovnošolskega izobraževanja, ki je pri nas tudi obvezno (četudi v obliki, kakor se izvaja, ni zadostno in vsekakor ne upošteva načela enakih možnosti)? Nihče namreč ne ve in verjetno zaradi varstva zasebnosti niti ne more izvedeti (ideologija družinske inkluzivnosti ekonomsko zelo ustreza kapitalističnim državam, saj je ekonomsko profitabilna), ali imajo dom, ali imajo doma koga, ki mu je mar, ali imajo obrok, ali imajo računalnik, ali govorijo jezik, ali niso morda sami skrbniki drugim, ali se morda nad njimi dogaja fizično ali spolno nasilje. Upad prijav nasilja nad otroci med karanteno najbrž ni posledica tega, da nasilja zdaj ni – pač pa so kanali pomoči, navadno so to zdravniki in učitelji, v veliki meri prekinjeni.

Spet odlagam odgovarjanje na nakopičeno službeno pošto, da bi končno uredila poletno varstvo za obe hčerki, kar je v tej nepredvidljivi situaciji Siziŕovo delo. Opazujem ju med igro – še dobro, da imata druga drugo, da nista socialno omejeni na stike z dvema, bolj ali manj živčnima, bolj ali manj nežnima odraslima, ki sta po naključju njuna starša. Igrata se z dojenčki. Očitno je skrb za druge, je družina, zanju že zdaj vrednota. Lepo, vseeno pa upam, da se medtem tudi kakšni dečki v kakšni drugi karanteni igrajo na svojih plastičnih štedilnikih in pridno kuhajo juho za bolne sestrice. V teh čudnih časih takih in drugačnih valov, ki prihajajo, za svoji hčerki upam, da bosta iskali srečo, kjer se jima bo to zdelo potrebno. Družina je lahko en izmed takih krajev, saj je v trenutni organizaciji družbe to še vedno tista normalizirana združba, v kateri lahko nekateri izpolnimo marsikatero potrebo. A ne vsi. In ne vseh.

Viri in literatura

Lilijana Burcar, »Korona kriza – uvertura v feminizacijo dela od doma«, *spol.si*, 7. 8. 2020, dostopno na: https://spol.si/blog/2020/07/08/korona-kriza-uvertura-v-feminizacijo-dela-od-doma/?fbclid=IwAR1D_dfOhsgwSygrw8wwVsKg1bQsi_uftdQZKvu6IauwhOhUrchhAobNCM (zadnji dostop: 24. 8. 2020)

Helen Lewis, The Coronavirus is a Disaster for Feminism«, *The Atlantic*, 19. 3. 2020, dostopno na: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2020/03/feminism-womens-rights-coronavirus-covid19/608302/> (zadnji dostop: 24. 8. 2020)

»Nasveti za lažje delo doma ob otrocih«, *mojedelo.com*, 24. 4. 2020, dostopno na: <https://www.mojedelo.com/karierni-nasveti/nasveti-za-lazje-delo-od-doma-ob-otrocih-3886> (zadnji dostop: 24. 8. 2020)

Karantena kot lakmusov papir

Jedrt Lapuh Maležič

Prve postkarantenske protestne akcije, za katero vem, se je udeležila moja mama. Sama je šla pred parlament, kamor je nalepila svoja narisana stopala. Policiste, trije so se ustopili okoli nje, je celo prosila, naj vendar ohranjajo varno razdaljo. Čez nekaj tednov je zaradi tega dejanja, s katerim je javno izražala svoje mnenje, dobila kazen zdravstvenega inšpektorata. Ni prekarka, ima pokojnino, zato ji bo kazen najverjetneje uspelo poravnati, vendar pa je poleg nje stal tudi fant, ki so mu zagrozili z globo, zato si stopal ni drznil nalepiti, ker globe ne bi zmožel poravnati. Razumem ga.

Kot prekarka sem imela do konca februarja 2020 priliko izkusiti, kako mizerna je dolgotrajna bolniška samozaposlene v kulturi za polovični delovni čas. Komaj sem se izvlekla iz polletnega psihično še kako težavnega obdobja, med katerim sem prejemale manj kot 300 evrov nadomestila in ki kakopak še zdaj pušča posledice, saj v tem času nisem bila delazmožna. Čutila sem ponižanje, hkrati zaradi bolezni in zaradi tega, ker naj bi se, nezmožna za delo, pač znašla s to »žepnino«, po možnosti pa polovično podpirala še svojega otroka, čigar druga mama je, hvala bogu, zdaj vsaj redno zaposlena. Pobirala sem se težko, saj sem skurila prav vse prihranke. Potem je udarila korona.

Zame kot za književno prevajalko sicer sami »ustavitev javnega življenja« in prikovanost na matično občino normalno ne bi pomenili ničesar grozljivega, niti posebnega ne, saj že tako ali tako po fohu tičim doma za računalnikom, vendar pa je bila tokratna zagata precej izredna zaradi zaprtja vrtcev. Ker sem mama, ločena mama, sem vsak drugi dan preživljala s petletnikom, ki ni imel druge družbe. Ni šlo drugače, če smo hoteli biti pazljivi, jasno pa je bilo, da to ne more prav dolgo funkcionirati.

Nekako sva mu z bivšo partnerko uspeli dopovedati, zakaj je tako, in predpisov smo se skoraj rigorozno držali, vpoklicali nismo nobene stare mame ali varuške, saj se nam je zdela bojazen pred virusom upravičena in izolacija obziren ukrep. Sprva je sin karanteno dojemal kot nagrado in celo vprašal, ali bo tudi po koncu koronavirusa lahko ves čas doma. Čez čas so vsakdanji izleti na Golovec in grad zanj postajali vse bolj suhoparno nujno zlo. Stežka prevališ vse breme vsakdanjega zabavanja in igre na starše, četudi je to morda lažje od dela za šolo. Po drugi strani pa so meni ti izleti »skupnega gospodinjstva«, ki že dve leti ni bilo več skupno, pomenili sumljivo veliko.

Večkrat sem tuhtala, kako je lažje preživeti samoizolacijo, če si še zmeraj v partnerstvu, če imaš ob sebi odraslega, s katerim pokomentiraš kaprice malega otroka, ali če imaš dva potomca, ki se skupaj zaigrata. Kajti, če si nenehno sam s ta malim, slej ko prej oba ugotavita, da si nista dovolj, da nekaj manjka, nekaj odločilnega, bodisi za kratkočasje ali za to, da bi zdržala iz dneva v dan. Ne pretvarjajmo se, da lahko odnos med otrokom in odraslim ena na ena izpolni vse potrebe. Po drugi strani pa je druženje z bivšo partnerko zame ustvarjalo nekakšen kokon, ko sem v tem družbenem eksperimentu začenjala verjeti, da smo še zmeraj družinska celica, ker smemo tičati skupaj, ker je imperativ takšen, da k sebi ne pripuščamo drugih.

Kadar nisem materinjila in je bilo dete pri drugi mami, sem se trudila prevajati, stežka kaj napisati. Vendar pa je moje delo, prevajanje knjig, po naravi takšno, da dosledno potrebujem nekaj dni, da me zares posrka v besedilo, zato sem vsak drugi dan iztirila, padla ven, in naslednji dan spet porabila za to, da se pustim vsrkati. Sliši se pretirano, a takšno pretrgano mučenje me resnično spominja na absurd sodih in lihih vozil, ki jih je bilo izmenično dovoljeno voziti pod vlado Milke Planinc. Ko sem bila majhna, sem mislila, da me zezajo, ko so mi prvič pripovedovali o tem milo rečeno bizarnem režimu. Čez čas, po prvem mesecu, sem obupala nad pisanjem in se sprijaznila s tem, da zaprosim za tako opevano pomoč samozaposlenim. Ker pa sem lani pol leta bolehala in malo zaslužila, se mi utegne zgoditi, da bom letos poslovala boljše in morala pomoč vrniti.

V delovno ohromelem času sem začela obsedeno spremljati novinarske konference in poročila, zato sem se kaj kmalu zavedela nesrečne sočasnosti nastopa nove vlade, z vsem njenim pomanjkanjem usposobljenih kadrov vred, in koronakrize. Poslušala sem o tem, kaj vse so nam »podarili«, kako vse smo jim lahko hvaležni, in za kratek čas nasedla. Dan za dnem pa je nesposobnost koalicije, da bi vsaj tokrat izpeljala ukrepe v resnično dobrobit ljudstva, metala hujšo senco na nujnost stroge izolacije.

Počutila sem se omrtvičeno, saj se nisem (še) videla na ulici s transparentom v roki, obenem pa sem si iz dneva v dan močnejše prisegala, da bom na prvi prosti petek romala k

sidru na množični protest. Do slovite oddaje Tarča, kjer je minister Počivalšek brez kraja trobezljal o golfih in božičih, sem bila že tako besna, da mi je bilo vseeno, če naslednjega računa ne bi izdala še leto dni, zato moj fokus sploh ni več veljal prevajalskemu in pisateljskemu delu, ki je bilo tako ali tako žrtev tega čudnega obdobja, temveč dejstvu, da smo tonili v brezno vse huje sovražnih in vse bolj neumnih tvitov, nastopaških populizmov, preostrih kazni in zastraševalnih poročanj. Glavna bojazen ni več veljala virusni bolezn, ki bi napadla naša telesa, temveč tisti, ki se je prikradla v diktatorsko miselnost ljudi, ki naj bi nas pred njo obvarovali.

Ker si politične nazore od nekdanj še najbolj lagodno in brez pojasnjevanja delim z nekdanjo partnerko, pa tudi opreznost pred morebitno okužbo se mi kljub srdu ni zdela odveč, sem se še bolj intenzivno navezala na ta razpadli odnos, češ da naju družijo otrok. In ob vseh teh čudno vsiljenih pogojih sem, ob alternativni popolnega malodušja, zapadla v bizarno iluzijo, da smo še zmeraj skupaj proti svetu, celica zaveznikov. Dnevno so nam mediji oglaševali družino, skupnost bližnjikov, in spet sem – nasedla. Verjetno iz pomanjkanja drugih stikov, zagotovo pa iz želje po sopotništvu, sem se vrnila v čas pred ločitvijo in po koncu karantene dejansko doživljala odtegnitveni sindrom. In sem občutila ponižanje, ko sem padla na poceni foro, saj ima vendar moja bivša že nekaj časa punco, je šla naprej. Še dobro, da se je karantenska fatamorgana familije po nekaj mesecih razblinila, sicer bi se mi zdelo, da sem za vekomaj obtičala v vmesnem prostoru med realnostjo in eksperimentom.

Naj bo sovpadanje političnega potopa v preteklost in osebne krize ob nedavnem razhodu še tako sfiženo in nesrečeno, se mi dozdeva, da sem iz karantene izvelkla predvsem spoznanje o samoti. Tudi o tem, kako ostro je družba nastrojena do samskih ljudi, ločenih ali nikoli zvezanih, pa do tistih s slabotnejšim finančnim in domačim zaledjem, če sploh ne omenjam samohranilk ali pretepanih, tudi verbalno zlorabljenih posameznic_kov. Bombardirali so nas s podobami jedrnih celic, hkrati pa zametovali podobe, ki se niso vklapljale v to. Tudi moja se ni, čeprav sem si za kratek čas svojo situacijo zaslepljeno narisala tako, da se ne bi videla same.

Ne morem mimo sovražne nastrojenosti, ki jo podžigajo najvišji vršaci trenutne vlade, in sprašujem se, kako bi ravnala sama, če bi mi policisti sredi najstrožjih zamejitev neutemeljeno zagrozili z visoko denarno kaznijo za nemočno, skoraj absurdno lepljenje papirnatih stopal pred parlament. Bi zbrala ihto, da kljub temu vztrajam? Upam, da se v tistem hipu ne bi dala prepričati, da »se ne da nič«. Vendarle se zavedam, da trohico finančnega in družinskega zaledja le imam, četudi trhlega, in da tega nekateri ne premorejo.

Kaj naj bi se zgodilo s tistimi, denimo z nesprejetimi LGBTQ+ osebami ali zlorabljenimi ženskami, ki da naj »ostanejo doma«, pa je dom zanje leglo strupenjač, pa je dom zanje konec, pa je ta »skrbni napotek« države zanje nasilje, pa doma sploh nimajo? Ostane jim le misel na to, da bo imperativ enkrat minil, kakor naj bi menda minilo naše pomanjkanje financ, ko si gospodarstvo opomore. Nisem optimistična. Neodvisne založbe in teatri zlakotnjeni propadajo, in na dlani se ponuja odgovor, da je to v interesu diktature. Če ne drugega, nam je Covid dal vedeti, kje smo v očeh vladajočih.

Na udaru s(m)o vselej isti, vselej tisti, ki opozarjajo in kritično komentirajo, vselej ti-

sti, ki kljub globi nalepijo stopala na tla, in škrbine v našem zaledju se ne celijo tako hitro, kot se obračajo koalicijske stranke. Epidemija je v tem smislu pokazala, kje se znajdem(o) v njihovi sliki ljubeče, apolitične družine s psom in vrtom pred hišo. Nikjer. Ni nas. Samskih, bolnih, ločenih, zadnjih v vrsti za prekarni zaslužek.

Ob svojih političnih simpatijah poleg odnosa do žensk, LGBTQ+ manjšin in ranljivih družbenih skupin vse bolj dosledno upoštevam odnos do prekarno zaposlenih. Ker nimam izbire. Resda smo najbolj heterogena skupina, od frizerjev in snažilk do predavateljev, pa nas vendarle redko omenjajo v predvolilnih programih, čeprav najverjetneje sestavljamo eno večjih glasovalnih sil in čeprav se nas najde na vseh področjih in v vseh slojih.

Za vbogajme, ki so nam ga milostno naklonili iz naših lastnih prispevkov, zdaj pričakujejo podložnost in molk. Nekatere nas pošiljajo delat, ko nam delo prepovedujejo. Lahko se nam, kot fantu, ki ni nalepil stopal, zgodi, da ne bomo zmogli globe. Ampak, popisana ali ne, naša stopala so pred parlamentom.

Plutôt la Vie!*

Dragana Alfirević

*Zatiranje vlada, ker so ljudje razdeljeni,
Ne samo med seboj,
ampak tudi znotraj sebe.*

Raoul Vaneigem

* Pisanje tega besedila so navdihnili pogovori s kolegi, življenje samo in pisanje naslednjih avtorjev: Giulie Palladini v zborniku *Live Gatherings* (ur. A. Vujanović in L. Piazza); Nenada Jelesijević (www.performans.si); Raoula Vaneigema "The Revolution of Everyday Life" in Lea Rafolta "Virus in fabula".

“Vsakdo ima pravico do življenja, prostosti in osebne varnosti» pravi splošna konvencija o človekovih pravicah. To, sicer tako samoumevno pravico, lahko v luči nasprotujočih si in pogosto tudi nerazumljivih zdravstveno-političnih ukrepov ob covidu-19, ki naj bi nas zavarovali pred drugimi in druge pred nami, razumemo zgolj kot pravico do golega preživetja oziroma samo še ohranjanja biološkega življenja za vsako ceno. A vsi vemo, da življenje, ki je vredno svojega imena, pomeni neprimerno več kot biološko življenje samo. Ideologija golega življenja namreč zamegli pogled, zastavlja napačna vprašanja in dviguje lažne dileme: ali ohraniti biološko življenje ali pa se boriti za večdimenzionalno življenje, ki ob biološkem vključuje tudi kulturno, družbeno, ustvarjalno življenje. A tudi slednje ima že jasne konceptualne obrise. Posameznik je tako ujet v past ideologije, ki vselej predpostavlja izbiro; izbiro med napačnimi možnostmi.

Sredi marca so vlade po vsem svetu v svojih državah prebivalstvu masovno odredile “samoizolacijo” in uvedle številne omejitvene ukrepe, s katerimi se je družbeno življenje za večino zreduciralo na biološko družino. Občutek je bil zelo podoben tistemu, ki smo ga doživljali v Beogradu med bombardiranjem Srbije. Občutki strahu, ki so jih porodila ustrahovanja iz vladnih in medijskih poročil o smrtonosni moči virusa ter njegovi nepredvidljivi in hitri širitvi, so bili zame primerljivi z vojno oziroma vojno agresijo, v kateri se posameznik ne more “odlepiti” od strahu pred bližino smrti. Ker se mi je zdela tovrstna splošna psihoza nesprejemljiva, me je že zelo zgodaj bolj od virusa strašilo čredno vedenje ljudi, ki se tudi po razglasitvi konca epidemije ni bistveno spremenilo. Prav tako se ni spremenilo ustrahovanje. Tako še naprej živimo v popolni negotovosti, radikalni krhkosti naših življenj in z občutkom umrljivosti. Obenem pa s tem rase zavedanje, da se drugi igrajo z našimi življenji, da nam odvzemajo sposobnosti upravljanja z lastnimi življenji in celo odločajo v našem imenu. Vse bolj smo potisnjeni v pasivizirano nemoč.

Naša sodobna gurujka, kanadska avtorica, družbena aktivistika in filmska ustvarjalka, ki jo mnogi poznajo po konciznih političnih analizah in kritikah korporativne globalizacije in kapitalizma, Naomi Klein, se v svojih številnih on-line video prispevkih od marca do danes sprašuje o finančnih mahinacijah, ki se odvijajo v zaodrju. Na ta način nas poskuša poučevati, kako razumeti odnose moči, pri čemer pa sama kot samoumevno uporablja sintagmo *screen new deal* ter govori nekritično o »on-line« življenju kot že uveljavljeni novi realnosti. Sprašujem se, čigava je ta nova realnost? Če je namreč smisel življenja *homo consumensa* da proizvaja denar, da ga lahko nato potroši, potem je res vseeno, ali ti dve akciji, na kateri smo zreducirani, opravljamo »on-line« ali v živo.

Živimo v dvodimenzionalnem svetu, ki je bolj sploščen kot zaslon naših telefonov; globina se je izgubila, tretja dimenzija je izginila. Naša realnost je stanjšana in osiromašena s prav tistimi sredstvi, s katerimi naj bi bila obogatena, poglobljena in bolje razumljena – s tem, da nam je posredovana. Mediji, umetnost, izobraževanje, humanistika, digitalne vsebine ipd., ki naj bi nam pomagale v komunikaciji, pri razumevanju sveta in sebe, so se na žalost oddaljili od življenja in tudi od samih sebe. Ker smo zamenjali zaupanje za dvome in veselje do življenja s strahom pred smrtjo, nas je vse lažje ustrahovati in nam posledično tudi vladati. Kot da smo kdajkoli bili brezsmrtni! S prepovedjo dotika in fizične

bližine in z obilico izgovorjenih in napisanih besed nas dodatno dezorientirajo in nam spodmikajo tla pod nogami. Ko bi le lahko za eno leto prepovedali besede, govorjenje, dopisovanje, tipkanje, tako kot so prepovedali dotike in fizično bližino! Molčeči bi morda razumeli več. Začutili bi, kaj pomeni neverbalna komunikacija, kaj pomeni družba v svojih mikro in makro emanacijah, neposred(ova)no in zelo jasno.

Edino, kar nas lahko ponovno približa sebi in življenju ter izdolbe tretjo dimenzijo, je ustvarjanje in vsakodnevno prakticiranje nove etike kot osnove za oblikovanje novih oblik in načinov življenja, novih medčloveških in medvrstnih odnosov. Etika, o kateri morda še ničesar zares ne vemo, saj je vse, kar smo v zadnjih desetletjih odkrili – emancipatorne politike, filozofije nehierarhičnih odnosov in egalitaristični predlogi za preoblikovanje družbe – trenutno neuporabno, pometeno pod preprogo zaradi enega samega virusa. Te nove etike ne bi smeli posnemati, je rekonstruirati in obujati iz knjig in obstoječih teorij, temveč jo moramo izumiti sami dobesedno iz nič v praksi. Vdahniti ji moramo življenje nas samih, saj je želja po življenju trenutno najmočnejša politična odločitev. Pri tem pa ne smemo spregledati moči umetno ustvarjenih dihotomij: med teorijo in prakso, med individualnim in kolektivnim, med mislijo in akcijo, med imaginarnim in realnim itd. To novo etiko lahko ustvarimo s povezovanjem vsega, kar je v nas in kar nas obdaja, iz razbite slike, ki nam je v procesih (ki jih F. B. Bifo imenuje »tehniciistični avtomatizmi«, vsakodnevno pogojevanje delavca in človeka z izvajanjem birokratskih ritualov), nujnih za preživetje v sodobnem svetu, vsiljena kot edina realnost.

Kako se v vsem tem odločati o življenju, živeti poželjivo življenje, življenje vredno življenja, totalno življenje, ki ni in ne bo samo senca življenja oziroma njegov fizični približek? Trenutno ga zelo konkretno občutimo v svoji vse bolj očitni zreduciranosti na maso potrošnikov, ki preliva denar k bogati manjšini, ki je svoje dobičke v tem kratkem času kar podvojila.

Raziskovalka in kritična teoretičarka Giulia Palladini predlaga analizo naših novih družinskih odnosov, saj ti tvorijo osnovo za širše politične in družbene odnose. Namreč, našo politično realnost ustvarjamo sprva v domačem okolju, ki predstavlja prvo realnost, prostor, v katerem smo najbolj ranljivi in kjer se odpirajo in celijo najgloblje rane. Načine obnašanja, pogojevanja, nepristajanja na določene vloge, zmožnost pogajanja, uveljavljanja, realizacije lastnih želja ter posluš za drugega namreč vadimo prvotno v intimnem, domačem krogu. Okvir doma je lahko poligon divjih premikov in nepričakovanih političnih obratov. Ali resnično verjamemo, da se prepričanje o »drugem« kot naši potencialni (smrtni) grožnji ustavi pred vrati našega hišnega praga? Oznaka 'tujosti' je spremenljiva; nenehno drsi in vse bolj nasilno izključuje. Bi lahko ravnali obratno? Bi lahko pričeli brez-pogojno vključevati in vsakomur zagotavljati prostor v našem emocionalnem vesolju, tako kot to pričakujemo od naših in za naše najbližje? Ali lahko vadimo ter kalibriramo takšne pozicije vsak dan, vsak trenutek? Če tega nismo sposobni narediti na domačem terenu, ne bo nobena politična akcija prinesla nič drugega kot iste marionete v novih oblekah, nas pa pretvorila le v valuto za nove konzumerizme, v katerih ne bomo protagonisti, temveč vmesniki pošiljanja proizvodov na trg ter v najboljšem primeru proizvodi sami.

Med strogo karanteno sem dojela, da se moram uriti v udejanjanju svojih misli in prepričanj predvsem doma. Tam je to početje tudi najlažje saj imamo zaradi neštetihi rab domačega okolja možnost, da smo doma to, kar smo. V teh procesih se lahko učimo in opustimo pogojene načine obnašanja; zmehčamo nekatere dele odnosov in spet druge predrugajimo. Večmesečno bivanje doma mi je pokazalo številne pasti mojih/naših prepričanj, vključno z vero, da je dom varno mesto vsaj za tiste, ki nismo deležni nasilja ali očitnih disfunkcionalnosti. Postalo je jasno, da se določene vloge ali z njimi povezane projekcije najprej oblikujejo doma (in šele nato v javnem prostoru) in zato se je z njimi potrebno spopasti prav tam.

Ob tem se nam v kotu filozofi zadovoljno smehljajo, saj se zavedajo, da je to, kar dojemamo kot edino realnost, zgolj koncept, konstrukt, ki ga spreminjamo sami oziroma ga za nas spreminjajo oni.

O industriji dogodkov in srečanj in o komolčenju

Piše *Emica Antončič*

V prejšnjem Jezikovnem kotu, ki je bil deležen številnih naklonjenih odzivov, sem pisala o *socialni distanci*, besedni zvezi, ki jo je iz epidemiološke stroke v široko javnost naplavila epidemija koronavirusne bolezni 2019.

Tokrat se bom ozrla še na dve novi besedni zvezi, ki se zadnjem času pogosto pojavljata, in na novo navado pri pozdravljanju in njen komičen učinek v slovenskem jeziku.

Industrija dogodkov in srečanj ali prireditvena dejavnost?

Med gospodarskimi panogami, ki jih je pandemija najbolj prizadela, se veliko piše in govori o t. i. *industriji dogodkov* in o *industriji srečanj*.

Najprej si pogledjmo samostalnik *industrija*. Slovar slovenskega knjižnega jezika mu pripisuje dva pomena:

1. *gospodarska dejavnost, ki z uporabo strojev in v večjih količinah predeluje surovine in proizvaja:*

2. *tovarne, podjetja s tako dejavnostjo*

Pod prvim pomenom je pripisan še en podpomen z oznako »z oslabljenim pomenom«: *hotelska, turistična industrija hotelske, turistične dejavnosti / industrija zabave dejavnost, ki organizira prireditve ali proizvaja zlasti filmske, glasbene, televizijske izdelke za množično zabavo; zabavna industrija industrija zabave, zabavništvo*

Pri slednjem gre očitno za neke množične dejavnosti, ki pa ne ustrezajo povsem tradicionalni definiciji industrije, tudi ne, če pogledamo v angleški cambriški slovar, ki industrijo definira kot »podjetja in dejavnosti, vpeta v proces proizvodnje izdelkov za prodajo, še posebej v tovarnah in na posebnih območjih«.

Samostalnik *industrija* dobiva torej nove, razširjene pomene. En tak zelo očiten, ki vdira tudi na področje kulture, je t. i. *kreativna industrija*, ki pomeni industrijo, ki temelji na izvirnih idejah umetnikov. Okoli tega, kaj naj bi sodilo sèm in kaj to sploh je, se še zmeraj precej krešejo mnenja, a načeloma naj bi obsegala oglaševanje, arhitekturo, oblikovanje, založništvo, film, glasbeno industrijo, izdelavo računalniških programov, igrice, igrač in še kaj.

Kreativna industrija prav gotovo zaznamuje vdor neoliberalne tržne logike na področje kulture in umetnosti.¹

In kaj naj bi zdaj pomenila *industrija dogodkov*? O vsesplošnem širjenju poimenovanja *dogodek* predvsem na področju kulturne publicistike sem pisala že v prvem Jezikovnem kotu: <http://www.aristej.si/slo/PDF/Dialogi%205-6%2017%20Jezikovni%20kot.pdf>

Zato naj samo na kratko povzamem: Zelo verjeten izvor širjenja besede *dogodek* je družbeno omrežje Facebook. To je seveda zelo točno uokvirjeno in omejeno, med njegovimi rubrikami pa je tudi »event«. Angleška beseda *event* pomeni tako *dogodek* kot *prireditve*, pa še *tekmo*, *tekmovanje* in še kaj za povrhu. Na Facebookovih straneh so *event* v slovenščino prevedli s prvim sinonimom, tj. *dogodkom*. To povzroča, da se slovenska beseda *prireditve* (poimenovanja zanjo angleščina ne pozna) vse pogosteje izrinja in nado-

1 O tej problematiki v branje priporočam knjigo Jima McGuigana *Neoliberalna kultura*.

mešča z *dogodkom*, ki pa je njena nadpomenka in ima veliko širši pomen. Dogodek je namreč tudi nekaj, kar se zgodi samo po sebi in ga ni treba prirediti, organizirati, tako kot kulturno prireditev. Dogodek je na primer prometna nesreča. Gledališka predstava ali koncert pa sta predvsem prireditvi, saj si ju je treba zamisliti, ju načrtovati, zvoditi in potem organizirati njuno izvedbo pred občinstvom.

Zato tudi besedna zveza »industrija dogodkov« ni primerno poimenovanje za, na primer, organizacijo festivalov, koncertov in drugih prireditev, saj je preširoko. Si predstavljate industrijo prometnih nesreč? Veliko ustrežnejše in natančnejše poimenovanje je **prireditvena industrija** (če že moramo imeti industrijo), sicer pa **prireditvena dejavnost**, če se želimo izogniti enačenju ustvarjalnega dela s serijsko proizvodnjo. Glede na to, da je slovenski trg za prireditve zelo majhen, je industrija tudi veliko preambiciozno poimenovanje.

Mediji v zadnjem obdobju poročajo tudi o težavah *industrije srečanj*. Pri samostalniku *srečanje* se srečamo s podobnim problemom kot pri dogodku. Srečanje je lahko organizirano, npr. državniško ali pisateljsko srečanje, srečanje nogometnih reprezentanc ipd., lahko pa se tudi zgodi samo po sebi, npr. naključno srečanje. Tudi to poimenovanje je torej zelo ohlapno. Pri industriji srečanj gre za vnaprej načrtovana srečanja večjih skupin ljudi: konference, simpozije, zborovanja, sejme, razstave ipd. Tudi to so prireditve, le da je pri njih večji poudarek na srečanjih, izmenjavah ipd. med ljudmi. Se pravi, da gre za drugo vrsto prireditev, za katero pa nimamo posebnega poimenovanja. Morda ga bomo še našli. Vendar pri objavah v slovenskih medijih opažamo, da gre pravzaprav za mešanje pomenov z *industrijo dogodkov*. Srečujemo se torej s poskusi poimenovanj nekih skupin dejavnosti, ki pa še kolebajo, nihajo, opletajo. So pa prireditve tudi v tem primeru boljša rešitev od srečanj, kajti tako industriji dogodkov kot industriji srečanj je skupno to, da jih nekdo načrtuje in organizira. In pri poročanju o krizi v teh dejavnostih gre prav za ljudi, ki profesionalno delajo pri teh prireditvah in so zdaj zaradi epidemioloških ukrepov ostali brez dela.

O komolčarjih in komolčenju

Posledica epidemioloških ukrepov je tudi, da se ljudje ne smemo več rokovati. Rokovanje je sicer v zahodni civilizaciji najobičajnejša oblika pozdrava in vzpostavitev medsebojne povezanosti. Politiki so se zdaj – bogve zakaj – odločili za trkanje s komolci. Meni se zdi prav smešno in ker česa takega še nisem opazila na ulici in med ljudmi sploh, predvidevam, da se zdi smešno tudi večini ljudi. Ima pa to komolčenje glede na pomen samostalnika *komolčar* v slovenščini prav (tragi)komičen učinek. Kot vsi vemo, s komolčarjem v slovenščini poimenujemo človeka, ki si brezobzirno prizadeva za hitro uveljavitev in uspeh, brezobzirnega stremuha torej. Ko smo se med epidemijo malo zaustavili in natan-

čnejše pogledali okoli sebe, smo seveda ugotovili, da jih v politiki kar mrgoli. Ko se politiki zdaj trkajo s komolci, lahko torej rečemo, da *se komolčijo*, kar v slovenščini spet pomeni, da se brezobzirno prerivajo s komolci in so pač komolčarji. Torej bi to pozdravljanje morda raje kot s *komolčiti se* poimenovali s *komolčati se* (pozdravljati se s komolci).

Še raje pa bi jim predlagali, da to smešno novo navado opustijo. Če se ne smemo rokovati, se lahko pozdravimo tudi z rahlim prikonom in nasmehom, ki se vidi v očeh, četudi so usta zakrita z masko. Ni treba smešno stegovati komolcev, ker s tem kljub vsemu kršimo varno razdaljo, pa še sebe simbolično kažemo kot komolčarje.

Odgovor Janezu Vrečku

(Ponovno neznani Kosovel?, Dialogi 5-6/2020, str. 6-24)

Miklavž Komelj

Srečko Kosovel je nekoč napisal, da je »(k)onflikt bistvo umetniškega dela – umetnine«. Zato ni presenetljivo, da je bila recepcija njegovega dela od začetka konfliktna. Polemične konfrontacije med ljudmi, ki so govorili in pisali o pesniku, so se dogajale od njegove smrti naprej. Odziv Janeza Vrečka na dve knjigi, v katerih sem zbral doslej neobjavljene zapise iz Kosovelove zapuščine, v članku z naslovom *Ponovno neznani Kosovel?* nadaljuje to zgodbo. V času, ko v odnosu do knjig, ki izidejo, prevladuje indiferenca, je zame že dejstvo, da je tema dvema knjigama tako priznani kosovelolog posvetil obsežen članek, razveseljivo. Toda žal iz celotnega Vrečkovega besedila veje tako neprikrita tendenca po diskreditaciji, ki avtorju narekuje popačeno predstavitev mojega dela, vključno z zavajajočim navajanjem, da sem dolžan kratko pojasnilo.

Veliko večino obeh knjig zavzema z opombami opremljena prezentacija gradiva, v drugi knjigi pa sta dodani spremni besedili, označeni kot eseja. Prvi esej se v celoti osredotoča na Kosovelov opus, drugi pa je napisan zelo svobodno in razvija misli, ki jih je spodbudilo moje delo z različnimi pesniškimi zapuščinami. Moje temeljno izhodišče v zvezi s Kosovelom je bilo, da se lahko ob odkrivanju novih materialov v Kosovelovem opusu še toliko bolj zavemo njegove labirintskosti, ki se izmika enopomenskim interpretacijam – in ki je v skladu tudi s Kosovelovimi besedami, da je človek, ki se nikoli nikomur ne razkrije; zato v spremnih besedilih ob prezentaciji tega gradiva nisem poskušal izoblikovati neke interpretativne konstrukcije, ki bi si lastila pretenzijo nekakšne končne vednosti o Kosovelu, ampak sem poskušal, ravno nasprotno, predvsem pokazati, kako so tovrstne konstrukcije krhke in nezadostne. V povezavi s tem sem se v prvem eseju dotaknil tudi monografije Janeza Vrečka o Kosovelu, ki je nedvomno fascinantna in pisana s skrajno sugestivnostjo, vendar pa sem poskusil pokazati, da ima tudi veliko pomanjkljivost v postopkih argumentacije, saj kvalificira domneve in asociativne povezave kot neizpodbitna dejstva.

Za ponazoritev, kaj je problematično pri Vrečkovi metodi, lahko navedem kar način, kako Vrečko v svojem novem članku, ko mi očita, da nočem upoštevati povezave med Kosovelom in moderno fiziko, utemeljuje, da naj bi se dva Kosovelova verza nanašala na futuristično opero *Zmaga nad soncem*:

»Kosovel je sledil konstruktivističnemu načelu gibanja, ki je izhajalo iz novega, relativnega razumevanja časa in prostora. To je Kosovel povedal v verzih *Kaj se vznemirjate? Ker se je pokvarila ura? Sonce zahaja* (Int. 160). *Ura se namreč ni ustavila, ampak pokvarila, torej kaže drugačen, nov, einsteinovski, relativen čas. Zmaga nad časom se bo dogodila z zmago nad soncem. Zveza med novim pojmovanjem časa, ki se v Kosovelovi pesmi kaže v pokvarjeni uri in v zahajajočem soncu, ne more biti naključna in kaže na to, da je Kosovel poznal opero Zmaga nad soncem (1913) avtorjev Maleviča, Kručoniha, Hlebnikova in Matjušina, ki govori o podjarmljenju sonca ter s tem o novem pojmovanju časa in prostora ter o osvobajanju izpod logike.*«

Vrečko nedvomno ve ogromno o ruski avantgardi, toda v čem naj bi navedena Kosovelova verza zaradi sopostavitve pokvarjene ure in zahajajočega Sonca izpričevala in dokazovala pesnikovo poznavanje *Zmage nad soncem* in referiranje nanjo, je lahko samo uganka. Ta povezava ni več od zelo svobodne asociacije, ki pa jo Vrečko jemlje kot dokaz, saj na drugem mestu zapiše, da je Kosovel *Zmaga nas soncem* očitno poznal, ker nanjo namiguje v eni od svojih pesmi. V svojem eseju o Kosovelu sem opozoril prav na to, da Vrečko v svoji monografiji prepogosto argumentira na tak način: da je velik del njegovih »dokazov«, kaj vse je Kosovel zanesljivo poznal, študiral in se na to skliceval, pravzaprav utemeljen na podobnih povezavah. V eseju navajam konkretne primere, ki so mestoma drastični – vse do tega, da naj bi Kosovelov preprosti zapis besed *latrine* in *pissoir* dokazoval, da je Kosovel »očitno (...) moral poznati tudi znameniti Duchampov 'scalnik', saj ga omenja v 'Latrine, Pissoir' (Int. 170) in v Evropa LATRINE (III, 771)«.

Če upoštevamo to metodološko šibkost, bi bilo seveda mogoče in potrebno marsikatero Vrečkovo tezo preizprašati na novo – z vsem spoštovanjem do tega, da gre za raziskovalčevo življenjsko delo. Vendar pa bi poskus novega odpiranja zapletenega vprašanja o Kosovelu in konstruktivizmu daleč presegal namen in kompetence mojega eseja. V svojem eseju se nisem loteval poskusa spodbijanja Vrečkovih tez o konstruktivizmu in sem celo poudaril, da te teze niso nujno odvisne od navedenih »dokazov«; strukturne povezave je mogoče odkrivati tudi tam, kjer nimamo dokazov o neposrednem vplivanju in virih. Vrečko pa je očitno moje kritične pripombe razumel kot poskus generalne diskvalifikacije, saj v svojem članku, ko omenja Kosovelov postopek potujitve v konsih, posebej poudari, da to ni njegova izmišljotina. Česa podobnega nisem poskušal trditi. Vrečkova razlaga potujitvenega postopka v povezavi s Kosovelovimi besedami o poslanstvu prisotnosti je eden najdragocenejših interpretativnih dosežkov njegove monografije, zelo prepričljivo, seveda pa ne edino mogoče branje dvojnosti v Kosovelovih konsih. Nekaj povsem drugega pa je vprašanje, ali iz tega resnično sledi, da je Kosovel moral brati ruske formaliste in da je neposredno apliciral njihovo teorijo na svoje verze. To se zdi glede na tedanjo težko dostopnost njihovih tekstov malo verjetno, toda za opis samega Kosovelovega postopka je to nebstveno. Nikjer ne trdim, da »Kosovel ni kaj dosti vedel o konstruktivizmu«, domnevam pa, da je bila stopnja njegovega poznavanja vendarle manjša od te, ki mu jo pripisuje Vrečko. Obenem pa poudarjam, da je imel Kosovel izjemno sposobnost, da si je znal ustvariti celovito sliko že iz tistega, kar je imel na razpolago, predvsem pa, da konstruktivizem zanj v nobenem primeru ni pomenil predvsem privzetja nekega tujega zgleda, ampak je z njim povezoval vsebine, s katerimi se je skrajno intenzivno ukvarjal sam. »(M)i ne delamo umetnosti po vzgledih, ampak po sebi.« (II, 44.)

Primer, s katerim poskušam opozoriti, da se Kosovelovo razmišljanje o vsebinah, ki jih je pesnik povezoval s svojim razumevanjem konstruktivizma, ni nujno napajalo samo s konstruktivističnimi viri, Vrečko parafrazira tako, kot da trdim nekaj res absurdnega:

*»Po Komelju naj bi se Kosovel v svoji definiciji konstruktivizma skliceval na Brinka, Geigerja ali Croceja. To kaže na Komeljevo temeljno nerazumevanje te definicije, ki pri Kosovelu ni edina!!!!, sam jih v monografiji omenjam več; Komelj se sklicuje samo na eno, kar je neko-
rektno, če že ne kaj drugega.«*

Toda Vrečkovo s petimi klicaji podprto navajanje in očitiranje je močno popačeno. Ne pišem o Kosovelovih definicijah konstruktivizma, ampak konkretno o formuli *vsebina*≡*oblaka* – in seveda nikjer ne predpostavljam, da bi bila ta formula edina Kosovelova definicija konstruktivizma, ampak ob citatu iz njegovega predavanja *Kriza* napišem, da »jo je sam razumel kot bistveno za svoje razumevanje konstruktivizma«. Seveda tudi nikjer ne postavljam absurdne trditve, da je Kosovel konstruktivizem opredeljeval z Brinkom, Geigerjem ali Crocejem, ampak opozarjam samo na to, da lahko, če hočemo iskati izhodišča za navedeno formulo, iščemo v različnih smereh in da nikakor ni nujno, da bi se vsebina, ki jo je Kosovel povezoval z njo, napajala samo s konstruktivističnimi viri; glede

na ohranjene Kosovelove zapiske omenjam, da je prav v času okrog »velikega prevrata« poleti 1925 lahko dobil spodbude za razmišljanje o neločljivosti in enotnosti vsebine in oblike tudi iz svojega študija del Brinka, pred tem pa si je sorodne poudarke izpisoval iz del Croceja in Geigerja. In dodam: »Skratka, misel o enotnosti vsebine in oblike, katere realizacijo je Kosovel videl v konstruktivizmu, nikakor ni bila nujno konstruktivistični vpliv, ampak nekaj, kar je bilo v središču Kosovelovega zanimanja pri študiju estetike, predvsem pa je ta misel zorela iz Kosovelovih lastnih večkrat zapisanih razmišljanj o tem, kako mora forma slediti notranji nujnosti.« (II, 820.)

Moja poanta je prav v tem: da tudi za vsebine, ki jih je Kosovel povezoval s konstruktivizmom, ni nujno, da jih razumemo predvsem kot skupek vplivov in referenc; gre za vsebine, ki so v njem dozorevale kot rezultat njegovih lastnih razmišljanj in izkušenj. Ko za ponazoritev tega, kako lahko domnevamo za dvema povsem različnima pesmima skupno notranjo izkušnjo, navajam pesem *V noči ležim v svoji sobi* in podoba stopanja skozi črke povežem s podobo stopanja skozi črke iz pesmi *Kalejdoskop*, zaradi česar mi Vrečko očita »povsem nekvalificirano« branje verzov iz *Kalejdoskopa*, seveda ne trdim, da je podoba črk, skozi katere stopa pesnik, v eni in drugi pesmi enaka; ni dvoma, da se obe pesmi dogajata v povsem različnih registrih; a vendar je tako živo, tako rekoč vizijsko doživljena podoba stopanja skozi črke v dveh tako različnih pesmih povezava, ki nekaj sporoča. Seveda pa gotovo ne tega, da bi ena pesem pojasnjevala drugo.

Vrečko se v svojem članku izmakne odgovoru na to, kar sem pri njem dejansko problematiziral – in to je ohlapnost njegove argumentacije pri dokazovanju, kaj vse naj bi Kosovel poznal in na kaj vse naj bi se referiral. Namesto tega s pozicije avtoritete izraža ogorčenje, da sem si drznil problematizirati nekaj, kar je neizpodbitno:

»Po tem, ko je bilo neizpodbitno dokazano, da je Kosovel odlično poznal ruski konstruktivizem, je nezaslišana Komeljeva trditev, da ga je le poskušal opredeliti.«

In:

»Vsekakor ima pesnik Komelj pravico brati pesnika Kosovela na svoj način, nima pa pravice neargumentirano izničevati spoznanj, do katerih je doslej prišla kosoveliana.«

Če je nekaj neizpodbitno, potem tega sploh ni mogoče spodbiti. In tudi če bi nekdo to poskušal, bi bilo nesmiselno. Namesto da bi Vrečko poskušal razložiti, v čem naj bi bila neizpodbitnost njegovih dokazov, ki sem si jo drznil postaviti pod vprašaj, se loti kategorične diskreditacije mojega dela; očita mi, da sem »skušal potisniti kosoveliano za nekaj generacij nazaj in ustvariti Kosovela, ki ne obstaja«, in da sem postavil Kosovela v »predocvirkovsko obdobje«.

S tako nastrojenostjo pa Vrečko že v sami odločitvi, da sistematično zberem, objavim in komentiram vse Kosovelove zapise, ki so doslej ostali neobjavljeni, vidi nekaj zlonamernega, kar naj bi bilo malone napad na dotedanje raziskovalce:

»Ob tem se vsiljuje vprašanje, ali je Komelj želel okrcati Ocvirka, Zadravca, Slodnjaka, Bergerja, Hartingerja, Dolgana, Kralja in druge, češ da niso našli, kar je uspelo šele njemu?«

Po tej logiki bi vsaka nova raziskava katerekoli téme, ki dopolnjuje predhodna spoznanja, pomenila željo po okrcanju vseh, ki so se prej ukvarjali z njo. Ta logika je seveda nezdružljiva z znanostjo, je pa simptom nekega specifičnega stanja duha v Sloveniji, kjer so raziskovalci pogosto užaljeni, če se nekdo ukvarja z isto témo kot oni. Toda Vrečkovo vprašanje je še posebno bizarno, saj je Kosovelova zapuščina javno dostopna v NUK-u in izredno lepo urejena, tako da resnična zahtevnost gotovo ni v tem, kako neki zapis najti; pri Kosovelovih zapisih predstavlja resnično težavo transkripcija.

Vrečko gre tako daleč, da mi za citat znanega zapisa iz Kosovelove beležnice, ki ga – kot mnoge druge Kosovelove citate – povsem korektno citiram v spremnem eseju z navedbo strani v *Zbranem delu*, očita, da ga ne bi smel navajati, ker gre za knjigo neobjavljenih zapisov. Še huje, zaradi tega povsem korektnega citata mi pripisuje nekakšno nepoštenost, kar še podkrepi s tremi klicaji:

»Med drugim Komelj obravnava tudi Kosovelovo misel Tretja polovica sveta naše ustvarjanje (2, 885). Ob tem se zastavlja zanimivo vprašanje, zakaj je Komelj v svojem delu, kjer naj bi šlo za 'vse doslej neobjavljene zapise iz zapuščine' (1, 34), navedel sintagmo o tretji polovici s pripadajočim tekstom, ko pa je to v celoti objavil že Ocvirk v Zbranih delih? (ZD III, 708) Ne-pošteno do Ocvirka, če že ne kaj drugega!!! Vsekakor več kot le Komeljev 'spodrseljaj' (1, 51), ki se kiti z objavo neobjavljenih tekstov.«

In nato v povzetku svoje razprave očitno na osnovi tega podtikanja zavajajoče zapiše: »Med domnevno neobjavljenimi pa najdemo celo stvari, ki so že v Zbranem delu.«

To je res že hudo zavajanje – po svoje pa nam tudi navedeni odlomek pove nekaj o mestoma res povsem iracionalnih postopkih Vrečkove argumentacije, ki sem si jo drznil problematizirati v spremni študiji.

Glede spremnih esejev mi Vrečko očita, da izhajam iz treh interpretativnih izhodišč, ki ne izčrpajo Kosovelovih del:

»Komelj ima tri interpretativna izhodišča, ki se navezujejo na tri Kosovelove citate: vsem naj bom neznan, pogled iz daljav smrti in nenapisana knjiga. Ali te tri možnosti izčrpajo Kosovelova dela? Ali se nanašajo na Kosovelov opus v celoti, kot bi želel Komelj, ali pa samo na en del, a še to drugače, kot meni Komelj?«

Spremna eseja se dotikata predvsem nekaterih specifičnih vprašanj, ki so se prebudila ob delu z gradivom; nikakor nista zamišljena kot nekakšna nova sintetična monografija o Kosovelu in sta daleč od kakršnekoli pretenzije, da bi interpretativno »izčrpala« Kosovelova dela. A ne samo to: izrecno nasprotujem utvari, da bi bilo mogoče s takimi ali drugačnimi interpretacijami Kosovelova dela »izčrpati«. V nasprotju z Vrečkom poudarjam, da o Kosovelu marsičesa ne vemo in ne moremo vedeti. Vrečko pa mi ironično očita: »Pojavil se je še nekdo, ki ve vse o Kosovelu, ki ve celo več od njega.«

Vrečko me prikazuje kot nekakšnega obsedenca s smrtjo, ki hoče Kosovelu pripisati prav tako obsedenost, ki nima nobene povezave z njegovim opusom. (Ne vem sicer, kako je

mogoče zanikati, da je smrt ena daleč najpomembnejših Kosovelovih tém; tudi med teksti, ki sem jih sam objavil, je nekaj izjemnih tekstov o smrti.) Poudarja, da Kosovel ne pojmuje smrti enkrat za vselej enako – in da to v celoti spodnese moj »interpretativni model«, češ da »sem se naslonil samo na en vidik Kosovelovega pojmovanja smrti, ki je povezan s konstruktivizmom, potem pa to Kosovelovo pojmovanje neprevidno prenesel na Kosovelov opus v celoti, in ga s tem zlorabil«.

Sam v resnici pišem ravno o tem, kako dobi Kosovelovo razmerje do smrti poleti 1925 neko povsem novo razsežnost. V zvezi s tem pa mi Vrečko očita površno branje pisma Faniči Obid 12. julija 1925 – da pišem o stvareh, ki nimajo nobene povezave s Kosovelom, in si tako rekoč izmišljujem, ko pišem, da to pismo govori o novem razmerju med življenjem in smrtjo, ko pa Kosovel položaj *onkraj smrti* samo mimogrede omenja na koncu pisma. Očitno po njegovem ne govorijo o razmerju med življenjem in smrtjo besede iz pisma, ki jih izrecno citiram v svojem tekstu:

»Končno, kaj je življenje? Človeštvo živi, recimo, 500.000 let. In kaj je 50 let v primerjavi s tem. Nič. Kaj bi se človek bal za teh par let. Človek mora preko mostu nihilizma na pozitivno stran. Dva fakta sta v življenju: življenje in smrt. Več jih ni. Saj pravim: piše se o tem težko. Jaz čutim v sebi veliko silo ravno vsled tega, ker mi Smrt ne more ničesar vzeti. Absolutno ničesar.«

Vrečko vse, kar pišem o smrti, bere, kot da pišem o neki pogrebni morbidnosti, dejansko pa govorim ravno o tem, kako Kosovel zaobrbe običajno razmerje med življenjem in smrtjo in kako mu globoki vstop v smrt daje energijo za intervencijo v življenje.

Ali Vrečko res ne razume ali namenoma zavaja, se sprašujem ob njegovem komentarju samega naslova obeh knjig. Iz vsega, kar sem v uvodu k prvi knjigi napisal ob Kosovelovih besedah »Vsem naj bom neznan«, je, upam, razvidno, da jih ne razumem v pomenu, da Kosovel ne bi hotel nastopati v javnosti. Gre pač za globljo neznanost, ki je nastop v javnosti ne more ogroziti, ampak jo šele zares ozavesti. »V mojo temo znotraj ne more videti nihče.« (II, 44.)

Vrečko s tem v zvezi trdi, kako v uvodu triumfalno ugotavljam, da je prav meni uspelo Kosovela prenesti v »resnično neskritost«. Dejansko pa sem napisal nekaj povsem drugega: »Kosovelovo hotenje, naj bo vsem neznan, njegovo vztrajanje, da se nikomur ne razkrije, ni skrivanje, ampak edina resnična neskritost in njegova najbolj zavestna izpostavitv (...)«

Pred tem pa sem res napisal, da vidim posebni pomen objave teh dveh knjig prav v tem, da nam Kosovel z njima v resnici postaja (še) veliko bolj neznan – to pa zato, ker nam razširjen pogled v njegovo ustvarjanje »še jasneje pokaže, kako krhke so vse konstrukcije, ki smo si jih nemara naredili o duhovni podobi tega pesnika in misleca (...)«

In spet smo pri jedru spora. Očitno gre tudi za neko temeljno razliko v razumevanju poezije. Iz vsega, kar Vrečko piše o poeziji, dobivam vtis, da je zanj poezija sicer enigmatična, a le v smislu uganke, ki jo je treba razrešiti, nato pa jo s pomočjo interpretacije, ki jo priskrbi avtoriteta literarne vede, enkrat za vselej prevedemo v enopomensko sporočilo.

Tako razumem na primer naslednji očitek: »Verzi *gledamo življenje iz daljav Smrti, Smrt je veselje* (Int. 303) so preveč resna ugotovitev, da bi jo lahko Komelj razlagal po svoje. In vendar se mu je ponudila izjemna priložnost za rešitev, saj omenja pesem *Monolog* in v njej Kosovela kot že mrtvega, ko se je zanj ustavil čas, to pa zato, ker ura kaže *nič*.« In tako naprej. Skratka, kot da so verzi uganke ali rebusi, ki jih rešujemo – in ko jih razrešimo s pomočjo tega, da identificiramo domnevne »vire« zanje, so to neizpobitna dognanja stroke, o katerih se ne sme več podvomiti. Sam mislim, da táko pojmovanje ni podcenjujoče samo do poezije, ampak tudi do literarne vede.

KULTURNA DIAGNOZA

GLASBA

Igor Bašin

Razsvetljeni absolutizem

Laibach
Laibach Revisited

Društvo za retroavantgardo
| Ljubljana 2020

Dolgo napovedovana in še težje pričakovana posebna izdaja *Laibach Revisited* je izšla v začetku leta kot uvodno dejanje v obeleževanje štiridesete obletnice ustanovitve slovenskega proslulega monstruma Laibach, ki je (bilo) zaradi koronavirusne epidemije seveda okrnjeno. Lično urejena škatla prinaša obilje zvočnega, fotografskega, faktografskega, likovnega in drugega tiskanega materiala iz analov Laibacha. Bogato založena zbirka fonogramov vsebuje še angleški prevod knjige *Teror zgodovine* Marcela Štefančiča, ki je opremljena z več kot petdesetimi linorezi Laibach Kunsta, na koncu ji je dodan še tekst (v angleščini) prvega slovenskega predsednika *Milana Kučana* o Laibachu.

Druga priložena tiskovina je kataložna knjižica, ki ob faktografiji objavljene glasbe v trajanju treh ur na dveh dvojnih in enem vinilnem albumu oziroma na treh CD-ploščah postreže z besedili objavljenih skladb v slovenščini in angleškem prevodu ter izbor fotografij ustanovnih in aktualnih članov Laibacha, odpre pa jo besedilo *Igorja Vidmarja*, urednika prve velike plošče Laibacha iz 1985. V škatli je še remake kovinske značke z originalnim Laibachovim križem iz leta 1982 ter poster s portreti Elberja, Saligerja, Kellerja in Dachauerja, ki ga na hrbtni strani krasi skupek že omenjenih linorezov z obrazi članov in drugih sodelavcev Laibacha.

S ponujeno vsebino *Laibach Revisited* presega retrospektivnost, saj zaokroženo in celovito povezuje dva

konca, prva prebojna leta in zadnjih deset let. Za osnovo te izdaje je vzeta prva velika plošča Laibacha, ki je uradno izšla brez naslova in brez imena izvajalca 27. aprila 1985 za ŠKUC R.O.P.O.T.. V predelanem izvorniku z ostalimi »klasikami« iz prve petletke, posnetimi med 1982 in 1985, ki so bile svoj čas večinoma objavljene na *Rekapitulaciji 1980–1984* leta 1985 za hamburško *Walter Ulbricht Schallfolien*, tvori prvo

ploščo iz škatle, ki je preprosto naslovljena *Laibach*. Druga *Revisited* nudi izbrane zgodnje komade v novi preobleki, v aranžmajih *Luke Jamnika*, enega izmed tvornih članov mlajše generacije aktualnega Laibacha. Skladbam, posnetim med 2009 in 2012, sta dodana še koncertna posnetka s simfoniki RTV Slovenija in Filharmoničnim orkestrom iz Lvova. Nove interpretacije nudijo v posluh, kako mlajši kader Laibacha razume in se loteva njegove zakladnice. Bolj kot za posodobitev gre za predrugačenje. Ohranjeni osnovi je dodana nova vsebina in nova zvočna dimenzija, ki se razliva skozi zapletene in rezke preobrate. Komorni elementi se sprevračajo v skoraj freejazzovske odvode, industrial se križa z elementi avantgardne klasične glasbe, vse skupaj pa prerašča v kakofonijo, ki stopnjuje groteskno in resnobno vzdušje, v senci katerega se skriva hladen posmeh na račun moderne mešanice »everything goes«, ko je vse (ra)združljivo. Subliminalna potencia dovršenih kompoziciji še enkrat izlušči, da se Laibach lahko loti česarkoli in da pri tem ne izda svoje postave - zmeraj ostane samo Laibach. Plošča *Revisited* je presežek te posebne razširjene izdaje, ki jo dopolnjuje tretja, koncertna plošča *Underground* s posnetkom nastopa iz oktobra 2012 v velenjskem rudniku, dvesto metrov pod zemljo, kjer je Laibach nastopil v mešani sestavi prvborcev (Dejan Knez, Srečko Bajda in Ivan Novak) in mlajšega kadra Laibach (Luka Jamnik in Sašo Vollmaier) in uprizoril še eno trpko zvočno izkušnjo.

Laibach *Revisited* je zgrajen na osnovnih postulatih in principih Laibachovega delovanja in ustvarjanja ter se disciplinirano drži desetih točk njegovega

konventa iz davnega leta 1982. Opravka imamo s še enim skupinskim produktom, ki ga nosi močan kolektivni duh. Ta se je v zadnjem obdobju okreplil z mlajšo ekipo glasbenikov. Njihov prispevek k aktualni brezhibnosti, trdnosti in nadaljnji brezkompromisnosti Laibacha je nedvomno velik, če ne kar usoden. Ko primerjalno poslušamo skladbe v originalih in posodobljenih različicah, nas spreleti srh, da ti komadi niso izgubili niti kanca silovitosti in direktnosti, da z analizo odnosa med ideologijo in kulturo še naprej strumno maršira vsenavzočnost politike in da se nenehno nahajamo v stanju statičnega totalitarizma, ki se enkrat kaže mehkeje, drugič trše. Neokrnjene Laibachove »klasičke« so preživele zob časa, ostajajo še naprej aktualne in nemilosrdne, nudijo obilico razlag in interpretacij ter grmijo kot razsvetljeni absolutizem. Različice skladb tako starejšega kot novejšega datuma ohranjajo triumf anonimnosti in brezobličnosti njenih izvajalcev, njihova prodornost odseva razvoj in spreminjanje Laibachove postave. Linorezi članov in sotrudnikov Laibacha v priloženi knjigi in na posterju razgrnejo njegovo razvejano socialno omrežje. Z njimi se je Laibach Kunst najbolj doslej približal demistifikaciji posameznic in posameznikov, ki so ali še igrajo pomembno in neprecenljivo vlogo v Laibachovi zgodbi. Ta od začetkov deluje po četvernem principu Elber-Saliger-Keller-Dachauer, ki v sebi skriva poljubno število sub-objektov, kot pravi peta točka Laibachovega konventa. Čeprav Laibach daje vtis zaprte organizacije, je njegov krog zelo odprt. V svoje vrste vzame in zvabi vsakogar, ki je koristen za njegovo pojavnost, in praviloma zna izkoristiti

vsako priložnost v svojo prid. Z učinkovito pomladitvijo zasedbe pušča vtis, da bo preživel samega sebe, da krepi svojo mistiko in da ga nosi proti večnosti.

Te obilne škatle ne bi bilo brez skrbnega sprotnega arhiviranja, zbiranja in shranjevanja Laibachovih materialov, kar nas podučí, da v zgodovini ne zmaga samo zmagovalec, ampak tudi tisti, ki skrbi za svojo dediščino in zapuščino. Rezultat tega je celosten umetniški produkt s pomenljivim naslovom *Laibach Revisited*, pravzaprav še en ready-made Laibacha, ki je več kot zgolj dokument njegove univerzalnosti, ali če citiram 10. točko konventa: »*To delo je brezmejno; bog ima en obraz, hudič neskončno mnogo. Laibach je vrnitev akcije v imenu ideje.*« Katere že?

GLASBA

Katarina Juvančič

Neukročeni krotilci imaginarnih svetov

Širom

Svet, ki speče konju cvet

Glitterbeat/tak:til | Ljubljana 2019

Čeprav se je trojec *Širom*, ki ga sestavljajo neutrudni raziskovalci zvočnih svetov Iztok Koren, Samo Kutin in Ana Kravanja (sicer dejavni tako v improvizatorskih kot ostalih zunajsredinskih glasbenih in umetniških krogih) našel šele pred pol desetletja, je njihov razmeroma kratek obstoj poln živahnega zvokotvorja, pa tudi trdega dela, predanosti, drznih odločitev in tehtnih premislekov, nekaj srečnih naključij, ki zakotalijo mašinerijo ter posledično – vznemirljivih mednarodnih izkušenj, o katerih večina domačih glasbenikov še vedno le sanja. V petih letih so tako izdali tri kritiško odmevne ter tako med domačo kot globalno publiko zelo dobro sprejete albume. *I.* je izšel pri založbi ZARŠ (Založbi Radia Študent) leta 2016, *Lahko sem glinena mesojedka/ I Can Be a Claysnapper* (2017) ter tukajšnji *Svet, ki speče konju cvet/A Universe That Roasts Blossoms For a Horse* pa

pri nemško-slovenski založbi *Glitterbeat* oziroma njeni podzaložbi *tak:til*. Z njima so v zadnjih nekaj letih prevozili znaten del evropske celine, dokler ni virus ustavil dobršnega dela mednarodnih poti pesmi in glasbe. A za Širom, o čemer priča že njihovo ime, je svet vedno širši od okleščene sedanjika, zato so pri nas in v sosesčini, v Italiji in na Hrvaškem, to poletje vseeno zaigrali butično, a opazno nekajkrat v živo.

Verjetno so v zgornjem uvodu vsaj koga izmed vas pritegnili nenavadni naslovi albumov. Prav takšno je tudi naslavljanje komadov, sestavljeno iz raznorodnih, včasih celo izključujočih se besed, ki sopostavljene v nekakšno metaforično zveznost ustvarjajo neko novo realnost, odpirajo nove svetove. Fantazmagorično sanjske krajine slikarja *Marka Jakšeta*, ki je upodobil naslovnice vseh treh albumov, prav tako naglašujejo iste prozodične kvalitete, v katerih sinhrono bivajo ter se prepletajo različne senzorične ravni upodobljivega, (z besedami) opisljivega, slušnega.

Identične postopke Širom uporabljajo tudi pri ustvarjanju kompozicij, ki – vsaka zase in kot nedeljiva celota – odstirajo nešteto sonoričnih niti, improvizacijskih idej in aranžmajskih premislekov, ki se ciklično gibljejo med spontananim in strukturiranim. Ana Kravanja mi je s tem v zvezi v nekem intervjuju zaupala: *“Improvizacija je tvegana, adrenalinska in ulovi duh časa v vsej svoji mogočnosti. Je spontana in izmuzljiva. Medtem ko je kompozicija premišljena in določena. V Širom prepletamo oboje. Včasih iz improvizacije vzamemo kaj zanimivega in to strukturiramo. Ko je komad zgrajen, ga ponovno odpremo in pu-*

stimo, da se znotraj njega dogajajo improvizacije in da gre tok lahko spet drugam.”

Trio Širom več kot očitno žene strast do raziskovanja sonične teksture tako kompozicij kot tudi do številnih doma narejenih, prirejenih ali iz potovanj prinešenih eksotičnih inštrumentov (od bendža, viole, ribaba, balafonov, ngome, brača do nepregledne, nepoimenovane kopice zvočil, perkusij ter ostalega hibridnega instrumentarija), pa tudi do nenehnih transformativnih sil na relacijah med tvarino (ne zgolj “klasičnih” inštrumentov, ampak tudi vsega, kar ustvarja zvok), okoljem ter glasbenikovo izkušnjo in intervencijo v bodisi fizične bodisi imaginarne prostore.

Svet, ki speče konju cvet, se, podobno kot njegova prehodnika, svobodno in neobremenjeno sprehaja med improviziranim in strukturiranim, med na trenutke že skorajda numinozno kontemplacijo in tišino ter bohotenjem bučne kakofoničnosti, med odjekih arhaičnosti in distopičnimi zarezi trenutka, med temno radostjo in krhkostjo svetlobe, med ritualizirano toniko in njeno kaotično razgradnjo, zato da lahko zopet najde pot nazaj. Ali pa tudi ne. Kar je novemu poglavju v Širomovi (za zdaj) trilogiji dodano, je občutno več vokalizacije vseh treh članov (izstopa vokalno dialogiziranje Ane in Sama), ter nekaj elektronskih intervencij (v skladbi *Utrip izloča svoje brate in sestre*), ki v dosedanjem opusu še niso bile raziskane.

Ker je Širomov glasbeno-senzorični univerzum z besedami težko opisljiv, sem se ob trenutnem navdihu odločila, da tokrat prvič v dolgoletni zgodovini lastnega ubesedovanja neubesedljivega, bralki in bralcu postrežem “spečen cvetober” lastnih impresij in asociacij, ki sem si jih za-

pisovala sprti ob poslušanju vsake od petih kompozicij na zgoščenci. Skušam poslušati z ušesi otroka, ki jih ni umazalo maslo analitičnega sluha. Hkrati vzamem v zakup bojazen, da je moje tovrstno početje za koga drugega brez vsakršne vrednosti in povednosti. Pisanje po belih stenah z belo kredo. Pa vendar ...

Spran fantič, ki iz vreče žabje jemlje fosile nas brez uvodnega taktiziranja vrže naravnost v srž materije, v vokalno-instrumentalni bivanjski kaos brez možnosti vrnitve v neko predestinirano pričakovanje nečesa, kar nikoli ne bo tako, kot smo si zamislili. Za Širom se zdi, da je njihov svet takšen že od nekdanj. Da vsaka vokalna, melodična, harmonska linija barvitega instrumentarija priča o svetu, ki se nenehno spreminja in od nas terja posebno pozornost, subtilno zmožnost metamorfosti.

Prekaljen v dlan prime ključ – milovanje, kapljanje, nežno dialogiziranje bendža, brača in viole, ki se steka v vokalno prepletanje Aninih in Samovih glasov s pridihom neke neoprijemljive, neimenovane tradicije, preden zaškrebljajo balafoni. Kmalu jih stopi rezka hurdy-gurdy reka zopet nazaj v škrebljajočo "balafonijo" in tako plujemo po meandrih pragozdne reke do naslednje "tonike", ki jo podlagajo bendžo in Anine strunske eksperimentacije, da se dokončno ne razliže v kakofoničen galop glasbenih dialogov.

Utrip izloča svoje brate in sestre ima perkusionistično nojzerski uvod (ko zapojejo lonci in ostala "šara", kot Samo rad ljubkovalno imenuje svoj napaberkovani

inštrumentarij), ki se jim pridruži "pastirska" piščal (aludira na Masters of Joujouka) ter rogoviljenje z zvonci in ostalim "zvončkljavim" arzenalom. Tega prekine Samova elektrificirana tambura oziroma brač, podložen z efekti, ki se na koncu razlezejo v pritajeno piščaljenje.

Brez velike verjetnosti objema je komad, ki je zaradi svojega imena ob marčevski karanteni postal malone profetski. Brez velike verjetnosti objema namreč umirajo celice podružbljanja in družabnosti, temelja počlovečevanja vsakega človeškega bitja, ki ga Ana vokalizira sinhrono z zvokom svoje viole. Pridruži se Samo, nato zagode Iztokov bendžo, ki se mu sopostavi še eno strunsko glasbilo in Anin milozvočni vokal, ki v svojem jeziku kliče, da je v zvenu vseeno treba najti zatočišče, objem.

V Enako kot katere se je komaj spomnila se zopet najprej srečamo s tamburico, ki vodi osnovno melodijo, čez katero počasi režejo disonantni zvoki in godalsko uglasjevanje, iz česar se kasneje razvije nekaj, čemur bi lahko rekli tudi "klasično-glasbeni" aranžmajski trenutek trajanja.

Širom mozaičijo, kolažirajo, šivajo in parajo posamične molekularne glasbene obrazce in predloge z organskim védenjem, znanjem in pretanjenim občutkom za strukturiranje glasbene dramaturgije, za tenzijo, suspenz in razrešitev. Mojškra in krojača fragmentarno povezujočega, sinhrono diahronega, razkošno minimalističnega. Tako v svojem svetu udomačenih samoniklosti in divjih strujanj, ki je transžanrski, brezčasen in onkraj vsakršne popredalčitve, pečejo cvetove Širom.

G L E D A L I Š Č E

Blaž Gselman

Avtofikcija in politično zastopstvo v njej

Édouard Louis

Wer hat meinen Vater umgebracht

po proznem besedilu *Kdo je ubil mojega očeta* in motivih besedila *Opraviti z Eddyjem* | režija Christina Rast | Volkstheater Dunaj | ogled ponovitve 13. 2. 2020

Če želimo karkoli povedati o pisanju Édouarda Louisa, ga moramo najprej iztrgati prevladujoči recepciji in njenim ustaljenim mehanizmom. Kulturne priloge francoskih, evropskih in nenazadnje tudi anglosaških časnikov so polne portretnih predstavitev tega »čudežnega dečka« sodobne francoske literature. Prikazi posameznika s homoseksualno spolno identiteto, ki je odraščal v revnem, delavskem okolju, so bodisi pokroviteljski, takšni so pri liberalni kritiki, bodisi odklonilni, takšni so pri konzervativcih in pri velikemu meščanstvu. Večina recepcije daje njegovo pisanje na vpogled tako, da ga hkrati popači. Osrednji učinek ideoloških mehanizmov tega popačenja je *depolitizacija*. Louis lahko vstopa v sodobni literarni

kanon zgolj pod tem pogojem. Ne le, da takšna kritika samo afirmira to, kar literarni tekst *vselej-že* je, to je predmet estetske sodbe, povsem zabriše tudi namero produkcije specifičnega literarnega diskurza, ki izhaja iz nuje po reprezentaciji v razredni družbi podrejenih skupin. Kot takšno se Louisovo pisanje postavlja nasproti kanonizirani zgodovini literature, obenem pa na plano priključuje problematiko, ki jo je kulturni kritik Raymond Williams povzel v izjavi, da je moderni roman klasična meščanska literarna forma, delavstvu pa preostane fabuliranje lastne izkušnje, torej avtobiografskega gradiva.

To zadnje se dogaja v produkciji Louisovih literarnih tekstov. Strukturiranje spominskega materiala v tekstualno celoto nikoli ni zgolj enostavni zapis preteklih dejanj, kakor naj bi se ta zgodila, vedno je določen tudi s sedanjim položajem, v katerem poteka pisalna praksa. Končni produkt tega specifičnega procesa je, kot običajno pravimo, avtofikijska pripoved. Ta v našem primeru vstopa v uprizoritev kot dobesedno pripovedovanje romaneskne zgodbe, in obenem kot njeno mimetično predstavljanje. Besedila ne predstavlja zgolj zadnji, najkrajši Louisov roman, *Kdo je ubil mojega očeta*, temveč tudi deli njegovega prvenca *Opraviti z Eddyjem*. Razlog za to tiči bržčas v dejstvu, da bi obe pripovedi enostavno povezali v celoto (očitno se je na odru prav to tudi zgodilo), medtem ko tega ne moremo reči za vmesni roman *Zgodovina nasilja*, ki je sicer verjetno najkompleksnejši po svoji pripovedni strukturi (pri nas ga je uprizoril Mini teater, 2018). Poleg obeh knjižnih predlog predstavlja uprizoritveni material tudi dokumentarno gradivo, fragmenti pi-

• © www.lupispuma.com / Volkstheater

sateljeve najmlajše biografije: tako ga, denimo, vidimo v televizijski pogovorni oddaji, v kateri pojasnjuje svoje naklonjeno stališče do »rumenih jopičev«, znanega protestniškega gibanja v Franciji. Uprizoritveni material torej predstavlja (avto)biografsko gradivo, ki je enkrat že umetnostno obdelano kot prozna avtofikcija, drugič pa neposredno vstopa v gledališko produkcijo in je v njenem procesu prikazano kot kvazidokumentarno.

Na neki način se uprizoritev – kakor pred njo pisanje Édouarda Louisa – odveduje fikciji v obliki, v kateri jo običajno poznamo. Louis ima za to dober razlog: li-

terarni tekst je zanj orodje, s katerim lahko podeli zastopstvo podrejenim družbenim razredom, ki so v različnih družbenih institucijah in simbolnih formah le redko deležni predstavljanja. Louis pripoveduje o svojem očetu, iztrošenem nekdanjem industrijskem delavcu, ki je po težki delovni nesreči prisiljen pometati ceste, da bi ohranil socialno pomoč. Kapital ga je, neuporabnega, zavrzel, zdaj pa mu francoska kapitalistična država postavlja pogoj, če želi prejemati denarno nadomestilo. Odrskega očeta predstavlja orjaška lutka. Prispodoba se zdi na mestu, lutka sama je povsem nebogljen, upravljajo jo drugi –

tukaj kapital in od njega odvisna država (v obeh gre iskati odgovor na vprašanje, ki se pojavi že v naslovu knjige). A kot lutka je delovni človek zgolj, če nima svojega zastopstva, če se ni zmožen sestaviti v politično skupino in stopiti v boj za svoje interese. Po desetletjih ofenzive razrednega boja kapitala, ki je uspel povsem razgraditi organiziranost delavskega razreda – za njegovo edino zaveznico pa se, ne le v Franciji, razglaša skrajnodesna politična stranka –, je torej lutka ustrezna upodobitev zadnjega. Obenem deluje usmerjano gibanje velikanske lutke kot zelo natančna koreografija telesa, ki si ga je kapital desetletja podrejal za prisvajanje presežne vrednosti – ga izkoriščal v produkcijskem procesu, ki je bil intenziven in repetitiven, vse dokler ni delavca pohabil in ga, neuporabnega v procesu nadaljnje akumulacije kapitala, zavrgel.

Nasproti očetu-lutki je kar pet igralk in igralcev. Vsi predstavljajo enega samega protagonista, Eddyja oziroma Édouarda (z učinkovito kolektivno igro ga upodobijo Peter Fasching, Sebastian Klein, Julia Kreuzsch, Sebastian Pass in Birgit Stöger), in – jasno, samo on lahko izreka avtobiografsko pripoved – pripovedujejo zgodbo. Drugače rečeno, govorijo okruške svoje identitete v različnih časovnih obdobjih svojega odraščanja in torej samozavedanja. »Večglasni« Eddy učinkuje kot uspešna scenska rešitev za reprezentacijo romanesknih pripovednih strategij, odrski dramaturgiji pa v njeni fragmentarnosti ravno omogoča določeno mero kohezivnosti. To je še toliko pomembnejše, ker se pripoved ne vzpostavlja linearno, temveč se sestavlja kot platenje prizorov iz različnih obdobj Eddyjevega odraščanja. Reši-

tev z večglasjem omogoča Eddyjevi subjektivnosti, da se sestavi na odru. To stori prav v odnosu, dialogu z očetom. Na videz paradoksnost se to dogaja skoraj ves čas na način, da komunikacija med likoma očeta in sina šepa. Lahko bi rekli, da je pošiljateljovo sporočilo pri sprejemniku pogosto interpretirano na ozadju različnih kontekstov in zato nujno nepopolno razumljeno. Uprizoritev spretno prenaša nianse iz tekstualne predloge na oder, tako da se oče in Eddy ne pogrezneta vsak v svojo večno in nespremenljivo identiteto. Obratno, Eddy enostavno prehaja med glasovi, prizori, »identitetami v postajanju« in odraščanjem, očetu, ki je v središču prikazovanja, pa podeli osrednjo določitev strukturni položaj, ki ga zaseda v družbenih razmerjih. Ideološke identitetne politike, do katerih mora zavzeti stališče, denimo do svojega šovinizma, rasizma, patriarhalne drže, ali pa sinove homoseksualnosti, so natančno izpeljane kot mehanizmi, s katerimi si vladajoča ideologija enostavneje podreja delovne ljudi.

Drugi način uprizarjanja je kvazidokumentaristično posnemanje nastopa – sedaj ne več romaneskenega Eddyja – Édouarda Louisa. Tu predstava deluje najranljivejše, saj se ji nehote pripeti prav to, kar se dogaja večini recepcije Louisa – sicer naklonilni odnos se v postopku predstavljanja prevede v (delno) pokroviteljstvo. Uprizoritveni postopek sicer učinkuje kot poskus, kako naj predstava ostaja zvesta samemu Louisovemu principu produkcije umetnostnega diskurza, v katerega vstopa znana dejanskost. S tem se odpre (odrski) prostor za Louisova politična stališča, očiščena predhodne »literarne obdelave«. Predvsem gre za stališče

do vprašanja *nasilja*, kakor ga je ob množičnih protestih gibanja rumenih jopičev zavzela večinska govorica francoskih korporativnih medijev. Ti so polni obsodb in moralizmov do izbruhov nasilja v gibanju in uničevanja privatne lastnine. Stališče zgolj povzema vladajočo ideologijo – ideologijo vladajočega razreda, torej tistih, ki imajo v Franciji lastnino dejansko v rokah, in njihovih političnih predstavnikov (s predsednikom države na čelu). Louisovo stališče je tu sledeče: nasilje, in sicer strukturnega tipa, povzročajo vladajoči razredi nad delovnimi ljudmi. Tega, kar se dogaja na ulicah, ko se delovne množice začnejo same zastopati v javnem prostoru, ne moremo imenovati nasilje. Je legitimni odgovor na nasilje, ki prihaja od zgoraj.

S tovrstnimi izjavami Édouard Louis seveda ne ugaja vsem, niti si tega ne želi. Jasno se postavlja na stran podrejenih in

izkoriščanih. Meščanska kritika ga zato izganja iz svojega kulturnega prostora, njegovim tekstom ne priznava statusa literature, češ, da popisuje »zgolj« lastno izkušnjo, ni pa sposoben pokazati nobene »kreativnosti«. To je seveda zopet definicija literarnega dela, če ga opazujemo s specifičnega položaja v družbenih razmerjih, in je nasproten Louisovemu. Za tiste, ki lahko svet opazujejo s tega položaja, je izvorni Louisov greh v tem, da politizira področje, ki velja za privilegirano območje estetskega izkustva. Praviloma v njem zato izginjajo družbeni konflikti, za kar poskrbijo že mehanizmi, ki delujejo znotraj tega področja. Zato je pri nekom, ki te konflikte izpostavlja, pod vprašaj postavljena celotna notranja logika umetnostnega polja, kakor ga poznamo v moderni družbi, torej tudi v zgodovini kapitalističnih družbenih formacij.

R A Z S T A V A

Kaja Kraner

Pandemija kot izhodišče za prikaz globalne sodobnosti

Spletno razstavo *Virusni avtoportreti* je mogoče v prvi fazi umestiti med razstavne dogodke ljubljanske Moderne galerije in Muzeja sodobne umetnosti Metelkova (MG+MSUM), ki poskušajo bolj ažurno reagirati na trenutno pereče družbene problematike. Te so namreč vsaj v zadnjem desetletju postale eno ključnih referenčnih polj sodobne vizualne umetnosti in njenih institucij. Ažurno reagiranje na trenutne družbene okoliščine se sicer skorajda izključuje z logiko delovanja, ki so ji zavezani javni zavodi in nevladne umetniške organizacije. Torej z logiko delovanja, ki predpostavlja, da so njihovi programi zasnovani in določeni vsaj eno leto vnaprej in katerih izvedba poteka po principu, ki ga je filozofinja umetnosti Bojana Kunst (2012) poimenovala projektivna časovnost. Projektivna časovnost po Kunst funkcioniira kot zavezanost prihodnjiku s stališča sedanjosti, v okviru česar se ustvarjalno delo na nek način transformira v izpolnjevanje dolga, ki smo se mu podvrgli v zameno za ekonomska sredstva – na primer preko vnaprej navedenih načinov in ciljev dela. Onstran tega, da se

projektivna časovnost v nekem smislu izključuje z logiko ustvarjalnega dela, ta skratka z vnaprejšnjo določenostjo hkrati odpravlja možnost, da bi ustvarjalno delo prilagodili številnim dejavnikom, ki jih ni mogoče predvideti in ki sodoločajo ali celo spreminjajo pomen načeloma že zasnovanih projektivnih enot. Slednje se je zelo očitno izpostavilo natanko ob aktualnih pandemičnih okoliščinah, karanteni in zapovedani varni razdalji, ki so in bodo tudi v prihodnje izsilili razmisleke o do sedaj uveljavljenih načinih snovanja umetniškega dela, posredovanja umetnosti javnosti ali celo o samih temeljih posameznih umetniških področij (na primer uprizoritive umetnosti).

V navezavi na omenjene dogodke MG+MSUM, ki poskušajo bolj ažurno reagirati na sočasne družbene okoliščine, je potrebno izpostaviti, da je osrednja javna institucija za moderno in sodobno umetnost pri nas pod vodstvom direktorice Zdenke Badovinac v zadnjih dvajsetih letih razvila več različnih pristopov. Če zanemarim serijo razstav ponavljanja, ki so reagirale na varčevalne ukrepe, ali specifično eno izmed teh iz leta 2013, ki je reagirala na takratni »protestni val« v Sloveniji (razstava *Sedanjest in prisotnost / Ponovitev 3: ulica*), je MG+MSUM v zadnjih letih za namene bolj ažurnega komentiranja vzpostavila tudi manjši razstavni prostor neposredno ob vhodu v MSUM. Razstava *Virusni avtoportreti* je sicer zgolj eden od projektov zasnovan v času karantene med drugo polovico marca in majem letošnjega leta. Zraven tega, da je MG+MSUM v obdobju trajanja karantene – podobno kot številne druge galerije in muzeji v Sloveniji in po svetu – pospešeno selila svoje

vsebine na splet, je namreč zasnovala tudi slovar »Ljubezna v času Covida-19«, solidarnostni projekt »Več muh na en mah«, v okviru konfederacije devetih evropskih muzejev L'Internationale pa projekt »Umetniki v karanteni« (»Artists in Quarantine«).

Razstava *Virusni avtoportreti* je skratka *ad hoc* zasnovana spletna razstava, katere idejni »prvi gibalec« je bila Badovinan, ki je k sodelovanju povabila številna kuratorska imena, s katerimi je MG+MSUM v preteklosti že sodelovala. V obdobju trajanja karantene je bil medij spletne razstave kot tema in praksa nerazločljivo povezan s širšimi razmisleki o prihodnosti delovanja umetniških institu-

cij oziroma s prihodnostjo javne prezentacije in potrošnje umetnosti nasploh. Zaradi številnih restrikcij, ki jim morajo biti podvržene umetniške institucije tudi po obdobju trajanja karantene, hkrati pa zaradi konstantne grozeče vrnitve okoliščin, ki so vanjo vodile, pa tema spletnega posredovanja umetnosti ostaja izredno aktualna še naprej. Seveda ima spletna prezentacija umetnosti kot ena od alternativ klasične galerijske tudi lastno zgodovino. Slednjo je na eni strani mogoče uokviriti s širšimi težnjami umetnikov, da bi se izognili nuji po posredništvu umetniških institucij za javno prezentacijo lastnih del. Na drugi strani ima medij spletne razstave svojo zgodovino tudi v okviru novomedij-

• Kladnik & Neon, *Razkužilni zen* | 3D render, 4000 x 4000 px, 2020

ske umetnosti, najbolj očitno v primeru *net arta* od devetdesetih let 20. stoletja.

Medtem ko spletna prezentacija del s stališča umetnikov izraža predvsem iz težnje po avtonomiji, se zdi, da je s stališča umetniških institucij spletna razstava prvenstveno sredstvo za širjenja publike in – če sledimo uveljavljenemu kulturno-političnemu imperativu – demokratizacije umetnosti. Kljub temu ima kot medij številne pomembne imanentne značilnosti, ki se tičejo njene tehnološke in infrastrukturne podlage. Medijski teoretik Lev Manovich je na primer v svoji odmevni knjigi iz leta 2001 skoval kar nekaj pojmov, ki se zdijo uporabni za opis recepcijskega procesa spletne razstave. Pojma navigabilni prostor in podatkovna zbirka, se denimo med drugim nanašata na specifično logiko potovanja po »uprstorjenih podatkih« v računalniškem prostoru, kjer se »razdalje« (v veliki meri osvobojene fizičnega telesa) s pomočjo hiperlinkov premagujejo hitro in s preklapljanjem, skorajda teleportacijo iz enega kraja v drugega. Manovich je v tej navezavi trdil, da naj bi se na račun izginjanja telesnega premeščanja v procesu potrošnje informacij zmanjševala psihološka percepcija količine prostora. Hkrati je trdil, da potrošnja informacij, razporejena po računalniškem prostoru, vodi tudi v predrugačenje organizacije naravnega spomina, ki naj bi tradicionalno temeljil na antični mnemonični tehniki memorizacije.

Nekaj podobnega je mogoče reči tudi za primer razstave *Virusni avtoportreti*, ki zaradi umeščenosti v splošeni prostor spletne strani prinaša precej drugačno izkušnjo razstave kot celote kakor tradicionalna galerijska postavitev. Kot rečeno, je

bila razstava zasnovana na podlagi povabila večjemu številu slovenskih in mednarodnih kuratorjev, ki so nato na podlagi skupnega povabila naredili izbor umetnikov, ki bi prispevali nova dela, v manjši meri pa so v razstavo vključeni tudi že zaključeni projekti starejšega datuma. Končni rezultat večjega števila kuratorjev je seveda tudi relativno veliko število umetnikov in del, ki so jih snovalci razstave (urednica spletne postavitev je Ida Hiršfelder) združili v osem poglavij: obrazi, maske, politična krajina, novi javni prostori, intimni odnosi, vsakdanje stvari, spominjanje in čakanje. Medtem ko je, kot je sklepati, selekcijski proces razstave sledil predvsem logiki vse bolj digitalno-informacijsko mrežno organiziranih družbenih stikov, je spletna razstava sicer zasnovana relativno linearno. Našteta poglavja si sledijo eden za drugim, pri čemer posamezno združuje okvirno med deset in petnajst del različnih medijev oziroma avtorjev. Vsako od linearno sledečih si del ob kliku postreže z osnovnimi podatki o delu, biografijo umetnika in v določenih primerih tudi krajšim opisom raziskovalno-tematskega polja dela oziroma umetnikove izjave.

Vstopna točka v spletno razstavo sicer vsebuje tudi povabilo, ki so ga iz MG+MSUM posredovali kuratorjem in umetnikom in ki med drugim izpostavi predvsem vidik univerzalnosti globalne pandemije. Kot je pojasnjeno, naslovitev 'avtoportreti' pri tem ne nagovarja toliko specifičnega umetniškega žanra, ampak se osredotoča predvsem na »sile, ki danes oblikujejo naše subjektivitete«. Priklenjenost na dom in novi pogledi nanj, ki jih izsiljuje karantena, je tako zgolj ena od mož-

nih vstopnih točk, saj vabilo umetnikom izpostavi predvsem enkratnost globalnega stanja izjeme, hkrati pa potencial, ki ga ta lahko ponuja za refleksijo trenutnega stanja stvari po svetu. Povabilo tako pandemijo virusa Covid-19 na nek način spremeni v metaforo, posredno pa razpre za refleksijo praktično poljubne družbenopolitične tematike: »Živimo sredi epidemije informacij, pravih in lažnih, pod vse večjim pritiskom politike nujnih ukrepov, za katero ne vemo, kam vodi. Nalezli smo se tudi strahu, od česa bomo v prihodnosti živeli, ali si bomo sploh še upali koga dotakniti, strahu, da bo vse in vsakdo naš potencialni sovražnik.« Zraven fenomenološke

ravni pandemije povabilo tudi ne pozabi načeti vprašanja, kaj bo po trenutni pandemiji in kako se bo pandemija kapitalizirala, pri čemer naj bi umetnosti – sferi, kjer lahko kraljuje spekulativna misel brez prevelike škode – pripadla pomembna vloga načenjanja teh razmislekov.

Variacija portreta ali številnih referenc na novo pandemično situacijo se vendarle zdi najpogosteje zastopana skupna točka številnih in raznolikih del na razstavi. Nekatera dela tako obravnavajo spremembe percepcije vsakodnevnih domačih prostorov in situacij zaradi zapovedane karantene (*Notranja retrospektiva DM* Daliborja Martinisa, serija videov VIRU-

MG+MSUM

C E

+ Tony Chakar

Noli Me Tangere

serija digitalnih fotografij, fotomontaža, 2020

• Tony Chakar, *Noli me tangere* | serija digitalnih fotografij, fotomontaža, 2020

SNI SISTEM Anne López Lune, *Številki 1 ni uspelo – številke 2 do 11* Olivie Hyunsin Kim, *Rumah Octore, Dan v mojem življenju* Pavla Otdelnova idr.), spet druga se osredotočajo na portretiranje vsakodnevnih aktivnosti v obdobju trajanja karantene oziroma gradijo na nekakšni dnevniški strukturi. Libanonski umetnik Tony Chakar na primer v seriji *Noli Me Tangere* kombinira avtoportrete s fotografijami stavb, ki jih je v času karantene objavljajal na svojem Facebook profilu, in ki so bile rezultat njegovih sprehodov po izpraznjenih ulicah Bejruta. Djordje Balzamović v svojih risbah dokumentira pomembne dogodke vezane na karanteno, vključno s sočasnimi političnimi spremembami v Sloveniji in v regiji, ki segajo od poteka pandemije v Italiji, dogajanja v zvezi z migracijami na t. i. balkanski poti, do čisto osebnih banalnih dogodkov, kot so obiski in zaprtja kavarn. Zraven tega je pogosta strategija umetniških del tudi ukvarjanje z dejstvom, kako poglobljanje skrbi za zdravje ali občutek ogroženosti postaja pomemben del samopercepcije (delo *Mogoče terapija?* Albine Mohrjakove, *V utrdbo* Phabhkarja Pachpute, *Brez naslova: politika izolacije* Marka Batiste, *Umetnik v osamitvi* Yana Pei-Minga, *Vkrčavanje* Siniše Ilića, *Portret mene v osamitvi* Mihaila Maksimova). Številna dela hkrati črpajo iz nove »pandemične ikonografije«, s katero oblasti so in še kličejo državljane k soodgovornosti za potek in iztek pandemije (*Razkužilni zen* tandema Kladnik & Neon, *SUBTOPIJA* Sanje Iveković idr.), hkrati pa nagovarjajo občutja osamljenosti in tesnobe (*Dan z gospo iz osemdesetih v samoo-samitvi* Mahmouda Khaleda, *Mitska me-gla* Vzhoda Tuan Mami idr.)

Predvsem tematska sklopa politična krajina in novi javni prostori predstavitava tudi dela, ki bolj neposredno kažejo, kako pandemične okoliščine pospešujejo obstoječe problematične politične in ekonomske trende, hkrati pa transformirajo urbani javni prostor. Kot umetniško delo oziroma performans v javnem prostoru se na spletni razstavi v tem okviru pojavi tudi *Državljanska akcija* 3. aprila 2020 na trgu pred parlamentom, sicer že dlje časa enim od prizorišč protivladnih protestov, v kateri so performerji med sprejemanjem prvega koronazakona v Sloveniji na tla nalepili telesnemu distanciranju ustrezno oddaljene križce. V okviru spremembe javnega prostora je mogoče umestiti tudi delo Eduarda Constantina *Avtoportret: hoja po mestu*, ki izhaja iz ideje, da je zaradi karantene in ustavitve življenja, kot ga poznamo, urbani prostor postal primerljiv z naravnim, med drugim tudi kar se tiče kvalitete zraka. Avtorjevi portreti hoje po stavbah Bukarešte v polni pohodniški opremi vendarle še v največji meri spominjajo na kakšen distopični scenarij, ki je in še vedno spremlja trenutne pandemične okoliščine. V okviru spremembe percepcije in namembnosti javnega prostora je mogoče umestiti tudi kar nekaj del, ki dokumentirajo dejavnost umetnikov na njihovih balkonih, ki so se v času trajanja karantene kazali kot ena od alternativ javne prezentacije umetnosti in javnega izražanja nasploh (na primer Jekaterina Muromceva z *Galerijo na balkonu*). Fotograf Borut Peterlin pa si je v času trajanja karantene svoj atelje uredil kar v gozdu, dokumentacijo česar, nekakšen hommage performansom v naravi Ane Mendieta, predstavlja delo naslovljeno *Nova Zemlja*.

Množica raznolikih del v površinskem prostoru spletne strani tvori celoto predvsem zaradi kuratorskega okvirja, ki pandemijo na nek način vzpostavi kot eno od izhodišč prezentacije aktualne globalne sodobnosti. Sodobnost kot specifično časovno oznako in izkušnjo, ki se razlikuje od modernosti in postmodernosti, in ki se je predvsem od devetdesetih let globalno uveljavila kot splošna generična oznaka za umetniško produkcijo, je sicer morda najbolj lucidno opredelil britanski filozof umetnosti Peter Osborne (2013). Med drugim jo je opredelil kot časovnost globalne transnacionalnosti, katere paradigmatični izraz so – denimo specifično v umetniškem kontekstu – z mednarodno politiko in regionalnimi razvojnimi politikami tesno prepleteni mednarodni bienali kot prevladujoča razstavna oblika sodobne vizualne umetnosti. Na ravni izkušnje časovnosti pa sodobnost po Osbornu zaznamuje predvsem ideja skupnega življenja, obstajanja ali pojavljanja v času, temu ustrezno pa je uokvirjena z obdobjem človeškega življenja oziroma – v vidiku kolektivnih oblik družbenosti – z medgeneracijskim soobstojem v obdobju človeškega življenja.

Spletna razstava *Virusni avtoportreti*, ki si za izhodišče jemlje »dogodek pandemije«, ki je na neprecedenčen način in skorajda sočasno zaustavila in transformirala življenje po celem svetu, se ravno tako zdi pripravna metafora globalne transnacionalne sodobnosti. Na eni strani – na primer preko procesa selekcije in neizbežno tudi rezultata – zrcali globalno-mrežno logiko sodobnega umetniškega sistema, hkrati pa logiko mrežnega povezovanja, ki je inherentna svetovnemu

spletu (oba fenomena sta, denimo, na podoban način omejeno demokratična). Na drugi strani spletna razstava zrcali programski vidik sodobnosti same, katerem je mogoče misliti kot o odmiku od moderne enotne linearne časovnosti in ga zajeti v maksimi »vsi smo enakovredno sodobni«. Gre skratka za nekakšen soobstoj v raznolikosti, ki ga zaznamuje simbolna povezanost (»vsi smo v karanteni«) in hkrati ločenost z zapovedano varno razdaljo, predvsem pa tudi ločenost zaradi lokalne umeščenosti z vsemi političnimi, ekonomskimi, družbenimi in zgodovinskimi posebnostmi.

V primeru razstave *Virusni avtoportreti* gre, kot rečeno, za *ad hoc* razstavo, ki je med drugim izrasla iz težnje – ali imperativa – po hitrem reagiranju in prilagoditvi osrednje nacionalne institucije za moderno in sodobno umetnost pri nas. V tem smislu razstava prvenstveno izraža iz ideje ali kar poslanstva, etosa »javne službe«, ki je v času trajanja karantene izzvala tudi številne intelektualce, da vsaj začasno zavzamejo pozicijo javnih intelektualcev in prispevajo razmislek o trenutnem stanju stvari. Etos javne službe je tudi sicer mogoče opredeliti kot eno osrednjih etično-političnih stalnic MG+MSUM, ki ne gradi le iz lastne (samo)obrambe kot javne umetniške institucije v okvirih javnim institucijam nenaklonjene neoliberalne kulturne politike. MG+MSUM namreč v svoji razstavni in zbirateljski politiki že dlje časa zagovarja obrambo javnih storitev, socialne države in javnosti/skupnosti nasploh.

Ker je razstava bila zasnovana kot hitra reakcija, predvsem pa tudi na podlagi dejstva, da je selekcijo opravilo večje šte-

vilo kuratorjev, se zdi nekoliko neustrezno na klasičen način vrednotiti izbor, umeščanje v problemske sklope, primernost posameznih del za spletno predstavitev, kuratorski koncept kot tak oziroma presoja, koliko rezultat ustreza kuratorski intenci. *Virusni avtoportreti* ni rezultat daljšega obdobja raziskovanja določene problematike ali fenomena, in načeloma nima intenc ponuditi odgovore, ampak predvsem razpreti raznovrstnost znotraj minimalnega skupnega okvira, kar tudi stori na relativno zadovoljiv način. Medij spletne razstave se v tej navezavi zdi ne le kot dobra pragmatična, ampak tudi kot smiselna rešitev. Umanjkanje klasične prostorske

logike orientiranja po razstavi, ki sledi umeščanju telesa v prostor, se na nek način kompenzira z linearno postavitvijo in temu ustreznim recepcijskim procesom. Prevladujoča žanrska specifika del se smiselno dopolnjuje z dejstvom, da si razstavo najverjetneje ogledujemo v intimi lastnega doma, hkrati pa v telesni bližini, ki jo implicira vmesnik računalniškega ekrana. Razstava sicer praktično na nobeni točki bolj neposredno ne obravnava posebnosti medija spletne razstave (interaktivnost, večja odprtost za uporabnikovo soavtorsko intervencijo ipd.), vendar se to ne zdi usodna pomanjkljivost.

K N J I G A

*Matic Majcen***Velikopoteznost v majhni steklenički***Hans Blumenberg***Brodolom z gledalcem: paradigma metafore bivanja**

Prevod Marko Bratina | Ljubljana 2018

Knjige s področja humanistike in družboslovja izhajajo v vseh oblikah in velikostih, od obsežnih elaboratov, ki terjajo večmesečno poglobljeno branje, pa vse do lahkotnejših esejev, ki jih lahko bralec prebere na mah v enem popoldnevu. Izvrstno literaturo seveda najdemo na obeh straneh in lep primerek slednjega je nedavno ponudila založba Krtina s slovenskim prevodom knjige *Brodolom z gledalcem: paradigma metafore bivanja* nemškega filozofa Hansa Blumenberga (1920–1996). Kljub svoji kratkosti – osrednji esej brez spremne besede zavzema komaj slabih 90 strani – in kljub svoji gladki berljivosti je namreč avtor s to knjigo, izvirno izšlo leta 1979, ponudil izvrstno napisan vpogled v pomembno potezo človekovega dojemanja stvarnega sveta. Blumenberg je v knjigi v precep vzel metaforo opazovanja brodoloma, s katero se slikovito razriva način opisovanja družbenih trenj, ki je z nami že praktično od samih začetkov človeške civilizacije.

Kakšen miselni vzorec torej vpeljuje metafora brodoloma z gledalcem? Morje je za človeštvo venomer predstavljalo negotov teritorij, poln neznank in groženj, zato mu je že od začetka pripisovalo status kraja mitičnih pošasti, o tej drugosti pa najbolje govori tudi dejstvo, da so v antični Grčiji odgovornost za potres na kopnem pripisovali prav morskemu bogu, namreč Pozejdonu. Kot uvodoma poudarja Blumenberg, je morje predstavljalo mejo človekovega dosega in je bilo zaradi tega venomer obdano z avro brezzakonja in mističnosti. A po drugi strani je morje predstavljalo tudi upanje na nekaj več in prav ta korak proti upanju na nekaj boljšega je s sabo prinašal

tveganje, negotovost ter je že sam po sebi nudil okvir parabole o človekovem pohlepu. Jure Simoniti v spremni besedi poudarja, da je bilo takšno vzpostavljanje dihotomij oz. abstraktnih binarnih struktur, kakršna

je tista med kopnim in morjem, temeljni mehanizem, s katerim je človek poskušal parirati neznanemu in nedoločljivemu. Podobno kot pri napetostih med dnevom in nočjo, med svetlobo in temo, med dobrim in zlim je tudi tukaj šlo za nekakšno „nevtralizacijo realnega“, s katero so si postavili podlago, da en pol – ponavadi tisti negativni – ne bi prevladal nad pozitivnim.

Blumenberg se v svojem eseju odpravi na zgodovinsko popotovanje, v katerem popiše najslovitejše uporabe te metafore in s tem odkriva vse njene najpomembnejše različice, kot tudi spremembe njene manifestacije skozi čas. Reference so tu

res mnoge, avtor stran za stranjo skrbi za natančno navajanje podatkov, kje se je kakšen izmed mitov ali anekdot pojavil prvič in kako je modificiral osnovno pripoved. In začetki segajo nazaj vse do antike. Že Horacij je v politično retoriko vpeljal pojmovanje države kot ladje, katere popotovanja v prepovedana področja je primerjal s Prometejem, ki se je prav tako polastil človeku odtegnjenega elementa. Vitruvij je poročal o anekdoti sokratika Aristipa, ki ga je po brodolomu naplavilo na obalo Rodosa in je bližino ljudi prepoznal s tem, ko je v pesku na plaži videl narisane geometrične figure. In nenazadnje je Zenon, utemeljitelj stoiške šole, prav s pomočjo brodoloma opisal odkritje filozofije, pri čemer je izrekel: „V teh razmerah mi je brodolom prinesel srečo.“

Vseeno pa osrednja raba metafore izhaja iz Lukrecija, ki je svoje pisanje večkrat pospremil z navtičnimi primerjavami. Že samo rojstvo je denimo videl kot brodolom, pri katerem „narava otroka vrže iz materinega telesa na obale luči, tako kot besni valovi mornarja zalučajo na obalo.“ Še pomembneje za avtorjev argument pa je prav ta mislec svojo drugo knjigo o naravi sveta začel s podobo gledalca, ki iz varnega zavetja kopnega opazuje nezgodo na razburkanem morju. Njegov komentar k temu prizoru se je glasil: „Slast je, ko biča vihar vode na morju širokem, / stati ob varni obali ter gledati bližnjega stisko.“ Blumenberg opozarja, da teh besed ne smemo brati kot naslajanje nad lastnim položajem varnosti ali celo doživljanje določenega užitka ob spremljanju nesreče drugega, temveč gre predvsem za položaj filozofa, ki mu je zaradi njegovega varnega zavetja omogočeno, da iz privilegirane položaja opa-

zuje težaven svet okoli sebe. Vseeno pa je ta izjava še dolgo odmevala in je mnogo kasneje sprožila odziv pri Voltaireju, ki je Lukreciju očital hladno refleksivnost gledalca nasproti stiske drugega. Francoz se je tu navezoval na lastno izkušnjo, ko ga je k opazovanju brodoloma gnala radovednost, ki pa ni bila prežeta s samozadovoljstvom, temveč z nemirom in nelagodjem, povsem verjetno zato, ker je tudi sam imel za sabo izkušnjo brodoloma, ko je leta 1753 ušel zasledovanju pruskega kralja.

Metafora se je v javnosti pojavljala tudi kasneje, pogosto povsem ločeno od omenjene linije. Abbé Galiani je v dispozitivu med gledalcem in brodolomom vzpostavil dokaj očitno analogijo z gledališčem. „Bolj kot gledalec varno sedi in večja kot je nevarnost, ki jo vidi, bolj se bo zagrel za igro. Tukaj je ključ za skrivnosti tragične, komične, epske umetnosti,“ je zapisal v pismu iz leta 1771. Leta 1792 je nemški filozof in pesnik Johann Gottfried Herder z metaforo brodoloma ponazoril stališče Nemcev do francoske revolucije, v katerem je morje predstavljajo nekaj povsem novega, neodkritega, torej možnost za nova spoznanja: „Morsko dno je nova zemlja! Kdo jo pozna? Kateri Kolumb ali Galilej jo lahko odkrije?“ In spet drugje je Emil Du Bois-Reymond, eden utemeljiteljev fiziologije, na slavnostnem predavanju na Berlinski akademiji znanosti leta 1876 Darwinovo teorijo evolucije slovito primerjal z desko, ki je brodolomcu (torej znanosti) prinesla rešitev: „V izbiri med desko in potopom je prednost odločno na strani deske.“ Primerov je ogromno, in kljub kratkosti knjiga ravno zaradi obilice ločenih prilog daje vtis izčrpnosti in heterogenosti.

Takšna razgledanost in natančnost sta sicer lastnosti, po katerih je bil Blumenberg prepoznaven v svojem dolgoletnem pisanju in nastopanju. Kot tega avtorja elegantno opiše Simoniti, je bil Blumenberg „otrok časa, ki velikopotezno sti mišljenja še ni utapljal v malenkostih znanstvene akribije in pedantnosti in je mislecem dovoljeval izdelavo drznih miselnih struktur, svobodo inovativnosti, stilstični šarm in nekaj megalomanije.“ Skratka, podobno kot pozni strukturalisti je tudi on ustvarjal v času, ko je misel še „smela biti velika, resnica pa je uživala v svoji lepoti.“ Simoniti potrjuje bralčev sum, da njegovo pisanje morda res ne bi zdržalo natančnejše teoretske evaluacije, a njegova spoznavna vrednost na povsem osnovnem nivoju vsekakor nadomešča njene pomanjkljivosti. Kot zapiše avtor spremne besede, je namreč v tej knjigi na delu nekaj veliko pomembnejšega – Blumenberg je začeni pri grški kulturi odkril vznik možnosti objektivnega, znanstvenega motrenja realnosti, nekakšno „iniciacijsko doživetje vednosti.“ In ne samo to, prav možno je, da gre pri tej metafori celo za izhodiščno figuro, ki je nasploh izzvala potrebo po metaforičnem mišljenju. Prav z dosego tega cilja (ki se ga avtor domnevno ni niti zavedal, še manj načrtoval) knjiga *Brodolom z gledalcem* dopove, da se velikopoteznost zlahka skriva tudi v majhnih stekleničkah, če je le njihova vsebina tako skrbno in natančno razdelana kot tukaj.

KNJIGA

Andreja Erdlen

Inovativna literarna obravnava migracije

Sarah Crossan
Zavetje vode

Prevod Ana Barič Moder | Mladinska knjiga
| Ljubljana 2018

Sarah Crossan je irska avtorica, ki je študirala filozofijo, književnost in kreativno pisanje. V slovenščino je preveden samo njen prvenec *Zavetje vode*, ki ga je izdala leta 2011, leta 2013 pa je zanj prejela Carnegie medal. Pregled po sistemu COBISS pokaže, da je besedilo med klasifikatorji izzvalo nekaj nesoglasij. Najprej zaradi starostne umestitve, saj je po splošnih knjižnicah razvrščeno tako na police za odrasle kot mlade, največkrat pa k starostni stopnji za otroke med 9–14 let. To govori o precejšnji naslovniški odprtosti, čeprav predpostavljamo, da pisateljica s temami priseljenstva, vrstniškega nasilja, ločitve staršev, težavnih družinskih odnosov in prve ljubezni uspešno nagovarja zlasti starejše mladostnike, ko se jim zaradi zorenja in prvih trpkih izkušenj začne

njajo zastavljati ključna življenjska vprašanja.

K omenjeni neuskklajenosti je verjetno prispeval tudi oblikovni vidik, saj roman ni zapisan v prozi – kar velja za eno temeljnih določil te zvrsti – pač pa v prostem verzu. Roman v verzih v slovenskem prostoru ni pogost niti v domači niti v prevedeni mladinski književnosti. Poleg *Zavetja vode* naj omenimo še *Nasprotje nedolžnosti*, ameriške pesnice in pisateljice Sonye Sones, ki je pri založbi HarperTeen izšel leta 2018. Obravnava spolno zlorabo zaljubljenih mladostnic, nad katero se s spretnim zavajanjem spozabi tesen družinski prijatelj. Ta vidik so klasifikatorji v obeh primerih v glavnem spregledali. Roman v verzih je res hibridna in izmuzljiva forma, ki naj vsebuje tako romaneskne kot poetične elemente. Meja, kdaj umanjka posameznih sestavin v tolikšni meri, da se zapísano spremeni v drugo vrsto ali zvrst, ni vselej jasna. Roman v verzih je v angleškem jezikovnem prostoru prisoten zlasti na področju mladinske književnosti. Čeprav utegne oblikovni vidik marsikaterega mladega bralca sprva odvrniti, so, sodeč po prej navedenih romanih, zgoščenost, prečiščenost in čustvenost prizorov tisti, ki poskrbijo za ton in hiter tempo dogajanja. To uspe prepričati tudi oklevajoče bralce. Iz tega zornega kota gre v *Zavetju vode* za presežek, saj besedila, ki bi zmožla v enaki meri nagovoriti tako manj vešče bralce kot sladokusce, niso pogosta.

Delo je v slovenščini izšlo leta 2018 pri založbi Mladinska knjiga v prevodu Ane Barič Moder. Komparativistka in prevajalka literature iz francoščine in angleščine meni, da natančno obvladovanje jezika ni dovolj, saj mora prevod vsebovati

zven in ritem izvirnika, včasih pa se je treba od dobesednega pomena tudi oddaljiti, da se ohrani smisel celote. Ana Barič Moder se je uveljavila zlasti s prevodi afriške književnosti. Kot ljubiteljica mladinske književnosti se je prevajalsko veliko ukvarjala z enim svojih najljubših avtorjev, Roaldom Dahlom, ki je imel po njenem mnenju izreden posluš tako za otroke kot za jezikovne spretnosti.

Osrednja tema *Zavetja vode* je priselitev, s katero se avtorica ukvarja zlasti v prvem, najboljsežnejšem in tudi najbolj prepričljivem delu. Migracije so v zadnjih letih pereče in popularno družbeno vprašanje, kar odzvanja tudi v mladinski književnosti. V teh besedilih je pogosta izrazita etična funkcija, njen delež pa običajno narašča sorazmerno z mladostjo naslovnika: mlajši kot so bralci, bolj odkrit je moralizem. Namen je prebuditi sočutje načeloma zavračajočega večinskega prebivalstva do tujcev in njihove drugačnosti, ki so jih usodni dogodki primorali, da so zapustili svoje domove in se podali na pot negotovosti – kar lahko doleti vsakega od nas. Takšno branje postane, toliko bolj zaradi ponavljajoče se šablonskosti, nepriljavno in odbijajoče. Velja pa izpostaviti pretresljivo slikanico *Morska molitev* avtorjev Khaleda Hosseinija in Dana Williamsa, v kateri oče s poetičnim jezikom nagovarja svojega triletnega sina, ki na nevarni poti po morju premine. Zanimivo je, da tudi pri tem besedilu naletimo na zadrego glede literarne umestitve, saj je razvrščeno v vse od pisemskega romana do pesmi v prozi.

Tudi Zavetje vode od prej opisanega stereotipa odstopa. Trinajstletna Kasienka, osrednji lik in prvoosebna pripove-

dovalka, se z mamo priseli iz domačega Gdansk Glownega v Coventry, da bi poiskala očeta. Ta po prepirih z ženo nekega dne izgine s preprostim sporočilom: »*Ola, v Anglijo sem šel.*« (str. 34) Čeprav družina v domovini živi precej skromno, razlog za selitev nista niti revščina niti njena združitev, pač pa najdba moža. Ta je v resnici prisposoba maminega brezupnega iskanja življenjskega smisla, ki ga je verjetno izgubila že pred njegovim pobegom v tujino. Njena stiska je torej dejanski motiv za selitev in podstat, s katero avtorica uspe izzvati bralčevo sočutje. Hkrati pa je tisto, po čemer se *Zavetje vode* bistveno razlikuje od drugih besedil, ki v glavnem ne izhajajo iz intimnega sveta svojih likov, pač pa iz težavnih družbenih in materialnih okoliščin.

Kljub temu imamo v delu veliko opraviti s pomanjkanjem. Kako obubožani sta Kasienka in njena mama v domovini, postane jasno, ko se odpravljata na pot. Ker je *tata* ob odhodu odnesel enega od obeh kovčkov, morata potovati s preostalim, polomljenim in izposojeno najlonsko vrečo za perilo, ki jo na koncu od sramu pustita kar na letališču. Živeti z babico je kljub skromnemu življenju predstavljalo varnost in toplino. Za razliko od mame se tako Kasienka kot *babča* zavedata, da je selitev nesmisel, ki bo kvečjemu znižala njun življenjski standard. Ta generacijska neuskklajenost, predvsem pa Olina zaslepljenost, v besedilo vnašata napetost, ki znova prisili bralca v čustven angažma. Zares se izkaže, da prihod v Coventry stopnjuje njuno revščino, bolečino in negotovost: »*Mama je našla popoln dom za zavrženo vrečo za perilo. / To že. / Za naju pa ne.*« (str. 15) V hiši, kjer stanujeta, prebivajo

ljudje z družbenega dna, predvsem pa taki, ki jima zbuja strah. Sanitarije si delita s sosedom in kljub temu, da nakupujeta v trgovini za en funt, si lahko privoščita le najnujnejše. »*Zdaj spiva v isti vlažni postelji / v sovražni deželi.*« (str. 35). Vzporedno z revščino in obstranstvom se borita tudi z občutki tujstva in sovražnosti. Mama se zaposli v bolnišnici kot strežnica, kjer se pacienti znašajo nad njo samo zato, ker je tujka. Biti priseljenec s pomanjkljivim znanjem jezika je zadosten razlog za nedostojno obravnavo – znanje in izkušnje iz domovine v novem okolju izgubijo vrednost.

Pravo kalvarijo z vpisom v šolo doživlja šele Kasienka. Najprej zaradi togega šolskega sistema, ki v praksi, zlasti ob indiferentnosti večine učiteljev, ne funkcionira. Ko jo ravnateljica sprejme s hladno vljudnostjo, ji s samovoljnim preimenovanjem v Cassie na simbolni ravni nemudoma odvzame identiteto. Kot tujka s slabšim znanjem jezika avtomatično dobi status otroka s posebnimi potrebami. Predvsem pa je razporejena v nižji razred, ne glede na to, da so zrelost in dekletove intelektualne sposobnosti v primerjavi s sošolci višje. Zato se Kasienka v razredu slabo počuti. »*Nihče ne mara preveč bele, / vzhodnjaške bele, / poljsko zimsko bele, / vampirsko – morilsko bele.*« (str. 23). Razlikuje se tudi po drugačnih, predvsem revnih oblačilih. Po opravljenih testih jo končno prerazporedijo v razred z vrstniki. Če so jo do sedaj samo ignorirali, se odslej pojavita tudi nevoščljivost in dekliška ljubosumnost, zaradi katere postane tarča aktivnega nasilja. Gre za precej prefinjeno obliko poniževanja in ustrahovanja ene izmed sošolk, ki se znaša nad Kasienko z

norčevanjem, zmerjanjem, obrekovanjem, pisanjem žaljivih sporočil, onemogočanjem novih prijateljstev, pa tudi s striženjem las. Clair to zamaskira v domnevno nerodne spodrsaljaje ali nerazumljene šale. Kasienka se počuti kot »*lisica/.../, obdana s psi goniči. / Živo me bodo požrli in izpljunili kosti. // Njihov plen sem in ne morem jim prepričati naskoka.*« (str. 96) Šola v mladinskih romanih pogosto zavzame vlogo restriktivne institucije, ki ne mara odstopanja od norm. Takšne razmere so ugodne za razrast nasilja nad šibkejšimi. Zdi se, da gre predvsem za vzpostavljanje vloge Drugega, katere pogosti nosilci so zaradi svoje drugačnosti ravno migranti. A stigmatizacija je v družbi – šola jo zgolj zrcali – stalnica; ločnica med Prvim in Drugim pa zelo tanka. Tako se tudi Kasienka, še iz časov, ko je živela na Poljskem, spomni nove sošolke, ki je v razredu niso želeli sprejeti. Še bolj očitno je variabilnost vlog ob božiču izražena pri *babči*, ki za Kanora, novega soseda in pediatra iz Kenije, zaničljivo reče: »*Njen edini prijatelj je tisti zamorec.*« (str. 70)

Kanoro je tenkočuten človek in po priselitvi edina oseba, h kateri se lahko Ola, predvsem pa Kasienka zatečeta. Razume, kaj dekle zaradi ločitve, materine stiske in šolskega nasilja preživlja. »*Maščuj se jim s tem, da si srečna, Kasienka. / Srečna.*« (str. 145) Nasprotno mama ne premore veliko empatije do svoje odraščajoče hčerke. Ne zaznava njenih potreb in težav, saj je osredotočena zgolj na iskanje moža in je sploh ne zanima, kam je pahnila svojo hčerko. Nasprotno – hči je tista, ki tolaži svojo mamo, kolikor ji življenjske izkušnje to dopuščajo. Kasienka dobro ve, da *tata* »*.../noče biti najden.*« (str. 58) Če-

prav živita v pomanjkanju, mama naroči plakate z moževo podobo, ki jih polepi po mestu. Nato pa večer za večerom s hčerko tava od vrat do vrat, da bi ga našla. Kasienka pri tem nesmiselnem in mučnem početju ne želi sodelovati, a mama se na to ne ozira in jo vlačí s seboj »*kot kakšen človeški slovar.*« (str. 109) Prvo poglavje, v katerem začneta s svojim poizvedovanjem, nosi naslov *Odisejada*. Dolgotrajno, dogodivščin polno potovanje, ponuja še več sugestij. Če roman kot literarno zvrst postavimo v sosledje z epom in če si dovolimo veliko svobode, postane vabljava pomisel, da je Sarah Crossan Kasienkino odisejajo zapisala v verzih tudi zaradi sopomenov z junaško pesnitvijo. V času Odisejeve dvajsetletne odsotnosti je njegov sin skoraj odrasel, v palači pa so zagospodovali materini snubci. Telemah se je znašel v podobno neugodnih okoliščinah kakor Kasienka, saj je moral odločno ukrepati, urediti kaotične razmere v svojem domu in poskrbeti zase. Za oba je torej bistveno, da se začneta z življenjem in nasiljem aktivno spopadati, kar lahko razumemo tudi kot dejanje iniciacije. Kasienko sta k temu spodbujala Kanoro in Will, sicer njena prva simpatija, a tudi glavni razlog za ljubosumje in nasilje med sošolkami. »*William je v osmem razredu, / lahko bi me branil pred krdelom, / a tega noče: / ve, da / se lahko branim / sama.*« (str. 199) Pomilovanje je samo druga plat nasilja. Pomembna je vzajemnost, ki jo Kasienka doživlja z Willom, malo kasneje pa tudi z novo sošolko Dalio, s katero se uspe sprijateljiti. »*Mogoče je Clair osamljena, / tam / v središču, / od koder usmerja svoj ples. // Spet se ne zmeni zame, / kar je bolje, kot da bi me trpinčila. // Z Dalilo sva sku-*

paj, / vštric. / Nobena ni na sredi, / obe gledava naprej, / v isto smer, / ne pa obupano druga v drugo, / trepetajoč pred izdajo.« (str. 238-239) Seveda v *Zavetju vode* ne najdemo nikakršnih izrednih junaštev kakor v *Odiseji*, pač pa se heroizem, podobno kot v Joyceovem *Uliksesu* – istoimenskem romanu znamenitega irskega izseljenca – kaže v vsakdanjem življenju slehernikov. Avtorica je trikotnik Odisej – Penelopa – Telemah v primerjavi s starejšima besediloma spremenila tudi s tem, da je na mesto sina postavila hčerko.

Odločilen del Kasienkinega življenja se odvija med plavanjem. »*Voda je drug svet, / dežela z lastnim jezikom, // ki ga tekoče govorim.*« (str. 227) Z njim ohranja dejavnost, ki jo je prenesla iz domačega okolja, v kateri uživa in se potrjuje. Tam spozna Willa in z njuno medsebojnostjo se Kasienka lažje integrira v novo okolje. Ker je dobra športnica, jo končno opazi ena izmed učiteljic, ki jo uvrsti v šolsko ekipo. Z zmago na tekmovanju slednjič premaga nasilno Clair in kmalu se ji življenjski prostor odpre. Voda – posebno tehtnost ji daje tudi naslov – s tem dobi simbolne razsežnosti, saj jo lahko razumemo kot vir življenja ter sredstvo očiščenja in regeneracije. »*Vsak dan po šoli / treniram tekmovanje; / vsak dan me očisti / ta dnevni krst. / Vsak dan me voda pogoltne in reši.*« (str. 221) Ne nazadnje plavanje Kasienko povezuje tudi z očetom: »*Plavati me je naučil tata. / Naučil me je biti močna.*« (str. 38) To je neprecenljiva dota, ki ji jo je podaril svoji hčerki, ne glede na to, da jo je bil sposoben zapustiti brez slovesa. Morda je tudi to eden izmed razlogov, da mama Kasienke pri plavanju ne samo ne spodbuja, pač pa jo celo onemogoča – in dolgoročno izgu-

blja. S tem nastane še ena diskrepanca: mama, ki je fizično ves čas ob svoji hčerki, zavira njeno bistvo in rast ter jo čustveno zlorablja; oče pa, ki jo je zapustil in nanjo celo pozabil, je s plavanjem vanjo uspel zasadi seme preživetja in kljub prizadejani rani tudi možnost za nadaljnji razvoj nju-nega odnosa.

Drugi in tretji del romana sta zaradi postopne Kasienkine asimilacije lahkotnejša, dogajanje ni več tako brezizhodno in pripetljaji, ki vodijo k boljšemu življenju, si hitro sledijo. Osrednji dogodek, v katerem s Kanorovo pomočjo končno najde očeta, je postavljen v drugi del in nosi naslov *Konec Odisejade*. S tem zapleteni medosebni odnosi, katerih posledica je ločitev in kasneje migracija družinskih članov, končno dobijo epilog. Avtorica ne ponuja natančnih odgovorov, pač pa zgolj ugibanja. Zelo jasne pa so posledice očetove najdbe: Kasienkino življenje se začne uspešno razpirati, medtem ko se mamino povsem zoži. Ob prvem snidenju že od daleč prepozna svojega očeta. Požvižgava si, ko prihaja domov, kjer ga poleg nove žene in otroka čaka tudi »*hčerka s pretečenim rokom trajanja.*« (str. 168) Indiferenten je, ko zagleda Kasienko. Očitno pa je, da je v tujini uspel, saj ima službo, novo družino in stabilen standard, kar je za dekle, ki z mamom živi tolikšni v bedi, boleče. »*Tata je napisal pravila, / po katerih naj se ravnamo - / pravila, ki jih sami ni nikoli / prebral. // Tata je sram, / vsakič ko me vidi / in ga spomnim na greh, / ki ga ni načrtoval.*« (str. 171-172) Čeprav jo po svoje sovraži, Melanie, očetova nova žena, veliko pripomore k izboljšanju njunega odnosa in k prijetnem vzdušju, ki vlada v njihovem domu, tudi ob Kasienkinih obiskih. »*.../*

spokojno družinsko vzdušje / v kuhinji, / kjer Melanie / polni mikrovalovko s hrano / in pralni stroj s perilom, / kjer z veseljem – z lahkoto – gospodinji, / nikoli nejevoljna ali preutrujena, da bi se igrala / s punčko / ali klepetala z mano, / kadar tata ni doma.« (str. 167) Iz tega je mogoče sklepati, da ozračje v Kasienkinem domu ni bilo nikoli tako blagodejno in da predstavlja mačeha s svojo prizemljenostjo in uravnoteženostjo mamino nasprotje.

Sicer oče in mati nista okarakterizirana črno-belo, kar ustvarja določeno kompleksnost in globino. Tudi ostali liki večinoma niso enoplastni, saj vse zaznamujejo bolj ali manj težavne življenjske okoliščine, ki se razgalijo šele med dogajanjem. Preteklo življenje Kasienkine družine se razkriva retrospektivno, zato ostaja mnogo vprašanj namenoma odprtih. Besedilo veliko razkriva z molkom, to pa vnaša določeno dramatičnost. Namesto odprtega diskurza avtorica uporablja pomen iz posameznih literarnih predlog, ki so bolj ali manj domišljeno vtakani v celoto. Mama v pomenljivih situacijah po notnem zapisu prepeva operi *Seviljski brivec* in *Madame Butterfly*, kar najbrž nakazuje, da je nekoč bila profesionalno povezana s petjem, hkrati pa napoveduje tragične razsežnosti njene ljubezenske zgodbe. Ko se Kasienka vrača z obiska pri očetu, preči spomenik *Lady Godive*, ki je po legendi gola jezdila na konju, da bi podložnike rešila pred oderuški davki svojega moža. Iz njenega razmišljanja lahko najdemo vzporednice med plemkinjo in Olo: »Njen mož bi jo moral imeti bolj rad. / Moral bi jo imeti dovolj rad, da bi / ji popustil / in jo obvaroval pred radovednimi očmi.« (str. 173) V tistem času v knjižnici naleti na

Sylvio Plath, avtorico, ki jo je zaradi očetove zgodnje smrti od otroštva dalje mučila depresija in je po številnih poskusih samomora svoje življenje brutalno končala stara komaj trideset let. Kakor *Odisėja* tudi to Kasienko povezuje z usodno očetovo odsotnostjo in žalostjo. Takšni literarni sopomeni so za mladega bralca v veliki meri izgubljeni, zato bi bila dobrodošla spremna beseda, ki bi o besedilu spregovorila predvsem z literarnega vidika, kar so pri založbi Mladinska knjiga pred časom opustili. Res pa je, da roman dobro funkcioniра tudi v primeru, ko te plasti zanemarimo.

Zavetje vode odlikuje predvsem inovativna literarna obravnava migracije kot aktualnega družbenega problema. Tudi tukaj je vodilo za priselitev želja po boljšem življenju, a razlog niso zunanje okoliščine. Gre za absurdno pričakovanje rešitve, ki naj bi jo Ola dočkala s prihodom izginulega moža, da bi jo kot Godot odrešil vseh muk. Poleg tega Sarah Crossan njuno življenje v prvem delu prepreda z beckettovskim ozračjem tesnobe, obupa, strahu in obstranstva, kar postane ob Kasienkinem mladostniškem hrepenenju in borbi za boljše življenje še izrazitejše. V vlogi Drugega se najdetata po več plateh, med drugim tudi zaradi spola. Na drugi strani se je oče, zlasti v primerjavi z bivšo ženo, uspešno asimilirал v novo okolje in kot kaže zaživel bolj srečno življenje kot v domovini, tudi zaradi prelomljenih etičnih načel. Nasploh se roman veliko ukvarja s tovrstno relativnostjo, v čemer spet opazimo ne samo določene poteze obeh omenjenih irskih izseljenih ustvarjalcev, pač pa morda irske književnosti sploh. Niansiranja in napetosti se kažejo v obravnavi

teme, v formiranju literarnih likov, ki so postavljeni v nasprotujoče si situacije in vloge, pa tudi v izbiri literarne zvrsti. Ogradje romana v prostem verzu je zelo prečiščeno, a zaradi prvoosebne pripovedi tudi intimno in zaupno. Fabula je zasnovana kot niz dramskih prizorov s številnimi premolki, zavestnimi nedorečenostmi in hitrim tempom. Takšna zgradba povečuje dramatičnost, stopnjuje nasprotja in omogoča številna gledišča. Besedilo, v katerem sicer ni veliko pesniškega, lahko beremo zelo enoznačno ali pa uživamo v kalejdoskopu perspektiv in sopomenov.

K N J I G A

Matic Majcen

Od popolnega filma do popolnega fiaska

Greg Mitchell

**The Beginning or the End: How
Hollywood – and America – Learned to
Stop Worrying and Love the Bomb**

The New Press | New York 2020

Bilo je septembra leta 1945, komaj dober mesec po tem, ko so Američani odvrgli atomski bombi na Hirošimo in Nagasaki ter pri tem v dveh bliskovitih trenutkih pobili več kot 200.000 ljudi, večinoma

žensk in otrok. Hollywoodski studii so takoj začeli kovati načrte, kako bi to „veličastno zmago“ uprizorili še na velikem platnu – konec koncev je šlo za vojaški triumf, ki se je zgodil daleč stran od oči ameriške javnosti, in če ti dogodki ne bi bili deležni filmske adaptacije, gledalci ne bi nikoli izvedeli, kako se je vse skupaj odvijalo v sliki in zvoku. Studio Paramount je prvi zavihal rokave in je zastavil projekt, v osnutku imenovan *Projekt Manhattan* (*Manhattan Project*), kasneje preimenovan v *Strogo zaupno* (*Top Secret*). A pri tem niso bili sami. Studio MGM je namreč pripravljaj

svojo lastno, še toliko ambicioznejšo različico teh dogodkov in prav ta projekt je na koncu iz dvoboja izšel kot zmagovalen. Njihov film z naslovom *Začetek ali konec* (*The Beginning or the End*) si je namreč za cilj zadal združiti vse strani, ki so bile vpletene v izgradnjo in uporabo atomske bombe, tako znanstvenike, vojsko kot politiko. Že sam naslov je filmu nadel nihče drug kot predsednik Harry Truman, ko se je o filmu pogovarjal z MGM-ovim producentom Samom Marxom med njegovim obiskom Bele hiše, na katerem je takratni administraciji predstavil filmski projekt, ki ne bi bil v ponos samo gledalcem, temveč tudi državnemu vrhu. Šlo je torej za neke vrste totalni, popolni film, že skorajda na meji produkcijske utopije – film, pod katerega bi se podpisali vsi, s katerim bi se strinjali vsi in ki bi v aktu ponosa povezal celotno nacijo. Legendarni MGM-ov produkcijski mogotec Louis B. Mayer je predvideval, da bo šlo za najpomembnejši film njegove kariere in mu je samozavestno dodelil impozanten večmilijonski proračun, ki bi ekipi omogočal razvoj revolucionarnih posebnih učinkov in podpisovanje pogodb z resničnimi akterji ne glede na njihovo ceno. Celo omenjeni konkurenčni Paramountov film se je moral predati ter je svoje raziskave prodal MGM-u. Pa vendar – ko je *Začetek ali konec* leta 1947 z visoko letečimi napovedmi prišel v ameriška kina, je šlo nekaj zelo narobe. Leo Szilard, eden znanstvenikov, ki so sodelovali pri razvoju atomske bombe, je takrat izjavil: „Če je bil greh nas znanstvenikov ta, da smo izdelali in uporabili atomsko bombo, potem je bila naša kazen za to dejanje ta, da smo morali gledati *Začetek ali konec*.“

Kje se je torej zalomilo? Ameriški novinar in zgodovinar Greg Mitchell – rojen prav leta 1947, ko je film ugledal luč dneva – je zdaj v svoji knjigi, podprt z zgodovinsko motivacijo, odprl to razvpito, čeravno precej pozabljeno poglavje v zgodovini ameriškega filma. A namesto, da bi pri tem ubral pričakovano pot in bi podal ptičjo perspektivo na celotno filmsko produkcijo v zgodnjem obdobju nuklearnega oboroževanja v ZDA, se je raje usmeril v študijo primera, v kateri je v sekvenčno-pripovedni obliki opisal potek dogodkov med produkcijo filma, širša spoznanja pa je večinoma prepustil bralcem. Če bi dali preprost odgovor na to, kaj je šlo pri tem filmskem projektu narobe, bi rekli, da je studio v fazi načrtovanja filma naivno predvideval, da so bili v času neposredno po odvrženih bombah na Japonsko vsi vpleteni vkrcani na vlak ponosa in slavlja, ki je tudi sicer takrat prevladoval v ameriški javnosti, namesto tega pa so se nepričakovano znašli v situaciji, ko so morali doseči spravo med dvema stranema, ki sta se izkazali za nespravljivi. Če je MGM želel prikazati afirmativen, čeravno še vedno realističen in že skorajda obzorniški portret dogodkov, ki so popeljali do bombe v Hirošimi, so namreč kaj hitro ugotovili, da ta „dokudramatizirana“ pot praktično ne obstaja ter da se za fasado nacionalnega ponosa že odvijajo trenja, ki bodo na plan zares privrela šele leta kasneje.

V marsičem je bila izvirna napaka že kar ta, da je Marx za sodelovanje pri filmu prosil ameriško vojsko in s tem tudi Belo hišo. Roko na srce je bil v to primoran – brez tega sodelovanja namreč ustvarjalci ne bi imeli dostop do vojaških lokacij, vozil in opreme, ki so zagotavljali realističnost

prikazanih dogodkov. V zameno je država seveda zahtevala svoje, in to je privzelo obliko zahteve po nadzoru nad vsakim korakom v fazi nastajanja scenarija, kar se je v praksi v največji meri udejanjilo s strogimi intervencijami generala Leslieja Grovesa, sicer vojaškega vodje laboratorija Los Alamos v zvezni državi Novi Mehiki, kjer so tudi razvili prvo nuklearno orožje. Iz Mitchellovih opisov gre sklepati, da je bil Groves eden tistih fanatičnih ameriških generalov, ki jim je nacionalistični ponos slepil pogled na trdno realnost in ki so v vojnem času brezčutno izvrševali agresivno vojaško zunanjo politiko. Prav po njegovih muhah so scenarij nenehno popravljali s posegi, ki niso samo predstavljali izrazito enostranske slike ameriškega posega v Hirošimi in Nagasakiju, temveč je večkrat zašel celo v potvarjanje nekaterih dogodkov. Groves je denimo želel, da bi bilo v filmu izrecno poudarjeno, da je imela posadka letala Enola Gay, ki je odvrгла bombo na Hirošimo, sila težko delo, da se je sploh prebila do japonskih otokov, saj naj bi ji nasproti stala armada samomorilskih letal in celo nuklearnega orožja samega, kar je bila čista izmišljotina. Še toliko bolj absurden pa je bil prizor iz enega izmed osnutkov scenarija, v katerem naj bi bilo prikazano, kako so nacistični predstavniki z ladjo pristali na Japonskem ter so tamkajšnjim oblastem lastnoročno predali načrte za izdelavo atomske bombe, s katero naj bi Japonci tudi v praksi že žugali Američanom. Čeprav film na koncu ni šel v takšne skrajnosti, pa se je ta težnja po fanatičnem nacionalizmu – z obveznim dotikom hollywoodske romance – vsaj v manjši meri vendarle prikradla v film.

Prav toliko, kot je bilo problematično to, kar je film prikazoval, je bilo morda še toliko bolj sporno tisto, česar ni. *Začetek ali konec* se namreč zaključí z bombo v Hirošimi kot velikim zmagoslavjem ameriške znanosti, vojske in politike. V njem nikjer ni omenjeno, da so bili v času eksplozije v mestu večinoma prisotni zgolj civilisti, kar je iz tega dejanja naredilo nič manj kot množičen poboj, da ne omenjamo niti tega, da film niti za sekundo ne pokaže realističnih podob strahotnih opeklin in drugih posledic, ki jih je eksplozija skupaj s sevanjem pustila na ženskah in otrocih. Omenjeno ni niti to, čemur Mitchell v knjigi daje izdatno pozornost, namreč da je bila bomba v Hirošimi že sama po sebi nepotrebna, saj je bila japonska vojska že brez nje na robu kapitulacije, ki bi jo bilo mogoče izsiliti na miroljuben način. In nenazadnje obstaja tudi dober razlog, zakaj v filmu ni prikazan napad na Nagasaki – kot poudarja Mitchell, je bilo to dejanje povsem nepotrebno, saj bi se Japonska po nekaj dodatnih dneh in političnega pritiska brez najmanjšega dvoma dokončno predala. Ali, kot se je slikovito izrazil nuklearni fizik Samuel I. Allison: „To, da smo odvrgli bombo na Hirošimo je bila napaka. Bomba na Nagasaki pa je bil čisti zločin.“

A znanstveniki se kljub Grovesovi vodilni roki niso predali in so želeli, da se vidik opozarjanja na grozodejstva jedrskega orožja opazneje vstavi v film. Po njihovem mnenju bi film moral gledalcem prenesti sporočilo o etični spornosti projekta Manhattan ter bi moral odločneje zagovarjati delitev znanja o jedrski energiji z drugimi narodi, s čimer bi preprečili nuklearno oboroževanje, tehnologijo pa bi namesto

tega uporabljali v dobrobit svetovnega civilnega prebivalstva. Na čelu teh prizadevanj je bil Robert Oppenheimer, znanstveni vodja laboratorija Los Alamos in tudi glavni razvijalec bomb, ki so ju odvrgli na Japonsko. Znanstveniki kot on so z mešanimi občutki delali na tem orožju – po eni strani so bili zadovoljni, da so ustvarili nekaj zgodovinsko pomembnega, po drugi strani pa jih je navdajal ogromen občutek krivde – pogosto kar travme –, da so ga na koncu uporabili za uboj na deset tisoče nedolžnih civilistov. Če so ti strokovnjaki po bombi v Hirošimi še nekako sprejeli argumentacijo, da je tak nenaden presek vojne legitimen, ker so s tem preprečili nadaljnje prelivanje krvi, pa so bili mnogi po nepotrebnih bombi v Nagasakiju psihično povsem uničeni. *Začetek ali konec* je bil zanje resnična priložnost, da svetu pokažejo, da oni sami niso brezcutni krvniki, temveč moralno pokončni ljudje, ki upajo, da bo ta tehnologija na dolgi rok vendarle šla v nasprotno smer od še večjega oboroževanja in vojaškega obračunavanja z drugimi narodi. V to smer so največkrat šli tudi scenaristi, ki so jih najemali pri MGM-u. Najbolj slovito izmed teh imen je tisto pisateljice Ayn Rand, ki je napisala enega izmed osnutkov. Avtorica je tudi sama ubrala izrazito kritičen ton, ki ga je res zaznamovala tudi s svojo objektivistično ideologijo, a se je po pogovoru s sodelujočimi znanstveniki prav tako jasno postavila na stran znanosti in ne vojske.

Na koncu je bila težava ta, da je bil film nekakšna mlačna mešanica vseh teh nasprotij ter je ob izidu doživel izrazito klavrn sprejem. Pri tem ni šlo toliko za to, da bi prejel slabe kritike – slednje bi prej lahko označili za izrazito uravnotežene –,

temveč se gledalci preprosto niso odzvali na intenzivno oglaševalsko kampanijo tega filma. Pri tem pa se je med nastankom filma zgodilo še nekaj veliko širšega. Ameriška javnost se je dve leti po koncu vojne že dodobra obrnila k drugim notranjepolitičnim temam in jih vojno zmago slavje ni več ganilo v takšni meri kot neposredno po koncu konflikta. Zmagoslavje predsednika Trumana v filmu je tako ob izidu že imelo dokaj klavrn pridih – njegova podpora v javnosti je, kot poudarja Mitchell, do takrat že močno padla. Na ta način je film z mogočnim 2,6 milijona dolarjev visokim proračunom (ekvivalent današnjih 33 milijonov dolarjev) pridelal komaj 1,2 milijona dolarjev prihodka, kar je film seveda naredilo za velik komercialni fiasko. To je pomenilo postopen padeč Mayerja na sedežu MGM-a, katerega predsedovanje se je v tistem času tudi sicer ubadalo z zaporedjem neuspešnih projektov.

Mitchellova knjiga se tako bere kot neke vrste nauk o tem, kako lahko visokoleteča ideja pade na trdna tla zaradi nepremišljenosti in nedodelanosti. Film *Začetek ali konec* so sicer na dolgi rok prepoznali kot zgodnji primerek filmske dokudrame, vendar pa je prav ta pristop obenem bil tudi krivec za to, da so predstavljene dogodke gledalci prepoznali kot potvorjene in popačene. Na koncu je bilo vsem jasno, da bi film že na začetku morali zastaviti v obliki dokumentarnega filma, pa čeprav v tistem času še zdaleč ni bila navada, da bi se kakšna filmska korporacija lotila visokoproračunskega dokumentarnega filma, kot je tovrstna praksa mnogo bolj sprejeta dandanes. Prav zato je takrat potihno, neopazno in bistveno manj odmevno, nek drug projekt storil prav to – in pri tem za-

del v polno. Komaj 18-minutna epizoda dokumentarne serije *March of Time* z naslovom *Atomic Power* je leta 1946 dosegla nenadejan uspeh in je celo osvojila oskarja za najboljši kratki dokumentarni film. Ta film je torej z bistveno bolj trezno glavo uspel storiti vse tisto, kar so pri MGM-u pretenciozno načrtovali z *Začetkom ali koncem*.

Mitchell knjigo zaključí z zanimivim razmišljanjem o tem, kakšno zapuščino so pustili tovrstni filmi o nuklearnem orožju iz obdobja neposredno po koncu II. svetovne vojne. Potrebna so namreč bila leta, preden so tovrstni filmi znova postali aktualni, pa čeprav so potem kasneje s kritičnima filmoma, kot sta *Dr. Strangelove* (1964) in *Kritična točka (Fail Safe, 1964, Sidney Lumet)*, nastali že v povsem drugačni klimi, ki je že napovedovala popkulturno revolucijo ob koncu šestdesetih let. Je torej *Začetek ali konec* s svojim fiaskom sam pokazal, da gre za preveliko temo za povojni Hollywood ali pa se je ameriška javnost skupaj s politiko hitro obrnila v druge teme, kot so notranjepolitično obračunavanje s komunizmom? Verjetno malo obojega, vsekakor pa Mitchellova knjiga z brezhibno natančnostjo popiše poglavje, ki ni toliko pomembno samo po sebi, kot je poučno o družbeni vlogi filma v času prelomnih zgodovinskih dogodkov, predvsem o tem, kako so lahko okrnjene njegove ambicije po resnici, kadar različne strani dopustijo, da ga zlorabijo v politične in ideološke namene.

KNJIGA

Emica Antončič

Od kod vse prihajamo

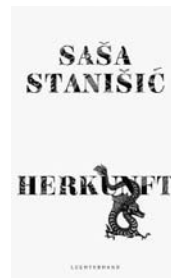
Saša Stanišič

Herkunft

Luchterhand Literaturverlag
| München, 2019

Herkunft (slovensko: *rod ali izvor*) je dobitnica nemške literarne nagrade (Deutscher Buchpreis) za minulo leto. Njen avtor Saša Stanišič se je rodil leta 1978 v jugoslovan-skem Višegradu in se kot najstnik s starši ob začetku vojne v Bosni izselil v Nemčijo. Danes živi v Hamburgu in ustvarja v nemškem jeziku.

Kot nekakšen zunanji povod, ki sproži serijo kratkih zapisov, zgodb, prizorov, ki tvorijo knjigo, stoji na začetku avtorjevo izpolnjevanje obrazcev za nemški urad za tujce. A na začetku je pravzaprav babica Kristina, pisateljeva srbska babica po očetovi strani, ki med vojno in po njej edina ostane v Višegradu in je edina pisateljeva vez z nekdanjimi domačimi kraji in predniki. Višegrad je danes del srbskega etnično očiščenega ozemlja v Republiki

srbski. Vsi ostali člani narodnostno mešane družine so ga zapustili, družina se je z razbitjem Jugoslavije razbila tudi sama in se raztepla po svetu. Babica Kristina, ki ji demenca krade spomine, zagleda na ulici pred hišo dekletce, ki je ona sama, in teče za njim.

Tako kot babica izgublja spomin, skuša Saša Stanišić zbrati svoje spomine in najti sebe kot tistega, kar je nekoč bil, kar so bili njegovi predniki in kar je sam danes: sin, vnuk, otrok Jugoslavije, vojni begunec, oče, pisatelj in literarna oseba hkrati. Stanišić nam pove, da nismo samo eno, ampak da je naša identiteta sestavljena iz več identitet hkrati in da je ni mogoče omejiti zgolj na eno čisto. Tako kot njegova mama odgovori srbskemu policaju, ki jih – ko se vsi trije (oče, mama in on) leta 2018, ko obiskujejo in skrbijo za umirajočo babico, še enkrat odpravijo v hribe nad Višegradom, od koder naj bi izvirali Stanišići – ustavi in poizveduje po njihovi identiteti. Da bi ga omehčala, mama policaju ponudi sendvič s sirom, ta pa jo, ker se vozijo v avtu s splitsko registraciji, vpraša, če je sir hrvaški. »Ne,« odgovori mama, »to je sir iz kravjega mleka.«

Iz takšnih pogosto duhovitih, z ostrimi miselnimi zasuki presekanih poglavij, Stanišić plete svojo pripovedno tkivo. Poglavja niso nanizana po kronološkem redu, ampak se družijo v grozde, ki se preskakujejo med sabo. Skoraj idilično otroštvo v Jugoslaviji: ob olimpijadi 1984 v Sarajevu smučanje zaradi navdušenja nad slovenskimi smučarskimi junaki, pionirska prisega, bratstvo in enotnost, štafeta mladosti, navijanje za Crveno zvezdo, 29. november. A oče se jezi, ker so neki akademiki v Beogradu nekaj napisali, Saša otrok

ne razume prav, kaj. Po prvih spopadih na Hrvaškem skupina osnovnošolskih otrok v Višegradu z dvotedenskimi prireditvami agitira za mir. Pojejo tako partizanske pesmi kot ameriški pop. Presunljiva pripoved, ki pa jo Stanišić popiše zgolj s spominskimi dejstvi. Ta govorijo namreč sama zase. Kmalu za tem se morajo otroci opredeliti bodisi za Srbe ali Hrvate ali Muslimane. Saša Stanišić ni nikoli obiskoval verouka, babica po materini strani je verjela samo v prerokovanje iz fižolčkov, dedek pa je bil preveč človekoljuben, da bi verjel v boga. Najbrž je bil edini vernik v družini drugi dedek, ki je verjel v zmago socializma. In vendar je bila Saševa mama opredeljena za Muslimanko in po opozorilu znanca sta z mamo čez noč zapustila Bosno. Heidelberg je bil naključno pribežališče, ki se je spremenilo v trajno. In njegova predmestna četrt, polna migrantov: Bosancev, Turkov, Grkov, Italijanov, Rusov, Italijanov, Poljakov. S temi prijatelji je Saša odraščal. Medtem ko sta njegova starša, oba univerzitetna izobraženca sredi tridesetih, morala začeti vse znova, najpogosteje z enostavnimi deli za mizerno plačilo, je on zaradi strukturne porazdelitve med begunci, ki v Nemčiji velja še danes, dobil vse možnosti, da se izobrazil in tudi dela. Saša se zaveda svoje privilegiranosti,

Še en pomemben časovni grozd poglavij je Sašev povojni obisk pri babici v Višegradu, potem ko se že uveljavlja kot pisatelj, babica pa še ni dementna. Odpravita se v hribe k sorodnikom, v vas, ki je že napol zapuščena, a kjer še živijo legende o prvem Stanišiću, ki naj bi tja priletel kot zmaj, in kjer se še zmeraj prireja pojedine na pokopališču. V kraj, od koder izvira, kot

mu reče babica. Zadnji časovni grozd je leto 2018, ko knjiga že nastaja in Saša obiskuje dementno babico Kristino najprej v opustošenem Višegradu, potem v enem redkih urejenih domov za starejše na tem območju. Ob večernem sprehodu ob Drini Saša pod mostom (seveda tistim Andrićevim, ampak Andrićevemu kipu so že med vojno odrobili glavo) naleti na begunce, ob vožnji v hribe pa vidi skrite kolone ljudi z nahrbtniki in vrečkami. Novi begunci bežijo pred vojno po balkanski poti, tako kot sta nekoč bežala z materjo.

Herkunft ni še ena knjiga, ki bi vzbujala zgražanje zahodnih bralcev nad okrutnim, norim Balkanom. Saša Stanišič že pripada generaciji, ki je samo še deloma povezana z Balkanom, deloma pa je že zunaj. Zato zajame veliko širši spekter in perspektivo: ne samo tradicionalne Bosne v Jugoslaviji in ne samo krutih nastavkov nacionalizma in vojne, ampak tudi življenje izseljencev v novem okolju, sodobno nemško družbo, vzpenjajoči se fašizem, delodajalsko izkoriščanje priseljencev, pisano paleto migrantov, njihovo težko prebijanje, njihovo integracijo ali pa tudi

neintegracijo. Ogledalo nastavi tudi Nemčiji in vsej sodobni Evropi.

Konec knjige je Stanišič v postmodernistični maniri razdelil na več različnih koncev, kjer si bralec sam izbira nadaljevanja. Tisti, ki izbirajo bolj domišljajske verzije, se pomaknejo h koncu, ki je spojen z ljudsko magijo Saševih prednikov, zmaji in vilami. Tisti bolj realistični bodo končali z babico v domu. Obstaja pa tudi konec, kjer pisatelj piše prve odstavke knjige z začetnim prizorom z babico. Knjiga se zaokroži in konča z babico Kristino in njenim ugašanjem, s tem pa tudi ugašanjem Saševih živih vezi s predniki.

Fikcija v Stanišičevi knjigi nastaja z veriženjem številnih avtobiografskih in biografskih fragmentov. Avtor jim pristavlja svoja znamenja in išče drugačne konce. *Kakorkoli obrneš, rod je zmeraj konstrukt, brez oddaljitev moje zgodbe sploh ne bi bile moje. Oddaljitev je način mojega pisanja*, – zapiše Stanišič v enem od avtorefleksivnih odstavkov svoje knjige. Ustvarjalna avtorefleksija pa je še ena od niti tega mojstrsko stkanega besedila, ki jih je treba omeniti.

S U M M A R Y

In this issue, the editors of *Dialogi* continue with editorials on the impact of the COVID-19 coronavirus epidemic on individual areas of culture. This time, visual arts editor *Nataša Kovšca* writes about the consequences of Slovenian cultural policy's lack of response to the crisis: "The foundations of an already fragile and unstable cultural system have been shaken." At the same time, she notes that a virtual viewing cannot replace a real experience in looking at works of art.

Matic Majcen interviews *Brane Piano*, a longtime regional correspondent for the main Slovenian newspaper *Delo*. Upon his retirement, Piano published an extensive book containing around 1,300 columns with satirical commentaries on events from the third largest Slovenian city of Celje and its surroundings in the period 1992-2019. This was a period of two mayors. In the interview, Majcen and Piano also touched on the behind-the-scenes threats to the journalist, and above all the decline and commercialization of the cultural offerings of a city that was once considered avant-garde.

Jasmina Založnik, editor for feminist approaches, and guest editor *Katja Čičigoj* have put together a thematic set of articles on the topic *Gender and Violence*, grounded in feminist perspectives. Media reporting, for example, sometimes likes to turn cases of domestic violence into sensationalist tragic personal stories and explain it based on the personal circumstances of those involved, whereas feminist theorizing of violence emphasizes the misogynistic and sexist social structures that enable, encourage, legitimize, and normalize violence. It should not be overlooked that the victims of violence are not just women. Power mechanisms also establish distinctions along racial and ethnic lines. Racially biased police brutality in the United States is ideologically supported by the discursive construction of black men as "naturally" violent "savages", a construction that has a long and protracted history

from at least the time of slavery. The thematic section thus raises the issue of self-defence and violence of the authorities, which are addressed from a feminist perspective by a translated text from philosopher *Elsa Dorlin*. Another translated text, an article by evolutionary biologist *Suzanne Sadedin*, overturns the romanticized patriarchal image of pregnancy as a by nature harmonious coexistence between mother and fetus. It shows the reader that human gestation (i.e. pregnancy) can be understood from an evolutionary point of view as a bloodthirsty struggle. *Katja Čičigoj's* article places this understanding of gestation in the context of feminist analyses of pregnancy.

This is followed by original articles written especially for this issue, which deal in depth with four possible forms of gender-based violence: medical, sexual, domestic, and institutionalized. *Nadja Ebner* focuses on obstetric violence in Slovenia and proposes guidelines for more humane intrapartum treatment, using a comparison with intrapartum care in New Zealand. *Darja Zaviršek* analyses the socio-political distinctive features of the Slovenian #MeToo movement. In Slovenia, 'ordinary' women responded to the campaign with 'ordinary' stories of sexual violence. Their goal was not to expose the abusers, but to share stories. *Maja Peharc* writes about how measures to contain the virus have exacerbated the "pandemic" of violence against women. The general harmfulness of gender-related stereotypes is highlighted by *Iztok Šori*, who looks at single fathers and notes the violence of institutions and internalized social expectations that occurs against fathers in the name of romanticizing motherhood.

The third part of the thematic set consists of reflective essays on life and events in a pandemic during the period of the most restrictive measures, when the lives of the majority were limited to contacts within shared households. *Klara Otorepec's Manifesto on violence* tackles the spectacle-like anti-government protests that erupted when the new centre-right government came into power, which coincided with the declaration of an epidemic in Slovenia. The burden on parents, and especially women, as public life, including schools and kindergartens, came to a halt and working from home became the norm, is described by *Pia Brezavšček*, who exposes idealized discourses about being gifted with more time at home as a lie. *Jedrt Lapuh Maležič* talks about precariousness in

the time of anti-coronavirus measures, and the thematic section concludes with a contribution by *Dragana Alfirević*, who attempts to raise the question of new ethical perspectives.

In her column *Language corner*, *Emica Antončič* addresses two new phrases that began to appear frequently during the coronavirus crisis as well as new habits of greeting through elbow bumping, widespread especially among politicians, and its comic effect in the Slovene language

This is followed by *Miklavž Komelj's* polemical response to Janez Vrečko in his article published in *Dialogi* 5-6/2020. The clashing opinions arise from different views on the manuscript legacy of the great Slovenian avant-garde poet Srečko Kosovel.

In *Cultural diagnosis*, music editor *Igor Bašin* reviews the collection of music and printed material *Laibach Revisited*, published on the occasion of the fortieth anniversary of the famous Slovenian music group Laibach. *Katarina Juvančič* writes about *Širom's* new music album. *Blaž Gselman* reviews the play *Who Killed My Father? (Wer hat meinen Vater umgebracht?)* in the Vienna Volkstheater, based on a prose text by the French writer Édouard Louis. *Kaja Kraner* focuses on the online exhibition *Viral Self-Portraits* at the Modern Gallery in Ljubljana. Next are reviews of books in Slovene translation: *Matic Majcen* reviews *Shipwreck with Spectator* by the German philosopher Hans Blumenberg, and *Andreja Erdlen* writes about a book for young adults, *The Weight of Water* by Irish author Sarah Crossan. This is followed by reviews of two works in their original languages: *Matic Majcen* writes about the book *The Beginning or the End: How Hollywood - and America - Learned to Stop Worrying and Love the Bomb* by American journalist Greg Mitchell, and *Emica Antončič* writes about *Herkunft (Origin)* by Saša Stanišić, winner of the 2019 German Book Prize.